

Textus 12 (2026) no 1 et Studia

MONIKA STANKIEWICZ-KOPEĆ

Urzędy i urzędnicy w rozprawie Józefa Kalasantego Szaniawskiego „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności” w kontekście przemian administracyjno-prawnych w czasach Księstwa Warszawskiego

FILIP MAZURCZAK

“If there is no love here...”: The witness of St. Maximilian Kolbe and the problem of theodicy in the prose of Shūsaku Endō

MARIUSZ BALCEREK

„Indeks ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie”. Krytyczna analiza dokumentu

STANISŁAW CIEŚLAK SJ

Kult Najświętszego Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego według „Dzienniczka” św. Faustyny Kowalskiej ZMBM

HENRYKA ILGIEWICZ

Rajmund Gostkowski — profesor archeologii klasycznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

Textus 12 (2026) no 1 et Studia

Faculty of History and Cultural Heritage
The Pontifical University of John Paul II in Krakow

Textus et Studia.

Journal of the Faculty of History and Cultural Heritage
The Pontifical University of John Paul II in Krakow

EDITOR IN CHIEF

Paweł Krokosz (The Pontifical University of John Paul II in Krakow, Poland)

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Marek Hałaburda (Ignatianum University in Cracow, Poland)

EDITORIAL ASSISTANT

Norbert Morawiec (Jan Długosz University in Czestochowa, Poland)

PROTECTOR

Most Reverend Eminence Stanisław Dziwisz

SUBJECT EDITORS

Yurii Domanskii (Russian State University for the Humanities, Russia), Maria Teresa Giusti (Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti Pescara), Ewa Horyń (University of the National Education Commission, Poland), Vytas Jankauskas (Vytautas Magnus University), Wojciech Kęder (The Pontifical University of John Paul II in Krakow, Poland), Václava Kofránková (Charles University), Iryna Kryvosheia (Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine), Serhii Shumylo (National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine), Jana Raclavská (University of Ostrava, Czechia), Jakub Sadowski (Jagiellonian University, Poland), László Tapolcai (Eötvös Loránd University, Hungary), Oleksandr Trygub (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine), Walentyna Łoś (Jagiellonian University, Poland), Matteo Piccin (University of Warsaw, Poland), Viacheslav Stanislavskyi (National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine), Samat Zhumatay (Institute of Kazakhstan and Central Asia History, Kazakhstan), Akmal S. Yakubov (Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Uzbekistan)

PROOFREADING

Renata Komurka, Ewa Zajęc

TYPESETTING

Piotr Pielach

Copyright © 2026 by the Pontifical University of John Paul II in Krakow

ISSN 2300-3839 (print)

ISSN 3072-3388 (online)

Publication financed by the Pontifical University of John Paul II in Krakow

Editorial address: 31-002 Kraków, ul. Kanonicza 25

Publisher: The Pontifical University of John Paul II in Krakow

E-mail: textusetstudia@upjp2.edu.pl

Online: <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/textusetstudia>

Contents

- 5 MONIKA STANKIEWICZ-KOPEĆ
Urzędy i urzędnicy w rozprawie Józefa Kalasantego Szaniawskiego „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności” w kontekście przemian administracyjno-prawnych w czasach Księstwa Warszawskiego
- 29 FILIP MAZURCZAK
“If there is no love here...”: The witness of St. Maximilian Kolbe and the problem of theodicy in the prose of Shūsaku Endō
- 49 MARIUSZ BALCEREK
„Indeks ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie”. Krytyczna analiza dokumentu
- 89 STANISŁAW CIEŚLAK SJ
Kult Najświętszego Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego według „Dzienniczka” św. Faustyny Kowalskiej ZMBM
- 107 HENRYKA ILGIEWICZ
Rajmund Gostkowski — profesor archeologii klasycznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie
- 137 MAREK HERMA
Na szlaku do Cuszimy

Monika Stankiewicz-Kopec

 <https://orcid.org/0000-0003-1650-3887>

 monika.kopec@ignatianum.edu.pl

UNIwersytet Ignatianum w Krakowie

 <https://ror.org/009j14p05>

Urzędy i urzędnicy w rozprawie Józefa Kalasantego Szaniawskiego „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności” w kontekście przemian administracyjno-prawnych w czasach Księstwa Warszawskiego

 <https://doi.org/10.15633/tes.12101>

ABSTRAKT

Urzędy i urzędnicy w rozprawie Józefa Kalasatego Szaniawskiego „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności” w kontekście przemian administracyjno-prawnych w czasach Księstwa Warszawskiego

Artykuł analizuje wyobrażenia o urzędnikach zawarte w rozprawie Józefa Kalasatego Szaniawskiego „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności” (1808). Na tle rodzącej się w Księstwie Warszawskim nowoczesnej biurokracji, praca Szaniawskiego wyróżniała się wyeksponowaniem metafizycznego i moralnego aspektu służby publicznej. Analiza tekstu w kontekście filozoficznym i historycznym pozwala wskazać na oryginalność jego teorii państwa, łączącej metafizykę z antropologią. Inspirowany myślą niemiecką, antyczną i chrześcijańską, Szaniawski postulował doskonalenie struktur państwowych poprzez moralny rozwój obywateli. Centralną rolę w tej wizji przypisał urzędnikom. W jego ujęciu urzędnik to nie tylko funkcjonariusz, ale etyczny przewodnik narodu i znawca jego dziejów, posiadający przymioty niezbędne do realizacji „wielkości przeznaczenia” służby. Praca Szaniawskiego stanowi unikalną próbę oparcia administracji na fundamentach narodowych i etycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: Józef Kalasanty Szaniawski, Księstwo Warszawskie, przemiany administracyjno-prawne, struktura urzędnicza

ABSTRACT

Offices and Officials in Józef Kalasanty Szaniawski's treatise "O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności" [On the nature and purpose of public offices in society] in the Context of Administrative and Legal Transformations in the Duchy of Warsaw

The article analyzes the perceptions of officials presented in Józef Kalasanty Szaniawski's treatise "O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności" [On the nature and purpose of public offices in society] (1808). Against the backdrop of the emerging modern bureaucracy in the Duchy of Warsaw, Szaniawski's work stood out by emphasizing the metaphysical and moral dimensions of public service. An analysis of the text within philosophical and historical contexts highlights the originality of his theory of the state, which bridges metaphysics and anthropology. Inspired by German philosophy, antiquity, and Christian thought, Szaniawski advocated for the improvement of state structures through the moral development of the individuals who constitute society. He assigned a central role in this vision to officials. In his view, an official is not merely a functionary, but an ethical guide for the nation and a scholar of its history, possessing the virtues necessary to fulfill the "grandeur of the vocation" of service. Szaniawski's work represents a unique attempt to ground administration on national and ethical foundations.

KEYWORDS: Józef Kalasanty Szaniawski, the Duchy of Warsaw, administrative and legal transformations, administrative structure

W okresie Księstwa Warszawskiego „po raz pierwszy powstała w Polsce biurokracja”¹ – pisał przed laty Feliks Koneczny. Nastąpiło to w związku z ówczesną reorganizacją prawno-administracyjną ziem polskich zainicjowaną przez Napoleona. Chociaż bowiem w pierwszej Rzeczypospolitej także funkcjonowały różnorakie urzędy (dworskie, państwowe – centralne oraz lokalne, ziemskie, miejskie, wiejskie), to w odniesieniu do tamtych czasów nie można mówić o systemie biurokratycznym². Wspomniane urzędy działały wówczas na innych zasadach, inaczej też wyglądało sprawowanie funkcji urzędniczych³. Co prawda u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej, w drugiej połowie wieku XVIII, rozpoczęto proces unowocześniania rodzimej administracji, jednak został on przerwany z powodu utraty przez Polskę niepodległości⁴. W związku

---

1 F. Koneczny, *Dzieje administracji w Polsce w zarysie*, Wilno 1924, s. 333.

2 „Biurokracja” to: „hierarchiczna, regulowana przepisami organizacja, oparta na określonym w kontrakcie stosunku bezpośredniej zależności służbowej między zwierzchnikiem i podwładnym, której personel przyjmuje wynagrodzenie pieniężne” (*Biurokracja*, w: *Encyklopedia PWN*, online: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/biurokracja;3878114.html> [1.07.2024]). Negatywne rozumienie biurokracji, pojmowanej jako synonim wad administracji i niewydolności organizacyjnej, pojawiło się w Europie Zachodniej już w latach 30. i 40. XIX wieku (zwłaszcza w Niemczech). W języku polskim zaistniało dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Wcześniej na: „niepopularne społecznie formalistyczne pełnienie urzędniczych obowiązków używano innych określeń, takich jak «prawnictwo»” (A. Kulecka, *Naród i władze rządowe. Dyskurs o biurokracji w Królestwie Polskim (1815–1867)*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, I. Łucia, D. Magier, t. 1, Lublin–Siedlce 2008, s. 166–168).

3 W różnych okresach urzędnikami byli między innymi: cześnik, koniuszy, sędzia dworski, stolnik, miecznik, łowczy, podczasz, kanclerz, kasztelan, wojewoda, senator, podkomorzy, starosta. Kiedy nastąpiło połączenie Korony z Litwą, na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego został ustanowiony osobny system urzędów zarówno centralnych, jak i lokalnych na wzór Korony (z określoną specyfiką). Zob. między innymi Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.

4 Ówczesne przekształcenia pokrywały się z głównymi trendami zachodnioeuropejskimi (na przykład z zasadą kolegiałności oraz dążeniami do utworzenia profesjonalnego korpusu urzędniczego). Zainicjowana na terenach Rzeczypospolitej reforma administracyjna miała na celu utworzenie centralnych urzędów kolegiałnych dla poszczególnych gałęzi administracji, przy czym współistniały one z funkcjonującym nadal wcześniejszym systemem urzędniczym. Zob. D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 67.

z tym nie zdążono także i wtedy utworzyć w Rzeczypospolitej biurokratycznego systemu administrowania.

Dopiero rozbiory oraz wpływy obcych mocarstw (państw zaborczych i Francji w okresie Księstwa Warszawskiego) ukształtowały na ziemiach polskich nowoczesną administrację i biurokrację. Wskutek tego rodzaju zmian, bez precedensu w dotychczasowych dziejach Polski, szeroko rozumiana tematyka urzędnicza znalazła swoje szczególne miejsce w piśmiennictwie tamtych czasów. Co zrozumiałe, temat ten podejmowano głównie w traktatach prawnych i w publicystyce polityczno-ustrojowej, ale przy tym również w rozprawach z dziedziny filozofii i historii, w pracach o charakterze społecznym, a nawet w literaturze pięknej. Należy przy tym zaznaczyć, że wielu ówczesnych filozofów, literatów, ludzi nauki posiadało także doświadczenia praktyczne związane z urzędami i urzędowaniem, bowiem na rozmaitych etapach swojego życia pełnili oni funkcje urzędnicze: najpierw w administracji Księstwa Warszawskiego, a potem Królestwa Polskiego. Do grupy tej należeli między innymi: Stanisław Staszic, Julian Ursyn Niemcewicz, Kajetan Koźmian, Fryderyk Skarbek⁵.

Urzędnikiem był też bohater niniejszego artykułu Józef Kalasanty Szaniawski (1764–1843), filozof i historyk, autor oryginalnej rozprawy z czasów napoleońskich, której pełen tytuł brzmi: *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności. Rzecz o krótkich napomknieniach, z daleka wskazujących drogę do głębszego wywodu przez J. K. Szaniawskiego Członka Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Prokuratora Generalnego Królewskiego przy Kassacyinym Sądzie Xięstwa Warszawskiego*. Dzieło Szaniawskiego zostało wydane w Warszawie (w Drukarni „Gazety Warszawskiej”) w listopadzie 1808 roku, a już kilka miesięcy później sam ówczesny prezydent Warszawy – prawnik Stanisław Węgrzecki – „zalecał je rodakom do czytania” (objaśniając przy tym poszczególne ustępy)⁶.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie zawartych na kartach wspomnianej rozprawy Szaniawskiego wyobrażeń dotyczących urzędników i urzędowania oraz przedstawienie ich w szerokim kontekście przemian administracyjno-prawnych z czasów Księstwa Warszawskiego.

5 Por. M. Stankiewicz-Kopeć, *Miasto i cywilizacja w kontekście sporów modernizacyjnych w piśmiennictwie polskim lat 1800–1830. Studia*, Kraków 2018, s. 463–488.

6 Zob. S. Węgrzecki, *Pismo o prawach dla Xięstwa Warszawskiego uchwalonych z uwagami stosownemi połączone*, Warszawa 1809, s. 1.

Księstwo Warszawskie. Pierwszy etap w dziejach polskiej biurokracji

Rozprawa Józefa Kalasantego Szaniawskiego *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności* powstała w drugim roku istnienia Księstwa Warszawskiego, nazywanego przez niektórych historyków „pierwszym nowoczesnym państwem polskim”⁷. Choć żywot samego Księstwa Warszawskiego – owego „ułamku dawnej Polski”⁸ utworzonego w 1807 roku na mocy traktatu w Tylży na zajętych przez Napoleona Bonapartego ziemiach zaboru pruskiego (drugiego i trzeciego)⁹ – był krótki, to jednak czasy jego istnienia (1807–1815) były epoką ważnych zmian prawno-administracyjnych na znaczną skalę i stały się początkowym etapem tworzenia się na ziemiach polskich nowoczesnej biurokracji – innej od dotychczasowego polskiego modelu administracyjnego, w tym także i osiemnastowiecznego¹⁰.

Aby utrzymać zdobyte tereny Napoleon zaprowadził bowiem nowe porządki, stosując na ziemiach polskich rozwiązania charakterystyczne głównie dla biurokracji francuskiej¹¹. Przede wszystkim został przetransponowany francuski system prawny oparty na Kodeksie Napoleona (art. 69 konstytucji mówił, że prawem cywilnym Księstwa Warszawskiego będzie Kodeks Napoleona¹²), jak również na francuskim kodeksie postępowania cywilnego i francuskim kodeksie handlowym¹³. W określonym zakresie zachowano także rozwiązania dotychczasowej administracji pruskiej czy austriackiej oraz niektóre polskie

7 J. Czubyty, *Księstwo Warszawskie – pierwsze nowoczesne państwo polskie?*, „Kwartalnik Historyczny” 125 (2018) nr 2, s. 365–401.

8 F. Skarbek, *Przedmowa*, w: F. Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, t. 1, Poznań 1860, s. III, VI.

9 Zob. między innymi: B. Grochulska, *Księstwo Warszawskie*, Warszawa 1966; J. Czubyty, *Księstwo Warszawskie 1807–1815*, Warszawa 2011.

10 Na ten temat zob. między innymi: B. Leśnodorski, *Z dziejów administracji polskiej. Przełom XVIII i XIX wieku*, „Gospodarka i Administracja Terenowa” (1967) nr 2; P. Cichoń, *Rozwój myśli administracyjnej w Księstwie Warszawskim 1807–1815*, Kraków 2006.

11 Temat organizacji urzędniczej w Księstwie Warszawskim był szeroko omawiany w literaturze przedmiotu (głównie z zakresu historii prawa i administracji) dotyczącej między innymi organów administracji terytorialnej, organizacji i funkcjonowania korpusu urzędniczego, działalności komisji egzaminacyjnych, statusu prawnego urzędników. Bibliografię dotyczącą tego tematu podaje P. Cichoń, *Korpus urzędniczy w myśli administracyjnej Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, „Krakowskie Studia z Historii i Prawa” 1 (2004), s. 147, przypis 1.

12 Por. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2007.

13 Por. S. Grodziski, *Wpływ „Code civil” oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 57 (2005) z. 2, s. 61.

procedury wypracowane w drugiej połowie XVIII wieku. Jak zauważył Paweł Cichoń, doprowadziło to do wytworzenia „oryginalnych ram organizacyjno-prawnych administracji Księstwa Warszawskiego, charakteryzujących się znacznym stopniem złożoności”, a także nadawało powstającej w pierwszych dekadach XIX wieku na ziemiach polskich administracji „specyficzny charakter, daleki od automatycznego kopiowania wzorów obcych”¹⁴.

Aby wdrożyć i utrzymać nowy system, na zajętych terenach w ślad za wojskiem napoleońskim niemal od razu musiała pojawić się inna „armia” – „korpus w gęsie pióra uzbrojony”, jak obrazowo opisał ówczesnych urzędników Władysław Rostocki w pracy pod takim właśnie tytułem¹⁵. Przy czym chociaż z założenia miał być to „korpus” rodzimy, polski, nie obcy, to jednak już od pierwszych dni istnienia Księstwa Warszawskiego największym problemem w tym względzie okazało się znalezienie polskich urzędników odpowiednio przygotowanych teoretycznie i praktycznie do nowych zadań.

Przy obsadzie zwłaszcza wyższych stanowisk urzędniczych w grę wchodziła przede wszystkim polska kadra (w gruncie rzeczy dość nieliczna), posiadająca doświadczenie zdobyte jeszcze w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Niemniej jednak w nowych warunkach bardzo często okazywało się ono niewystarczające¹⁶. Natomiast na niższych stanowiskach w związku z brakami kadrowymi w początkowych miesiącach istnienia Księstwa niekiedy pozostawiano niegdysiejszych urzędników pruskich (pod warunkiem ich znajomości języka polskiego i lojalności względem nowych władz). W tej sytuacji rząd Księstwa Warszawskiego niezwłocznie podjął starania o odpowiednie przygotowanie merytoryczne rodzimych kadr na każdym poziomie, organizując rozmaite formy kształcenia przyszłych urzędników¹⁷ oraz wydając szereg aktów prawnych służących profesjonalizacji. Jednym z ważniejszych w tym względzie był dekret *O utworzeniu komisji egzaminacyjnych dla kandydatów na stanowiska urzędnicze w administracji* z 29 kwietnia 1808 roku. Dokument ten wprowadził między innymi dwustopniowe komisje egzaminacyjne

14 P. Cichoń, *Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 140 (2013) z. 1, s. 2, 18.

15 W. Rostocki, *Korpus w gęsie pióra uzbrojony. Urzędnicy warszawscy, ich życie i praca w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim do roku 1831*, Warszawa 1972.

16 Por. P. Cichoń, *Kwalifikacje zawodowe urzędników jako podstawa kształtowania się systemu biurokratycznego w Księstwie Warszawskim. Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, s. 134.

17 Por. P. Cichoń, *Kwalifikacje zawodowe urzędników*, s. 149nn.

przeprowadzające egzaminy urzędnicze i dokonujące weryfikacji kandydatów na urzędy rozmaitego szczebla¹⁸. Z założenia od tego czasu o powołaniu na stanowisko i awansie kadr urzędniczych miała decydować przede wszystkim fachowość.

Jednak pomimo działań podjętych przez rząd Księstwa Warszawskiego mających na celu podniesienie poziomu kwalifikacji zawodowych urzędników, a co za tym idzie, także zwiększenie zaufania obywateli do nowej kadry administracyjnej, w praktyce wciąż jeszcze wiele spraw wymagało dopracowania. Wśród krytyków rozbudowanej i kosztownej biurokracji Księstwa Warszawskiego oraz jej nowych przedstawicieli, urzędników, był między innymi hrabia Fryderyk Skarbek. Na kartach *Dziejów Księstwa Warszawskiego* z nieukrywaną dezaprobatą piętnował on rzeszę – jego zdaniem „zgubnych dla naszego kraju” – *homines novi*, „dzieci okoliczności, ludzi bez poprzedników, bez pamięci na przeszłość narodową”, robiących ówczesnie kariery urzędnicze dzięki zręcznemu wykorzystaniu zaistniałej sytuacji¹⁹.

Jak wiadomo, rozbudowany i scentralizowany system biurokratyczny Księstwa Warszawskiego nie był wolny od usterek i błędów. Jednak pomimo owych niedoskonałości wprowadzone wówczas zmiany mogą świadczyć o dojrzałym postrzeganiu biurokracji przez niegdysiejsze polskie elity (czego przykładem jest choćby dawny system egzaminacyjny), dlatego zmian owych nie należy przy tym oceniać jednoznacznie negatywnie²⁰. W tym względzie miał rację Franciszek Salezy Dmochowski, który podsumowując na kartach swoich wspomnień działania podjęte w związku z reorganizacją administracyjną w okresie Księstwa Warszawskiego, z uznaniem pisał o „ogromie prac” wykonanych przez dziadów i ojców przy urządzaniu wszystkich gałęzi administracji kraju na tym etapie dziejów. Trzeźwo dodawał przy tym:

Forma centralizacyjna rządu, na wzór francuski, odnosząca wszystkie czynności do monarchii, wymagała rozgałęzienia hierarchii urzędniczej, do której nie nawykli byli nasi

18 Wśród nich były komisje niższe, działające w każdym departamencie i przeprowadzające egzaminy na niższe stanowiska urzędnicze (na przykład burmistrza, intendenta, komisarza policji, pisarza celnego, celnika, leśniczego, budowniczego miejskiego, kasjera), a także Najwyższa Komisja Egzaminacyjna, jedna dla całego Księstwa Warszawskiego, weryfikująca kwalifikacje kandydatów na wyższe urzędy (referendarzy, sekretarzy generalnych w ministerstwach, prefektów, prezydentów Warszawy i innych miast departamentowych). Por. P. Cichoń, *Kwalifikacje zawodowe urzędników*, s. 136nn.

19 F. Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, s. 146, 175.

20 Por. P. Cichoń, *Kwalifikacje zawodowe urzędników*, s. 146.

przodkowie. Kilka wieków obywali się oni bez administracji i skarbowości, nareszcie smutną katastrofą zapłacili za to obywatelstwo tak swobodne i tak niekosztowne²¹.

Józef Kalasanty Szaniawski jako autor rozprawy „O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności. Rzecz o krótkich napomknieniach, z daleka wskazujących drogę do głębszego wywodu”

Józef Kalasanty Szaniawski²², nazywany niekiedy „pierwszym polskim teoretykiem biurokracji”²³, łączył zainteresowania i pasje naukowe – głównie filozoficzne²⁴ – z aktywnością urzędniczą. Jego dynamiczna „kariera urzędowa” zaczęła się wraz „z ustąpieniem Prusaków i utworzeniem Księstwa Warszawskiego przez Napoleona”²⁵. Od tego czasu Szaniawski pełnił wysokie funkcje urzędnicze; najpierw w strukturach Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego. Był między innymi: członkiem Izby Najwyższej Wojennej i Administracji Publicznej (1806), asesorem w Dyrekcji Sprawiedliwości (1807), prokuratorem królewskim przy sądzie kasacyjnym (1808), jednym z dyrektorów Gwardii Narodowej (1809), sekretarzem głównym Rządu Tymczasowego i referendarzem stanu (po 1815), prokuratorem generalnym (od 1816),

21 F. S. Dmochowski, *Wspomnienia (od 1806 do 1830 roku)*, Warszawa 1858, s. 110–111.

22 Zob. biogram: M. Deszczyńska, *Szaniawski Józef Kalasanty*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 47, z. 192, Warszawa 2010, s. 1–11. O Szaniawskim zob. też m.in.: M. Manteufflowa, *Józef Kalasanty Szaniawski. Ideologia i działalność (1815–1830)*, Warszawa 1936; M. Król, *Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 20 (1974), s. 101–127; M. Król, *Rozum przeciw tradycji*, „Więź” 4 (1975), s. 44–59; M. Stankiewicz-Kopec, „Błędni rycerze feudalizmu”. Proromantyczne sympatie szefa carskiej cenzury Józefa Kalasantego Szaniawskiego, w: *W świecie myśli i wartości. Prace z historii literatury i kultury ofiarowane profesorowi Julianowi Maślance*, red. R. Dąbrowski, A. Waško 2010; E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego na tle kultury filozoficznej pierwszej połowy XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego – Nauki Humanistyczne” numer specjalny (2011) nr 2 (1), s. 106–116; S. Paczos, *Kręte drogi myśli politycznej Józefa Kalasantego Szaniawskiego (1764–1843). Wybór pism*, Poznań 2012; S. Paczos, *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyzmu*, „Myśl Polityczna” (2020) nr 3, s. 33–51; M. Menz, *Z dziejów polskiego konserwatyzmu. Od Józefa Kalasantego Szaniawskiego do krakowskich stańczyków*, „Galicia. Studia i materiały” 7 (2021), s. 218–237.

23 T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu. Przypadek polski*, Warszawa 1999, s. 187.

24 Szaniawski był członkiem warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a w latach 1802–1804 jego sekretarzem.

25 M. Smolarski, *Józef Kalasanty Szaniawski*, „Biblioteka Warszawska” 4 (1910) z. 2, s. 234.

dyrektorem Wychowania w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1821), kierownikiem Wydziału Cenzury Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1822–1830) i członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego (1833).

Szaniawski, biorący aktywny udział niemal we wszystkich ważniejszych wydarzeniach przełomu XVIII i XIX wieku, w swoich czasach był postacią tyleż znaną, co kontrowersyjną. Na przestrzeni trzech dekad przeszedł bowiem spektakularne przemiany światopoglądowe: od jakobinizmu, poprzez liberalizm, konserwatyzm, do reakcjonizmu²⁶. Dokonywane przez Szaniawskiego wybory – zadziwiające oraz gorszące wielu współczesnych mu Polaków – do dzisiaj zastanawiają badaczy, zaś sam autor rozprawy *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* wciąż bywa traktowany jako postać niejednoznaczna i zagadkowa.

W roku poprzedzającym wydanie rozprawy, kiedy sprawa polska (wraz z utworzeniem Księstwa Warszawskiego) znalazła się w centrum wydarzeń europejskich, Szaniawski – podobnie jak wielu innych Polaków – uwierzył w możliwość odrodzenia się ojczyzny pod protektoratem Napoleona²⁷. Już na pierwszych stronach *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* autor nazwał Napoleona: „Wskrzesicielem, który wracając nas do przerwane go życia narodowego, stawiał tem samem w potrzebie częstszego rozmyśłu nad środkami służyć mogącemi do upewnienia temuż życiu dzielniejszej i stalszej czerstwości”²⁸.

Praca Szaniawskiego *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* tematycznie wpisywała się w szereg rozpraw dotyczących nowoczesnej biurokracji, stanowiła ciekawy i oryginalny głos w toczącej się ówczesnie debacie społecznej. Szczególnie dużo miejsca w publicystyce polityczno-ustrojowej z okresu Księstwa Warszawskiego (bo przede wszystkim taki charakter miała większość tekstów poświęconych temu zagadnieniu) zajmował namysł nad nowymi kadrami urzędniczymi – ich kwalifikacjami i kompetencjami. Przy

26 Por. M. Król, *Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, s. 102.

27 Jednak na porządki wprowadzane przez Napoleona we Francji Szaniawski patrzył z rezerwą.

28 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności. Rzecz w krótkich napomknieniach, z daleka wskazujących drogę do głębszego wywodu*, Warszawa 1808, s. 2. Przed laty Józef Ujejski dopatrywał się w wizji Szaniawskiego elementów „własnej doktryny mesjanistycznej, w której rola Mesjasza przypadła Napoleonowi, a rola głównego nieledwie narzędzia jego wskrzeszonemu przezeń narodowi polskiemu” (J. Ujejski, *Dzieje polskiego mesjanizmu do Powstania Listopadowego włącznie*, Lwów 1931, s. 109).

tym, jak pisał Paweł Cichoń, „zwracano również uwagę na sylwetkę osobową urzędnika, na jego przymioty i cechy osobiste, sposób zachowania się, które powinny wyróżniać funkcjonariuszy służby cywilnej”²⁹.

Dla porządku przypomnijmy choćby niektóre prace ważne w tym względzie. Już w pierwszych miesiącach istnienia Księstwa Warszawskiego pojawił się *Projekt do prawa o urzędnikach publicznych* (1807) autorstwa Franciszka Maksymiliana Paszkowskiego. Temat ten zajął również Hugona Kołłątaja jako autora *Postrzeżeń nad ustawą Konstytucyjną Księstwa Warszawskiego* (1809). Rok później ukazał się *Wyjatek z kodeksu administracyjnego, który pan Fleurigeon szef biura ministra spraw wewnętrznych wydał w Paryżu r. 1806 przekładania Wincentego Turskiego* (1810). W tym samym roku wydrukowana została praca Stanisława Węgrzeckiego *Rosprawa o professyach i professyonistach oraz o systemacie administracyjnym* (1810). Do wspomnianego problemu odniósł się także prawnik Franciszek Ksawery Szaniawski, przedstawiając wzór nowoczesnego urzędnika w pracy *O urzędnikach*, wygłoszonej jako wykład w Szkole Prawa (a następnie wydanej) w Warszawie w 1810 roku. Na ten temat pisał również poseł Józef Godlewski w rozprawie *Głosy posła maryiampolskiego na sejmie roku 1811 w Warszawie miane* (Warszawa 1814); wypowiedzieli się także inni przedstawiciele ówczesnych elit, między innymi minister sprawiedliwości Feliks Łubieński czy Stanisław Kostka Potocki³⁰.

Na tle wymienionych powyżej rozpraw, pochodzących z czasów Księstwa Warszawskiego i poświęconych urzędom i urzędnikom, dzieło Szaniawskiego jest oryginalne. W przeciwieństwie do innych wspomnianych autorów bohater niniejszego artykułu na kartach swojej pracy *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* w sposób szczególny wyeksponował bowiem kontekst **metafizyczny i moralny** sfery urzędowań. Głównym założeniem Szaniawskiego przyświecającym jego rozprawie z 1808 roku było, jak trafnie zauważyła Elżbieta Zarzycka-Pawlak:

przywrócenie metafizyki wraz z kategorią całości w jej centrum – całości odniesionej do wszechświata jako jedności organicznej. Zadaniem, jakie wyznaczał ontologii, miało być poszukiwanie prawdy dotyczącej struktury rzeczywistości oraz odkrywanie związków zachodzących pomiędzy jej elementami, przez co metafizyka mogłaby

29 P. Cichoń, *Korpus urzędniczy w myśli administracyjnej Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, s. 150, 159.

30 Por. P. Cichoń, *Korpus urzędniczy w myśli administracyjnej Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, s. 150nn.

odzyskać swoją utraconą pozycję w klasyfikacji nauki, występować obok fizyki i na równi z nią³¹.

Rozprawa przyniosła oryginalną metafizyczną teorię organizacji państwa oraz jego struktur, powstała ze zbliżenia metafizyki i antropologii dokonanego przez autora³². Wspomniany już Stanisław Węgrzecki, chwając erudycję Szaniawskiego, w roku 1809 pisał: „Głęboka wiadomość Metafizyki, którą ten Autor posiada, nadała Rządowi postać jednoty duchem ożywionej pojedynczym, i osadziła ten duch we wszystkich ciałach Hierarchią Urzędowań składających”³³.

Ku odnowie

W czasie pracy nad rozprawą *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* Szaniawski był przekonany, że on i jego generacja żyją „w czasach powszechnego przesilenia”, kiedy „wezbrane siły ludzkości [...] unoszą gwałtem ku nowej epoce”³⁴. Znaki opisywanego stanu rzeczy filozof dostrzegł przede wszystkim w aktywności Napoleona. W tamtym czasie Szaniawski żywił nadzieję, że owo „przesilenie” doprowadzi do odrodzenia i szeroko rozumianej odnowy państwa i narodu polskiego (oraz całej ludzkości, bowiem kategorie te rozpatrywał Szaniawski nierozdzielnie).

Fakt, iż na oczach Szaniawskiego nowa ojczyzna (na razie w formie Księstwa Warszawskiego) musiała organizować się zupełnie od podstaw, zainspirował go do snucia wizji dotyczących idealnego urzędnictwa państwa i społeczeństwa. Przy tym Szaniawski, jak wspomniano, pełniący liczne funkcje urzędnicze w strukturach Księstwa Warszawskiego, miał praktyczną możliwość bezpośredniego przyjrzenia się, w jaki sposób i na jakich zasadach funkcjonuje organizm państwowy³⁵.

---

31 E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 108.

32 W ten sposób w perspektywie wniosków wypływających z jego filozofii społecznej ich wzajemne powiązania stały się jeszcze wyraźniejsze. Por. E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 108.

33 S. Węgrzecki, *Pismo o prawach dla Xięstwa Warszawskiego uchwalonych*, s. 11.

34 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 79.

35 Por. E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 111–112.

Oczywiście obok obserwacji i doświadczeń Szaniawskiego kluczowe były również jego ówczesne wybory intelektualne. W pierwszych latach XIX stulecia ów urzędnik i filozof dokonał bowiem znaczącej rewizji swojego oświeceniowego światopoglądu, jednocześnie stając się propagatorem myśli niemieckiej³⁶. Choć w literaturze przedmiotu nazwisko Szaniawskiego kojarzone jest przede wszystkim z recepcją na gruncie polskim filozofii Immanuela Kanta³⁷, to w tamtym okresie filozof utrzymywał kontakty także z przedstawicielami niemieckiego idealizmu, których poznał w trakcie swoich wypraw zagranicznych (między innymi z: Klemensem Marią Hofbauerem, Adamem Müllerem, Franzem von Baaderem, Josephem Görresem). Szaniawskiemu znana była również refleksja Friedricha Schlegla i Johanna Gottlieba Fichtego³⁸.

Co szczególnie istotne, w czasie swoich podróży Szaniawski zetknął się też z pracami Friedricha Wilhelma Josepha von Schellinga, którego uznał za najwyższy autorytet filozoficzny³⁹. To właśnie dzięki jego wpływowi Szaniawski dostrzegał możliwość realizacji zasad filozofii Absolutu (wzorowanej na teorii niemieckiego filozofa), czego wyraz dał w rozprawie *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...*⁴⁰. Polskiego filozofa zainspirowała też koncepcja historii Schellinga, w której odnalazł „klucz do rozwijania ducha sprawy publicznej”, upatrując go w przeszłości narodu⁴¹. O inspiracjach Schellingiem pisał Szaniawski wprost już w *Przedmowie* do swojej rozprawy: „Ktokolwiek

36 Rolę filozofii niemieckiej w jego własnym systemie myślowym eksponuje Szaniawski już na pierwszych stronach *Przedmowy*. Zob. J. K. Szaniawski, *Przedmowa*, w: J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. IV.

37 Por. S. Harassek, *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916; L. Kosiński, *Wpływ Kanta na Szaniawskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 42 (1939) z. 1, s. 61–89.

38 Por. M. Manteufflowa, *Józef Kalasanty Szaniawski*, s. 32–36.

39 O wpływie Schellinga na metafizykę Szaniawskiego piszą między innymi: I. Chrzanowski, *Z epoki romantyzmu. Studia i szkice*, Kraków 1918, s. 180nn.; E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 111; S. Paczos, *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyzmu*, s. 43–44; S. Paczos, *Józef Kalasanty Szaniawski. Między lojalizmem a oportunizmem*, w: „Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery. Między irredentą a kolaboracją. Uгода, lojalizm i legalizm, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015.

40 Jak zauważył Stanisław Pieróg, chociaż rozprawa Szaniawskiego jest swoistą próbą „rozumowego” wywiedzenia idei państwa z idei Absolutu, to jednocześnie jej autor buduje projekt rzeczywistości takiej, jaką w zgodzie z rozumem być powinna, nie opisuje jej zaś takiej, jaka ona jest w zgodzie z doświadczeniem. Zob. S. Pieróg, *Rozum i uniwersalizm. Filozofia polityczna J. K. Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 25 (1979), s. 90.

41 Por. S. Paczos, *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyzmu*, s. 44.

obznajmionym jest dobrze z duchem Schellingianizmu i z pismami tej szkoły, ten łatwo dostrzeże, jak wiele winien jestem jej zwolennikom”⁴².

W pierwszych latach XIX stulecia zainteresowaniu Szaniawskiego niemiecką refleksją filozoficzną towarzyszyła również fascynacja współczesną myślą francuską, głównie François-René de Chateaubrianda, Josepha de Maistre’a i Félicité-Roberta de Lammenais’go, którzy wpłynęli na ukształtowanie się poglądów polskiego filozofa, zwłaszcza tych dotyczących roli chrześcijaństwa oraz moralności chrześcijańskiej⁴³. W przekonaniu monografistki Szaniawskiego Marii Manteufflowej szczególnie inspirująca w tym względzie była lektura słynnego *Geniusza chrześcijaństwa* (*Génie du Christianisme*, 1802) Chateaubrianda – dzieła będącego obroną chrześcijaństwa oraz apoteozą katolicyzmu⁴⁴. Pod wpływem lektur wspomnianych autorów Szaniawski w swoich pracach zaczął podkreślać historyczną rolę chrześcijaństwa, które zwróciło zarówno indywidualnego człowieka, jak i całe narody ku „doskonaleniu moralnemu”, wiążąc je z fundamentem religijnym⁴⁵.

Rozprawa Szaniawskiego pokazuje, jak ważne miejsce w jego świadomości zajmowały ówczesnie (połączone ze sobą) moralność i religia (chrześcijaństwo), z którymi filozof ściśle powiązał problematykę państwową i społeczną. W tym miejscu dodajmy, że to właśnie zasady moralne (a nie zasady prawne) uznał Szaniawski za podstawę „całości organicznej – zarówno tej uniwersalnej, jak i narodowej”. W jego przekonaniu prawdziwy postęp nie był więc możliwy bez doskonalenia moralnego⁴⁶.

Na kartach rozprawy *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* Szaniawski (inspirowany filozofią niemiecką, moralnością chrześcijańską, a także myślicielami antyku greckiego) zaprezentował swoisty **program doskonalenia państwa** polegający na doskonaleniu moralnym „jednostek tworzących społeczeństwo w duchu myśli Arystotelesa, który przekonywał o wpływie

42 J. K. Szaniawski, *Przedmowa*, w: J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. IV.

43 Por. S. Bednarski, *Biblioteka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, Kraków 1929, s. 14nn.

44 Zob. M. Manteufflowa, *Józef Kalasanty Szaniawski*, s. 18nn, 42nn.

45 Szaniawski pisał tak między innymi na kartach rozprawy *System chrześcijaństwa krótko wyłożony*. Zob. J. K. Szaniawski, *System chrześcijaństwa krótko wyłożony*, Warszawa 1803, s. 39–40. Rolę chrześcijaństwa eksponował też w pracy *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*.

46 Por. S. Paczós, *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyzmu*, s. 43. Samą moralność pojmował Szaniawski jako „praktyczne podążanie drogą moralności, stanowiącej ostateczną podstawę wszelkiego światła, pokoju i szczęśliwości człowieka”.

kondycji pojedynczego obywatela na kształtowanie organizmu społecznego⁴⁷. Powstałe w ten sposób idealne społeczeństwo ze szczeblową strukturą państwową stanowiło twór dający możliwość osiągnięcia pełnej doskonałości moralnej⁴⁸.

Eksponując konieczność odnowy – głównie moralnej, ale nie tylko – ojczyzny, aktualnie „wskreszonej do politycznego bytu”, Szaniawski podkreślał, że państwo musi opierać się na zasadach chrześcijańskich. W jego przekonaniu chrześcijaństwo było bowiem podstawową gwarancją moralności oraz swoistym antidotum cywilizacyjnym jako „religia fundamentalna dla zbudowania systemu najdoskonalszej moralności, zakotwiczona w rozumie – a zatem system obejmujący zarówno rozum, jak i serce, poznanie i wolę”⁴⁹.

Ta szeroko rozumiana odnowa obejmowała także struktury administracyjne państwa. W tym względzie w swojej wizji idealnego państwa i społeczeństwa ważną rolę przypisał Szaniawski nowoczesnej administracji opartej na określonych zasadach moralnych i na podstawach narodowych.

Należy zwrócić szczególną uwagę na dwie ważne kwestie pojawiające się w myśli Szaniawskiego: organiczną wizję państwa i społeczeństwa oraz inspirowaną Johannem Herderem kategorię „ducha narodowego”. W rozprawie *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* Szaniawski pojmował bowiem państwo (i społeczeństwo) w sposób organiczny, postrzegając je jako część wielkiego organizmu wszechświata: „wszelka całość musi być organiczną” – twierdził filozof⁵⁰. W przekonaniu Szaniawskiego społeczeństwo, będące całością o charakterze organicznym, stanowi składową „poszczególnych indywidualów, z których każdy jest kolejną całością dla bytów słabiej zorganizowanych. W myśl tego założenia całością najwyżej zorganizowaną społecznie jest ogół ludzkości, będący formą wyższą od narodu, naród zaś całością dla rodziny, a rodzina sumą składową poszczególnych jednostek”⁵¹.

Inspirując się myślą Schellinga, a także nawiązując do koncepcji idealnego państwa Platona, Szaniawski rozumiał państwo jako część **uniwersum**,

47 Por. E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 111.

48 Por. E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 113. W tak pojmowanym społeczeństwie (podobnie jak w idealnym państwie Platona) interes poszczególnej jednostki był zabezpieczony aż do momentu, gdy wymagał poświęcenia na rzecz formy wyższej, której interes jest przedkładany nad dobro indywidualne.

49 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 113.

50 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 13.

51 E. Zarzycka-Pawlak, *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego*, s. 113.

w którym mieszczą się indywidualne odrębności poszczególnych narodów („jednota w wielości i różnorodności”)⁵².

Na kartach rozprawy *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* Szaniawski, podążając tropem „genialnego” Herdera⁵³, wyraził także przekonanie o istnieniu pewnych indywidualnych cech właściwych każdemu narodowi. Nie bez przyczyny przed laty Józef Ujejski dostrzegł w autorze rozprawy jednego z polskich prekursorów Herderowskiej koncepcji „ducha narodowego”⁵⁴. Przy tym Szaniawski uważał, że podstawową cechą doskonałej organizacji świata jest istnienie w nim rozmaitych narodów (wielość form). W tym właśnie kontekście filozof pisał także o roli ducha narodu polskiego we wzbogaceniu całościowego obrazu świata społecznego⁵⁵.

Zdaniem filozofa rola ta była wyjątkowa – przede wszystkim ze względów historycznych. Naród polski bowiem „długo świętą tarczą właściwego charakteru swego był użytecznym cywilizowanej Europie”, oddając jej przez wieki nieprzecenione usługi. W ten sposób historycznie predestynowana do nowej misji dziejowej Polska miała zostać „dzielnym uczestnikiem wielkiego dla ludzkości przedsięwzięcia”⁵⁶. Jednak podstawowym tego warunkiem była wcześniejsza odnowa ojczyzny (moralna, duchowa, fizyczna), obejmująca wiele istotnych sfer, między innymi: wyobrażenia, rozsądek, rozum, uczucia, sprawiedliwość, wewnętrzną prawość, charakter, religijność, waleczność, czerstwość.

Co istotne, w postulowanej odnowie Szaniawski przypisał szczególną rolę urzędnikom, których określił mianem „prawdziwych Wychowawców Narodu, w całym objęciu tego wyrazu”⁵⁷. Ich zadaniem było własnym życiem i aktywnością zawodową „urzeczywistniać wzniosłe ideały – Świętości, Cnoty, Dobra,

52 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 12. Na ten temat por. M. Menz, *Z dziejów polskiego konserwatyzmu*, s. 221–222.

53 Tak Szaniawski nazwał Herdera kilka lat wcześniej w rozprawie *Rady przyjacielskie młodemu czcicielowi nauk i filozofii, pragnącemu znaleźć pewniejszą drogę do prawdziwego i wyższego oświecenia* (1805). Przy tym Szaniawski dodał do koncepcji Herdera wartości obywatelskie. Por. S. Pieróg, *Rozum i uniwersalizm*, s. 74nn.

54 Zob. J. Ujejski, *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*, Lwów 1931, s. 103.

55 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 72.

56 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 72. Na początku XIX wieku Szaniawski patrzył na Polskę i Polaków, przyjmując optykę opatrnościową; wierzył w celowość upadku Rzeczypospolitej oraz jej nieszcześć dziejowych. Józef Ujejski przed laty postrzegał to już w perspektywie poniekąd mesjanistycznej, pisał bowiem że Szaniawski był „już jakby na pół dogi do mesjanizmu”. Zob. J. Ujejski, *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*, s. 97–99.

57 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 76.

Prawdy, Pięknoty i Doskonałości”. Do tego swoistego katalogu Szaniawski dodał jeszcze „miłość Ojczyzny”, dla której urzędnik „usługę swoją poświęca”⁵⁸.

Wzorowy urzędnik w refleksji Józefa Kalasantego Szaniawskiego

Postulowany przez Szaniawskiego program doskonalenia państwa i społeczeństwa zakładał zaistnienie niezbędnych zmian, które w przekonaniu filozofa powinny mieć charakter ewolucyjny (Szaniawski odrzucał rewolucję z perspektywy moralności chrześcijańskiej) oraz wynikać z organicznych potrzeb społeczeństwa, czyli pozostawać w harmonii z tożsamością narodową i duchem narodu. Jak bowiem pisał Szaniawski: „Wszelkie inne z obcej posady kopiowane normy dążą do zagładzenia właściwej narodu indywidualności, zamieniają go w martwą, nijakiego charakteru agregację, a utłumiając zaród naturalnych sił jego, dają mu obce, kunsztowne, które odrętwialemu ciału nie zdołają wrócić pierwotnego życia”⁵⁹. Z tego względu filozof przekonywał rodaków, aby rozwijali „pierwotne znamiona własnej narodowości” oraz „naturalną indywidualność”⁶⁰. Tym samym stał się Szaniawski propagatorem przekonań eksponowanych potem przez romantyków polskich (na czele z Maurycym Mochnackim)⁶¹.

W tym miejscu należy dodać, iż w świetle ówczesnych refleksji Szaniawskiego tego rodzaju zmiany nie tyle były wynikiem działania rozumu człowieka, ile przede wszystkim skutkiem realizacji nakazów wypływających z porządku pozaludzkiego. Problem ten poruszył Sebastian Paczos, tłumacząc: „«Transcendentne Uniwersum» Szaniawskiego, które «rządziło światem», pozostawało poza poznawczymi możliwościami jednostki [...]. W ten sposób proces modernizacji jawił się jako wypełnienie nakazów porządku pozaludzkiego”⁶². Zdaniem Szaniawskiego w owym „porządku pozaludzkiem” tkwią wszelkie „społeczne organizacyjne prawidła”, które wywodzą się ze „wspólnego źródła”,

58 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 55–60.

59 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 16.

60 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 15–16.

61 Mochnacki, ówczesny pracownik warszawskiego Biura Cenzury, w okresie przedpowstaniowym spotkał się z Szaniawskim. Szaniawski i Mochnacki podzielali między innymi przekonanie, że modernizacja przeprowadzona na wzór obcy (francuski) – mechaniczna, nieuwzględniająca polskiego ducha narodowego – jest zębna.

62 S. Paczos, *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyzmu*, s. 44.

a wśród nich jest również tak zwana Idea społecznego urzędowania⁶³. W tej perspektywie odpowiednio zbudowany system administracyjny miał więc być odwzorowaniem zasad rządzących całym **uniwersum**.

Dążąc do stworzenia państwa i społeczeństwa idealnego, Szaniawski w swojej rozprawie szczególnie zadania wyznaczył urzędnikom, zwłaszcza tym wysokiego szczebla. Filozof podzielił bowiem urzędników na trzy grupy, przypisując im rozmaite znaczenie i role społeczne. Inne zadania wyznaczył urzędnikom na najniższym, pierwszym szczeblu, którzy mają bezpośredni kontakt z ludem. Inne przydzielił urzędnikom na drugim szczeblu urzędowania, których postrzegał jako pośredników między „majestatyczną Jednotą” a urzędnikami pierwszego stopnia. Jeszcze inne zadania wyznaczył tym znajdującym się na trzecim, a zarazem najwyższym szczeblu, „gdzie wznosi się majestatyczna Jednota Rządu i Narodu”⁶⁴ – to właśnie im wyznaczył Szaniawski najważniejsze cele, im przypisał szczególne zadania.

Szaniawski postawił przed urzędnikami szereg wymagań. W jego przekonaniu optymalne funkcjonowanie struktury urzędniczej wymagało bowiem od jej członków („Hierarchii Urzędujących”) odpowiednich predyspozycji oraz właściwej „miary przymiotów”, niezbędnych, aby mogli oni sprostać „wielkości ich przeznaczenia”⁶⁵. Prezentując sylwetkę wzorowego urzędnika („wyższych zwłaszcza Urzędników”), Szaniawski zwracał uwagę, że warunkiem koniecznym jest w tym przypadku nie tylko gruntowne wykształcenie akademickie (o co, jak już wspomniano, zabiegał rząd Księstwa Warszawskiego), ale przede wszystkim „duch urzędowania”, czyli odpowiednie przygotowanie moralne i wrodzona mądrość („Mądrość Urzędowania”): „Tego ducha, tej mądrości, tej filozofii Urzędowania nie dadzą żadne akademiczne nauki. W nich znajduje Uczeń tylko oddzielne poznać zakresy nie związane w wyższym duchu, który im dopiero na trudnym polu społecznej posługi płodne daje znaczenie i gwoli urzeczywistnieniu właściwej Idee Narodu przyswaja”⁶⁶ – pisał Szaniawski.

Wzorowy urzędnik musiał się odznaczać także szczególnymi przymiotami, które autor rozprawy nazwał: „genialną prawością charakteru”, „genialnością serca” i „genialnością umysłu”, bowiem bez nich, jak twierdził Szaniawski,

63 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 21.

64 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 27–37.

65 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 23.

66 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 45.

„posiadać nie można prawdziwego ducha urzędowania”⁶⁷. Wyjątkowość i szczególne znaczenie talentu urzędniczego (owej „genialności”) eksponował Szaniawski poprzez porównanie do talentu poetyckiego. Filozof przekonywał: „jak więc rodzą się Poeci, tak podobnie rodzą się wielcy Urzędnicy, a im wyższy jest szczebel społecznego urzędowania, tem znamienitszej wymaga genialności umysłu i serca, jeżeli Urzędnik zostać nie ma mechanizmem Wyrobnikiem, a sfera działania jego odrętwiałem tylko i na podłe częstokroć cele nadużywanem ogniwem”⁶⁸.

Wspominając o urzędniku jako „mechanizmem Wyrobniku”, Szaniawski podkreślał przy tym szkodliwość społeczną biurokracji zracjonalizowanej, pozbawionej „ducha urzędowania”. O tego rodzaju biurokracji filozof pisał:

wszystko tam wprawdzie rusza się z matematyczną trafnością podług oznaczonych zamiarów; ale całość jest tylko doskonałym Automatem; bo pod odurzającym [...] przytłokiem odizolowanych schematów, rubrów i form zniknął duch ożywczy i z nim wszelka jędrność w działaniu. Gaśnie w członkach społeczeństwa życie publiczne, skoro go nic nie wskrzesza w Urzędujących⁶⁹.

Filozof przekonywał, że reprezentant tego rodzaju biurokracji, urzędnik „krótkooki”, tracąc „z oczu i z czucia wszystko, co jest zewnątrz niego”, „nie-dołącznie” i „butwieje”. W ten sposób staje się bezużyteczny, a nawet zgubny w perspektywie narodowej. Taki urzędnik jest tym bardziej szkodliwy, im jest „bliższym tronu”.

Dlatego też wzorowy urzędnik nowych czasów powinien potrafić myśleć wznioślej, wykraczając poza schematy⁷⁰. Jednak przede wszystkim musi on rozumieć „naturalną indywidualność” narodu oraz pojąć „główne znamiona narodowości ludu, dla którego urzędową poświęca usługę”. Z tego względu urzędnik koniecznie powinien znać dzieje narodowe – „cały ciąg życia narodu” – tak, aby „każdy krok w urzędniczym jego działaniu, dążył tylko ku dalszemu rozwinięciu narodu [...], a nie zaszczepiał obcego i różnorodnego wyrostu”⁷¹.

67 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 48nn.

68 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 52.

69 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 39.

70 Zob. J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 39–40.

71 J. K. Szaniawski, *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, s. 41.

W swojej rozprawie z 1808 roku Szaniawski zaprezentował więc urzędnika jako jednostkę wyjątkową, obarczoną misją społeczną – swoistego przewodnika narodu, znawcę dziejów narodowych, oddającego się pracom urzędniczym nie tylko z pełnym oddaniem, ale i niemal z „religijną ofiarą”. Jak pisał przed laty Józef Ujejski, odnosząc się do wyobrażeń Szaniawskiego, tego rodzaju urzędnik powinien:

jakoby wyrzec swego ja osobistego na rzecz zbiorowego, zanurzyć się w tem zbiorowym tak, żeby w jego świadomości dochodziły do swego uświadomienia wszystkie właściwości charakteru, wszystkie *differentiae speciphicae*, a zatem właściwe tendencje rozwojowe i przeznaczenia narodu, którym ma rządzić. Słowem, powinien on mieć prawo mówić o sobie: „ja i ojczyzna to jedno...”⁷².

Na zakończenie

Pisząc swoją rozprawę *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności...* w drugim roku istnienia Księstwa Warszawskiego, Szaniawski dostrzegał możliwość realizacji zasad filozofii Absolutu. Utworzenie Księstwa Warszawskiego przez Napoleona („nieśmiertelnego Oswobodziciela naszego wracającego nam mowę narodową i urzędników rodaków”) dawało mu bowiem nadzieję na możliwość wdrożenia w życie metafizycznej „filozofii urzędowania”, a tym samym – na wielką odnowę narodową.

Jednak już kilka lat później, na końcowym etapie istnienia Księstwa Warszawskiego, przeżyty przezeń głęboki kryzys o charakterze ideologicznym sprawił, że Szaniawski po raz kolejny zmienił poglądy. Kiedy Napoleon poniósł klęskę, filozof dość szybko zrewidował swoją profrancuską postawę i już w roku 1813 zajął stanowisko prorosyjskie, krytykując otwarcie Napoleona oraz eksponując zalety zacieśnienia relacji z Rosją. W powstałych w roku 1814 *Uwagach o projekcie reformy administracji krajowej w byłym Księstwie Warszawskim* Szaniawski (będący wówczas członkiem Komitetu Cywilnego Reformy nad przygotowaniem narodowej kodyfikacji prawa cywilnego i procedury cywilnej w przededniu utworzenia Królestwa Polskiego) ostrze swojej krytyki

---

72 J. Ujejski, *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*, s. 104.

skierował w stronę instytucji prawnoustrojowych Księstwa Warszawskiego, z którymi jeszcze kilka lat wcześniej wiązał tak duże nadzieje⁷³.

* * *

Po klęsce Napoleona i ukonstytuowaniu po kongresie wiedeńskim Królestwa Polskiego Józef Kalasanty Szaniawski (wówczas zdeklarowany stronnik cara Aleksandra I) znów zyskał możliwość realizowania urzędniczych ideałów – już w nowych warunkach politycznych – pełniąc rozmaite wysokie funkcje w tamtejszych strukturach administracyjnych. Jednak jego ówczesna działalność urzędnicza, a zwłaszcza osławiona aktywność cenzorska (jako kierownika Wydziału Cenzury Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), nie zapewniła mu poważania wśród rodaków. Nieprzypadkowo Juliusz Słowacki, wprowadzając postać Szaniawskiego na karty *Poematu Piasta Dantyszka herbu Leliwa o piekle* (1839), za najwłaściwsze miejsce dla owego „wzorowego urzędnika”, który z takim zacięciem „cenzurował książki i obrazki”, uznał właśnie otchłań piekielną; umieścił go tam w doborowym towarzystwie między innymi Wielkiego Księcia Konstantego oraz carycy Katarzyny⁷⁴.

Bibliografia

- Bednarski S., *Biblioteka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, Kraków 1929.
Chrzanowski I., *Z epoki romantyzmu. Studia i szkice*, Kraków 1918.
Cichoń P., *Korpus urzędniczy w myśli administracyjnej Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, „Krakowskie Studia z Historii i Prawa” 1 (2004), s. 147–172.
Cichoń P., *Kwalifikacje zawodowe urzędników jako podstawa kształtowania się systemu biurokratycznego w Księstwie Warszawskim. Dzieje biurokracji na*

---

73 Przykładowo filozof pisał między innymi o „nierozsądnym marnotrawstwie, jakie panowało w pierwotnych urządzeniach Księstwa Warszawskiego”, ówczesnych „małej wartości modnych prawodawczych wynalazkach”, kwestionował zdolność zawodowej biurokracji do skutecznego zaspokajania potrzeb obywatelskich i narodowych, a także wspominał o sprzeczności struktur Księstwa z tradycją i duchem narodu polskiego. Por. M. Gałędek, *Wpływ wojen napoleońskich na wzrost niechęci wobec biurokracji w polskiej myśli administracyjnej w latach 1813–1815*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 22 (2019), s. 89nn.

74 Zob. J. Słowacki, *Poema Piasta Dantyszka herbu Leliwa o piekle*, w: J. Słowacki, *Dzieła wszystkie*, t. 3, red. J. Kleiner, Lwów 1924, s. 192.

- ziemiach polskich*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górnika, I. Łucja, D. Magiera, t. 1, Lublin–Siedlce 2008, s. 133–147.
- Cichoń P., *Rozwój myśli administracyjnej w Księstwie Warszawskim 1807–1815*, Kraków 2006.
- Cichoń P., *Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 140 (2013) z. 1, s. 1–18.
- Czubaty J., *Księstwo Warszawskie 1807–1815*, Warszawa 2011, <https://doi.org/10.31338/uw.9788323529644>.
- Czubaty J., *Księstwo Warszawskie – pierwsze nowoczesne państwo polskie?*, „Kwartalnik Historyczny” 125 (2018) nr 2, s. 365–401, <https://doi.org/10.12775/KH.2018.125.2.04>.
- Deszczyńska M., *Szaniawski Józef Kalasanty*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 47, z. 192, Warszawa 2010, s. 1–11.
- Gałędek M., *Wpływ wojen napoleońskich na wzrost niechęci wobec biurokracji w polskiej myśli administracyjnej w latach 1813–1815*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 22 (2019), s. 85–106.
- Górnika Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.
- Grochulska B., *Księstwo Warszawskie*, Warszawa 1966.
- Grodziski S., *Wpływ Code civil oraz innych kodyfikacji napoleońskich na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 57 (2005) z. 2, s. 61–68, <https://doi.org/10.14746/cph.2005.2.6>.
- Harassek S., *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916.
- Kizwalter T., *O nowoczesności narodu. Przypadek polski*, Warszawa 1999.
- Koneczny F., *Dzieje administracji w Polsce w zarysie*, Wilno 1924.
- Kosiński L., *Wpływ Kanta na Szaniawskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 42 (1939) z. 1, s. 61–89.
- Król M., *Rozum przeciw tradycji*, „Więź” 4 (1975), s. 44–59.
- Król M., *Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 20 (1974), s. 101–125.
- Kulecka A., *Naród i władze rządowe. Dyskurs o biurokracji w Królestwie Polskim (1815–1867)*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górnika, I. Łucja, D. Magiera, t. 1, Lublin–Siedlce 2008, s. 165–194.
- Leśnodorski B., *Z dziejów administracji polskiej. Przełom XVIII i XIX wieku*, „Gospodarka i Administracja Terenowa” (1967) nr 2, s. 6–9.
- Malec D., Malec J., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.

- Malec J., *Administracja terytorialna na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX wieku. Wpływy obce a rodzima tradycja*, w: *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 51–65.
- Manteufflowa M., *Józef Kalasanty Szaniawski. Ideologia i działalność (1815–1830)*, Warszawa 1936.
- Menz M., *Z dziejów polskiego konserwatyizmu. Od Józefa Kalasantego Szaniawskiego do krakowskich stańczyków*, „Galicja. Studia i materiały” 7 (2021), s. 218–237, <https://doi.org/10.15584/galisim.2021.7.11>.
- Paczos S., *Józef Kalasanty Szaniawski. Między lojalizmem a oportunizmem*, w: *„Dusza urzędnika” – ludzie i ich kariery. Między irredentą a kolaboracją. Ugoda, lojalizm i legalizm*, red. A. Szmyt, Olsztyn 2015, s. 11–23.
- Paczos S., *Józef Kalasanty Szaniawski – prekursor polskiego konserwatyizmu*, „Myśl Polityczna. Political Thought” (2020) nr 3, s. 33–51, <https://doi.org/10.31268/MPPT.2020.23>.
- Paczos S., *Kręte drogi myśli politycznej Józefa Kalasantego Szaniawskiego (1764–1843). Wybór pism*, Poznań 2012.
- Pieróg S., *Rozum i uniwersalizm. Filozofia polityczna J. K. Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 25 (1979), s. 63–96.
- Rostocki W., *Korpus w gęsie pióro uzbrojony. Urzędnicy warszawscy, ich życie i praca w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim do roku 1831*, Warszawa 1972.
- Skarbek F., *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, t. 1–2, Poznań 1860.
- Smolarski M., *Józef Kalasanty Szaniawski*, „Biblioteka Warszawska” 4 (1910) z. 2, s. 232–257.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2007.
- Stankiewicz-Kopeć M., *„Błądni rycerze feudalizmu”. Proromantyczne sympatie szefa carskiej cenzury Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, w: *W świecie wartości i myśli. Prace z historii literatury i kultury ofiarowane profesorowi Julianowi Maślance*, red. R. Dąbrowski, A. Waśko, Kraków 2010, s. 249–276.
- Stankiewicz-Kopeć M., *Miasto i cywilizacja w kontekście sporów modernizacyjnych w piśmiennictwie polskim lat 1800–1830. Studia*, Kraków 2018.
- Szaniawski J. K., *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności. Rzecz o krótkich napomknieniach, z daleka wskazujących drogę do głębszego wywo-
du przez J. K. Szaniawskiego Członka Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół
Nauk, Prokuratora Generalnego Królewskiego przy Kassacyinym Sądzie Xię-
stwa Warszawskiego*, Warszawa 1808.

Szaniawski J. K., *System chrystianizmu krótko wyłożony*, Warszawa 1803.

Ujejski J., *Dzieje polskiego mesjanizmu do powstania listopadowego włącznie*,
Lwów 1931.

Węgrzecki S., *Pismo o prawach dla Xięstwa Warszawskiego uchwalonych z uwagami stosownemi połączone*, Warszawa 1809.

Zarzycka-Pawlak E., *Sylwetka naukowa Józefa K. Szaniawskiego na tle kultury filozoficznej pierwszej połowy XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego – Nauki Humanistyczne” numer specjalny (2011) nr 2 (1), s. 106–116.

Filip Mazurczak

 <https://orcid.org/0000-0003-1014-1723>

 filip.mazurczak@ignatianum.edu.pl

IGNATIANUM UNIVERSITY IN CRACOW

 <https://ror.org/009j14p05>

“If there is no love here...”: The witness
of St. Maximilian Kolbe and the problem
of theodicy in the prose of Shūsaku Endō

 <https://doi.org/10.15633/tes.12102>

ABSTRAKT

„Jeśli tutaj nie ma miłości...”. Świadek św. Maksymiliana Kolbego a problem teodycei w prozie Shūsaku Endō

Jednym z najstarszych i najpoważniejszych zarzutów filozofów przeciwko istnieniu miłującego Boga jest problem zła, czyli teodycea. Ich zdaniem, jeśli Absolut istnieje, musi być obojętny na ludzki los albo kompletnie bezsilny. W dwudziestym wieku rozmaite reżimy autorytarne, m.in. hitlerowskie Niemcy, dokonały masowych mordów, co u wielu spowodowało utratę wiary. Problem zła jest obecny w licznych dziełach japońskiego pisarza katolickiego Shūsaku Endō, w którego wizji Boga widać wpływ kultury buddyjskiej, nacechowanej miłością. W dwóch utworach prozaika, powieści „Sachiko” oraz opowiadaniu „Japanese in Warsaw” („Japończycy w Warszawie”), pojawia się postać Maksymiliana Kolbego, franciszkańskiego męczennika, który dobrowolnie poszedł do celi w bunkrze głodowym w Auschwitz, by nieznamy współwięzień mógł przeżyć. Analiza polskiego świętego w prozie Shūsaku Endō w kontekście wizji chrześcijaństwa prozaika i w zestawieniu z pracami tak różnorodnych autorów, jak Clive Staples Lewis, Viktor Frankl czy kard. Robert Sarah, sugeruje odpowiedź na dylemat, gdzie był Bóg w obozie zagłady. Można zatem stwierdzić, że bohaterskie czyny miłości, jak np. męczeństwo św. Maksymiliana, nie miałyby miejsca bez terroru Auschwitz.

SŁOWA KLUCZOWE: św. Maksymilian Kolbe, Auschwitz, teodycea, Shūsaku Endō, Holocaust, problem zła, literatura japońska

ABSTRACT

“If there is no love here...”: The witness of St. Maximilian Kolbe and the problem of theodicy in the prose of Shūsaku Endō

One of the oldest and most serious philosophical objections to the existence of a loving God has been the problem of evil. If God exists, it has been argued, He must be indifferent or impotent. In the twentieth century, the mass murders perpetrated by authoritarian regimes, such as Nazi Germany, led many to abandon their religious faith. The problem of evil is present in the work of the Japanese Catholic writer Shūsaku Endō, whose vision of God, strongly influenced by Buddhist culture, is one of love. In two works, the novel “Sachiko” and the short story “Japanese in Warsaw,” Endō depicts the Polish Franciscan friar and martyr St. Maximilian Kolbe, who chose to die in a starvation bunker at the Auschwitz concentration camp so that another man may live. An analysis of Endō’s interpretation of Kolbe, contextualized within a study of Endō’s interpretation of Christianity and compared to the works of such diverse thinkers such as C.S. Lewis, Viktor Frankl, and Cardinal Robert Sarah, seems to offer a response to the quandary of where God was in Auschwitz. Without the terrors of the camp, one could argue, heroic acts of love, such as that of St. Maximilian Kolbe, could not have happened.

KEYWORDS: St. Maximilian Kolbe, Auschwitz, theodicy, Shūsaku Endō, Holocaust, problem of evil, Japanese literature

The horrors of totalitarian rule in the twentieth century caused many witnesses and survivors of violence to question their earlier belief in God. The aim of this article is to summarize the response of the Japanese novelist Shūsaku Endō, arguably one of the most influential Catholic authors of fiction of the past century, to this problem. This response is symbolized by a recurring figure in two of Endō's works of prose: the Polish Franciscan martyr of Auschwitz St. Maximilian Kolbe. An analysis of Endō's depiction of Kolbe, a topic hitherto not undertaken by other scholars, provides a response to how to find God amidst extreme suffering akin to the views of Christian and Jewish thinkers such as Cardinal Robert Sarah, C. S. Lewis, and Viktor Frankl. While these three thinkers differed in terms of nationality, profession, and religious affiliation (although all three were representatives of the Judeo-Christian tradition), they are all influential authors who share with Endō within the context of theodicy and the novelist's depiction of Kolbe the conviction that suffering can provide fertile soil for human kindness.

One of the oldest philosophical challenges to the existence of a loving God, particularly the loving God of Christianity, is the problem of theodicy, which the *Cambridge dictionary of philosophy* defines as “a defense of the justice or goodness of God in the face of doubts or objections arising from the phenomena of evil in the world.”¹ Leszek Kołakowski has noted that the issue of theodicy has brought anxiety to his fellow philosophers since at least antiquity, when the Epicureans, who claimed that since our world is replete with evil, then God must be evil, impotent, or both. According to Kołakowski, “it is hard to find a theologian or a Christian philosopher who has not tried to cope with this alarming question [i.e., that of reconciling the existence of a loving God with the existence of evil and suffering],” and “the basic arguments on both sides do not seem to have changed much since St. Augustine.”²

---

¹ *Theodicy*, in: *The Cambridge dictionary of philosophy*, ed. R. Audi, Cambridge 1999, p. 910.

² L. Kołakowski, *Religion: If there is no God—on God, the devil, sin, and other worries of the so-called philosophy of religion*, South Bend 2001, p. 17.

There are few times in human history when so much suffering and evil was unleashed on innocent human beings as under the rule of Nazi Germany over much of Europe. The historian Alex J. Kay estimates the number of civilians and non-combatants murdered by the Third Reich – including Jews, Roma, the Polish elites and the people of Warsaw after the collapse of the 1944 Warsaw Uprising, Soviet POWs, and people with disabilities – at thirteen million.³ He notes that Hitler’s empire of evil was unique even compared to other totalitarian regimes: “[T]he Nazis actively planned the murder of millions *in order to achieve their goals* [emphasis in the original] in a way that neither the regime of Mao nor that of Joseph Stalin did, some exceptions aside.”⁴

The horrific experiences of survivors of the Nazi German atrocities caused many of them to reject or severely question their faith. This sentiment was expressed bluntly by the Italian-Jewish Auschwitz survivor and memoirist Primo Levi, best known for his account of wartime survival *If this is a man*; Levi told fellow Italian writer Ferdinando Camon: “There is Auschwitz, and so there cannot be God.”⁵ Many other survivors of the German camps and of the Holocaust expressed similar views.

Marek Edelman, one of the leaders of the Warsaw Ghetto Uprising, a cardiologist, and a prominent activist dissident in the anti-communist movement in post-war Poland (in the 1970s, Edelman was active in the Workers’ Defense Committee, and in the 1980s he was a member of Solidarity) related to journalists Witold Bereś and Krzysztof Burnetko a horrific scene he saw in the ghetto: that of a pregnant nineteen-year-old girl, struck in the belly by the rifle of a Latvian SS-man. Edelman presented this as evidence against the existence of a loving God (while an avowed atheist, Edelman’s view expressed here is consistent with deism):

What did God have against nineteen-year-old girls? Why did she have to be killed? If God judges everyone, He must have looked away then. He fell asleep. Apparently, it’s not God who rules over the world.⁶

---

3 See A. J. Kay, *Empire of destruction: A history of Nazi mass killing*, New Haven–London 2021, p. 294.

4 A. J. Kay, *Empire of destruction*, p. 7–8.

5 F. Camon, *Conversations with Primo Levi*, trans. from the Italian by J. Shepley, Marlboro 1989, p. 68.

6 W. Bereś, K. Burnetko, *Marek Edelman. Bóg śpi*, Warszawa 2020, s. 47 (translation mine).

Edelman’s words are echoed by Stanisław Grzebiuk, a blue-collar bard, musician, and writer. Having grown up in the poor Warsaw neighborhood of Czerniaków, Grzebiuk spent five years of his life in the Dachau and Mauthausen-Gusen concentration camps for possessing firearms, a major offense in German-occupied Poland. Grzebiuk’s camp memoir *Pięć lat kacetu* (“Five years in the concentration camp;” while translated into German and Spanish, this book is not yet available to Anglophone readers) includes a description of his loss of faith. Grzebiuk writes that he had ceased to attend Mass at the age of fourteen, but the terrors of concentration camp life helped him to transition from being a non-practicing Catholic to atheism.⁷ At Mauthausen-Gusen, Grzebiuk befriended a Catholic priest from Upper Silesia named Józef Szubert, an unlikely friendship given Grzebiuk’s radical leftist views and anti-clericalism, expressed on many occasions in his memoir. The two sparred on the existence of God, with Grzebiuk invoking the problem of theodicy. Here is a statement typical of Grzebiuk’s arguments:

You believe that there’s a God? Tell me, then, where is He? He’s certainly not here. Not even birds fly over here, because there’s no reason. [...] Even if He is here, He’s not wearing the same clothes as we; rain isn’t falling on His head; and no one is beating Him on the spine with a stake. If there is a God, may He strike me with thunder immediately because I won’t go to the barbed wire myself.⁸

Despite the above-cited imprecations of Levi, Edelman, and Grzebiuk, historian Nikolaus Wachsmann notes that some concentration camp inmates of various faiths did try to seek comfort in religion. He notes that despite the extreme difficulties in practicing religion in the German concentration camps, where prisoners had to work on holy days, access to liturgical materials was extremely limited, and worship was often treated by SS guards as an opportunity for particular abuse (Wachsmann gives the example of Polish priests interned at Dachau who were forced to drink large quantities of sacramental wine and were particularly tortured on Catholic holy days), some inmates persisted in practicing their faith. Orthodox Jews met in a barrack to say ritual prayers; Jehovah’s witnesses shared with one another the contents of packages from relatives; and Polish Catholic inmates, for whom faith was inextricably tied to

---

7 See S. Grzebiuk, *Pięć lat kacetu*, Warszawa 2023, s. 118 (translation mine).

8 S. Grzebiuk, *Pięć lat kacetu*, p. 118–119 (translation mine).

national identity, smuggled in hosts to celebrate Mass. Naturally, prisoners who had lost their faith in the camps scoffed at such religious practices.⁹

The witness of St. Maximilian Kolbe illustrates that religious faith not only gave concentration camp inmates hope, but also led to tangible acts of love. Born in 1894 in Russian-controlled Poland and raised in the town of Pabianice, a major hub of the textile industry, Rajmund Kolbe was known for his devotion to the Virgin Mary. He became a Conventual Franciscan, taking the name Maximilian. He gained fame as a tireless evangelist, spreading the good word through the print media (“The Knight of the Immaculate” and the “Little Daily”) and radio (Radio Niepokalanów). He went on missions to Japan and India, where he founded friaries; miraculously, Kolbe’s monastery in Nagasaki survived the atomic bombing of the city.¹⁰

However remarkable Kolbe’s prewar evangelization efforts were, he is undisputedly best known for his wartime sacrifice. When the friar was interned in the Auschwitz concentration camp, a fellow inmate escaped. As punishment, the camp deputy commander Karl Fritzsche decided to punish ten prisoners, randomly selected during roll call, with death in the starvation bunker. One of the selected inmates, a sergeant in the Polish Army named Franciszek Gajowniczek, pleaded to be spared, claiming he was a family man and did not want to abandon his wife and children. Hearing Gajowniczek’s cries, Kolbe stepped forward and explained that as a Catholic priest he had no family of his own and volunteered to die in the former’s place. The SS agreed; after Kolbe was found still alive after a few days, he was killed by a lethal injection of carbolic acid.¹¹

The Polish émigré writer Gustaw Herling-Grudziński wrote that in the 1970s, when Kolbe was beatified, Cardinal Karol Wojtyła, the future Pope St. John Paul II, said that that Franciscan’s Christian witness not only was manifested in his giving his life for Franciszek Gajowniczek, but also in the fact that

---

9 See N. Wachsmann, *KL: A history of the Nazi concentration camps*, New York 2015, pp. 504–506.

10 Cf. R. Royal, *The catholic martyrs of the twentieth century: A comprehensive world history*, New York 2000, pp. 198–211. For a classic, comprehensive account of Kolbe’s life and martyrdom, see A. Frossard, “Forget not love”: *The passion of Maximilian Kolbe*, trans. from the French by C. Fontan, San Francisco 1991. For a more detailed biographical work in Polish, see: T. Terlikowski, *Maksymilian M. Kolbe. Biografia świętego męczennika*, Kraków 2017. Because the focus of this article is not on St. Maximilian as a historical figure but rather on how Shūsaku Endō uses him to make an argument about the existence of God amidst suffering, the biographical literature on the Franciscan martyr cited here will not be extensive.

11 Cf. R. Royal, *The catholic martyrs*, pp. 192–198.

he did not allow the inmates in the starvation bunker to die alone.¹² Thus, Herling-Grudziński praised the pope for comparing, during his canonization homily, Kolbe’s sacrifice to that of Janusz Korczak, a Polish-Jewish physician, writer, pedagogue, and orphanage director who refused numerous offers of asylum outside the Warsaw Ghetto to avoid abandoning Jewish orphans sentenced to inevitable death at the Treblinka extermination camp. Herling-Gruziński wrote in his diary:

Maybe between the starvation bunker in Auschwitz and the gas chamber of Treblinka the ambition to “be a saint” became synonymous with the ambition “to be human?”¹³

Shūsaku Endō (1923–1996) was one of the best-known Japanese writers of the post-world war era. He is most famous for his 1966 novel *Silence*, dealing with the persecution of Christians by the shogunate in the seventeenth century, as seen through the eyes of two idealistic, young Portuguese Jesuit missionaries. The novel was adapted for the screen twice, in 1971 by Japanese director Masahiro Shinoda and in 2016 by American filmmaker Martin Scorsese. While Endō’s other works are less famous, at least outside Japan, they frequently deal with faith and doubt as well as the conflict between Christianity and Japanese culture, which unlike Europe and the Americas lacks a deeply rooted Christian identity. Whereas Christians are a tiny minority in Japan, Endō was baptized at the age of eleven.¹⁴ This was the decision of his mother rather than of himself, and the young boy did not fully comprehend the tenets of his new faith; since then, he struggled to reconcile his Catholicism, which he likened to an ill-fitting “Western suit,” not only with Japanese identity but with his own self.¹⁵

The time of World War II affected Endō’s faith; espousing the dominant Christian religion of the Western powers at war with Japan, he was considered a traitor who followed a colonial religion. He also struggled to reconcile

---

12 See G. Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą, 1980–1983*, Warszawa 1996, s. 262.

13 G. Herling-Grudziński, *Dziennik pisany nocą*, p. 264. For an English-language biography of Korczak, see: A. Marrin, *A light in the darkness: Janusz Korczak, His Orphans, and the Holocaust*, New York 2021. See also: J. Korczak, *Ghetto diary*, trans. from the Polish by B. J. Lifton, New Haven–London 2003.

14 See: E. C. Galbraith, *Agape unbound in “Silence” and “Deep river”*, in: *Approaching “Silence”: New perspectives on Shūsaku Endō’s classic novel*, eds. M. W. Dennis, D. J. N. Middleton, New York–London, 2015, p. 125; M. R. Reichardt, *Exploring catholic literature: A companion and resource guide*, New York–Oxford 2021, p. 179.

15 Cf. M. B. Williams, *Endō Shūsaku: A literature of reconciliation*, London–New York 1999, p. 35–42.

monotheism with polytheistic *Shintō* and, in Endō's youth, worship of the emperor, then major components of Japanese culture, as well as Christ's preaching of nonviolence with his nation's belligerent foreign policy. *Silence* was a pessimistic take on the failed evangelization of Japan; its conclusion, in which its previously idealistic protagonists formally renounce Christ, was incorrectly understood as celebrating apostasy, hence the negative reaction in many Catholic quarters (some Japanese parishes even banned their faithful from reading the book). Yet Endō remained Catholic. Major factors that prevented him from succumbing to the temptation of apostasy were love for his neophyte mother and solidarity with the weak; having suffered from many medical ailments and spent many years in hospitals – Endō's ailments included diabetes, cancer, acute pneumonia, and renal failure; he wrote his final novel, *Deep river*, during a long period of hospitalization that involved dialysis – the novelist had a natural compassion for the weak.¹⁶ Theologian Emi Mase-Hasegawa writes that the Japanese novelist's "evangelical goal was to spread the love of God so that the image of Christ would permeate the hearts of people in his homeland."¹⁷

Readers can also get a glimpse of Endō's approach to Christianity by reading his 1973 work *A life of Jesus*, a rare example of a work of non-fiction in the oeuvre of a writer best known for his prose. In the preface to the American edition of this biographical work, the Japanese novelist explains that "the Japanese tend to seek in their gods and buddhas a warm-hearted mother rather than a stern father;" thus, his Japanese conception of Christ (although the novel is true to the basic historical facts and set in the Holy Land) is one that emphasizes love and kindness.¹⁸ Elsewhere in the work, Endō notes that the Holy Land was a "desert" not only in a literal sense; until Jesus came, "[w]hat was wanting to the desert was love."¹⁹ The author also writes of the miracles, in the literal, supernatural sense, performed by Jesus, such as the resurrection of the dead man Lazarus or the multiplication of fish and loaves: "[W]hat a shabby thing any miracle in itself is when compared to the love that flowed from Jesus like lifeblood from his [*sic*] body."²⁰ Thus, for Endō love for neighbor amidst suffering is at the center of Christianity.

---

16 Cf. E. Mase-Hasegawa, *Christ in Japanese culture: Theological themes in Shūsaku Endō's literary works*, Leiden–Boston 2008, p. 61–91.

17 E. Mase-Hasegawa, *Christ in Japanese culture*, p. 83.

18 See S. Endō, *A life of Jesus*, trans. from the Japanese by R. A. Schuchert, New York–Ramsey 1978, p. 1.

19 S. Endō, *A life of Jesus*, p. 28.

20 S. Endō, *A life of Jesus*, p. 152.

At this point, it is worth recalling Japan’s traditional religious culture, in which Endō was brought up. As East Asian religions are often less dogmatic than Christianity, Japanese culture has often been fused with polytheistic *Shintō*, which means “way of the *kami* (gods),” the country’s original religious tradition. Before Buddhism, its structure has been described as vague, without sacred scriptures, rules of morality, or dogmatic beliefs; beginning around 900 AD, *Shintō* gods came to be regarded as local forms of Buddhist deities, and a syncretic amalgamation of *Shintō* and Buddhist worship was often celebrated in the same temple.²¹

Buddhism was brought to Japan from Korea in 538 AD, bringing Chinese civilization, including the Taoist and Confucian philosophies, to the island nation. Under the Tokugawa shogunate (1603–1867), Japan isolated itself from the world and brutally persecuted Christianity, brought by Portuguese missionaries, while making Buddhism the established state religion; the persecution of Christians during this period is the main theme of Endō’s best-known novel, 1966’s *Silence*. There are many schools of Japanese Buddhism, the most practiced of which is Pure Land Buddhism. One of its schools, *Jōdo Shinshū*, built fortified temples and organized peasant uprisings, eventually taking over the state.²² After the Meiji restoration of 1868, Japan opened itself to the West, underwent a period of modernization, and adopted *Shintō* as its state religion; *Shintō* was used to justify Japanese wars against Russia and the colonization of Taiwan and Korea.²³

This legacy of Japan’s traditional religions, both *Shintō* and Buddhism, used to justify aggressive state policies, may have made Christianity’s message of meekness and love appeal to Endō. On the other hand, there are certain parallels between Buddhist compassion and Christian charity. The Dalai Lama, the religious leader of Tibetan Buddhists, has seen similarities between Jesus’ calls to love one’s neighbor, especially one’s enemy, and the Buddhist focus on tolerance, impartiality, compassion, and equanimity to all sentient beings.²⁴

This theme of love is apparent in other works by Endō as well. St. Maximilian Kolbe plays a prominent role in two works by Shūsaku Endō. The first is his

---

21 Cf. E. D. Saunders, *Buddhism in Japan with an outline of its origins in India*, Philadelphia 1964, p. 182–184.

22 Cf. P. Harvey, *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices*, Cambridge 1990, p. 161–169.

23 Cf. P. Harvey, *An introduction to Buddhism*, p. 284–287.

24 See The Dalai Lama, *The good heart: A Buddhist perspective on the teachings of Jesus*, trans. from the Tibetan by G. T. Jinpa, ed. R. Kiely, Boston 1998, p. 45–52.

1982 novel *Sachiko*, which follows three interconnected narratives set in Nagasaki around the time of World War II. One is that of the two young friends Sachiko and Shūhei; the latter is in love with the former but is rejected. Both are Christians at a time when followers of the religion are routinely harassed as unpatriotic, as Christianity is the faith of Britain and the United States, Japan's wartime foes. Furthermore, Shūhei experiences a crisis of faith when he is conscripted into the Japanese military and must become a kamikaze pilot, which is contrary to his religious beliefs, and when the Japanese hierarchy fails to condemn the nation's participation in wartime atrocities. The second related plot, whose importance to the narrative becomes apparent only at the novel's end, involves Jim, Sachiko and Shūhei's American childhood playmate who eventually participates in the atomic bombing of Nagasaki.

The third intertwined plot involves St. Maximilian Kolbe, who is first depicted during his years as a missionary in Asia. Kolbe and other Polish Franciscans are depicted as passing out copies of the "Knight of the Immaculata" and evangelizing passersby on the streets of Nagasaki in broken Japanese. Later, the novel depicts Kolbe's internment and later death at the Auschwitz concentration camp. There, Endō imagines the Franciscan's dialogues with an unbelieving character named Henryk.

Unsurprisingly, Henryk's encounter with Kolbe leads to a clash of world-views. The irreligious inmate tells the Franciscan:

Father, I don't believe in heaven. But I do believe in hell. This camp is hell.²⁵

Kolbe responds to him:

Henryk, hell is a place where love has utterly died out. But love hasn't perished here yet.²⁶

Henryk is shocked and offended, claiming it is impossible to believe that there could be any evidence of love in such a cold, depraved place as Auschwitz. Yet Kolbe's conviction remains unshaken; as tangible evidence of love in the

---

25 S. Endō, *Sachiko*, trans. from the Japanese by V. C. Gessel, New York 2020, p. 127.

26 S. Endō, *Sachiko*, p. 127.

“death factory,” he says that the previous day he had seen one prisoner share half his ration of bread with a dying inmate. Henryk responded with incredulity.²⁷

An unnamed inmate asks Kolbe about where God was in Auschwitz; the Franciscan replies:

[I]t seems to me that God has given to man something that can triumph over the black smoke from the gas chambers. [...] [T]he will to love.²⁸

When the prisoner laughs at the notion that there can be love in a place of such profound evil and suffering, Kolbe responds:

If there is no love here [...]. [T]hen we must create love ourselves.²⁹

Henryk could not forget these words, which he particularly disdained of:

Henryk spat on the ground, filling the spittle with a curse: *Love is bulls—t. Love can do nothing to rescue a man from starvation.*³⁰

During his time in the camp, Henryk is depicted as cynical and primarily concerned about his own survival. While Kolbe’s words about love profoundly irritated him, after the friar’s death Henryk is haunted by them. The Auschwitz-based subplot of *Sachiko* ends with Henryk fighting an internal battle; he aggressively but unsuccessfully tries to drown out Kolbe’s words from his conscience. Ultimately, the atheistic character sees a weak, starving prisoner brutally beaten by a kapo. No longer able to ignore Kolbe’s witness, Henryk shares a piece of bread with the beaten prisoner. The Auschwitz narrative ends with an observation simple yet profound like a haiku:

This was the sole act of love that Henryk was able to perform. Still, he had carried out an act of love.³¹

---

27 See S. Endō, *Sachiko*, p. 127.

28 S. Endō, *Sachiko*, p. 118.

29 S. Endō, *Sachiko*, p. 119.

30 S. Endō, *Sachiko*, p. 123.

31 S. Endō, *Sachiko*, p. 218.

Despite Henryk's previous imprecations, this small act of love did indeed save a man from starving, at least for a short period.

Thus, we see parallels between Endō's depiction of Christ and his presentation of Kolbe. Just as according to the Japanese writer Jesus' biggest "miracle" was not something supernatural (Endō does, however, believe in the miracles themselves; he does not take a naturalist, materialist view of Jesus, like Thomas Jefferson, as witnessed by his confession of faith in the Resurrection³²), but bringing love to the physical and spiritual desert of the Holy Land. Similarly, Endō's Kolbe created the miracle of creating love in the moral desert of Auschwitz, a place more synonymous with human depravity than perhaps any other.

In his account of Jesus' life, Endō argues that:

His whole life embraced the simplicity of living only for love, and because he lived for love alone, in the eyes of his [*sic*] disciples he seemed to be ineffectual. His death was required before the disciples could raise the veil and see into what lay hidden behind the weakness.³³

Here, we have a striking parallel to the Kolbe subplot in *Sachiko*. Just as the disciples are blind to Christ's message of love until His ultimate sacrifice, similarly Henryk is cynical about love in such a place of evil as Auschwitz until Kolbe's Christ-like, voluntary martyrdom. Yet despite his attempts to silence Kolbe's witness in his conscience, the scales ultimately fall off Henryk's eyes and he emulates his former interlocutor's act of love, albeit on a much more modest scale.

Another noteworthy character in *Sachiko* is Heinrich Martin, a fictional adjutant of the Auschwitz concentration camp, whose dilemmas echo those of Dostoevsky's Ivan Karamazov. Martin professes to be an unbeliever; however, he is haunted by pangs of guilt, thinking to himself that: "If there is a God... I suppose I will be punished by that God."³⁴ Here again the author cautions about the dangers of a lack of Christian love.

Sachiko is not the only work by Shūsaku Endō that deals with the Polish Franciscan saint. Kolbe is also the central motif of the short story *Japanese in*

---

32 See: S. Endō, *A life of Jesus*, p. 176–178.

33 S. Endō, *A life of Jesus*, p. 178.

34 S. Endō, *Sachiko*, p. 190.

Warsaw, published in Endō’s short story collection *The final martyrs*. The story is set during the Cold War; while no specific date is given, we can assume it was before October 16, 1978, when Cardinal Karol Wojtyła of Krakow was elected pope, as Kolbe is described as “the Christian Father most revered by the Polish people.”³⁵

The story follows a group of Japanese tourists visiting communist-era Warsaw and their guide, Shimizu. Endō depicts his compatriots in a damning way: materialistic, condescending, and marked by a sense of cultural superiority. Although some of the visitors are from Nagasaki, a city that, like Warsaw, experienced enormous destruction during World War II, they seem indifferent to the city’s tragic recent fate, ignoring Shimizu’s lectures on Warsaw’s and Poland’s recent history, instead scoffing at the communist country’s poverty and shabby infrastructure. When a Pole at a restaurant tells the tourists of the wartime sacrifice of St. Maximilian Kolbe, who is regularly invoked when the Poles learn that their guests are from the country where the martyr had once been on a mission, one of the Japanese scoffs: “What a horrid story!”³⁶ When one of the Poles recommends that they visit Auschwitz, one of the Japanese tourists, Tamura, who “spoke for all,” responds that “We’re not going. Warsaw has been more than enough.”³⁷ Shimizu, however, is different and does not “seem to feel a jot of intimacy of fondness towards his fellow countrymen.”³⁸

A major theme in *Japanese in Warsaw* is prostitution, which Endō uses to depict the moral decay and spiritual aridity of his countrymen; when Shimizu explains the vibrancy of the Catholic Church in Poland despite an atheistic dictatorship, “not one of these Japanese sightseers had any interest in or curiosity about the commingling of communism and Christianity.”³⁹ When the Japanese tourists in the short story are disappointed by the fact that Warsaw lacks the charm of a Western European capital, like Paris, that survived World War II unscathed, by the absence of luxury Western goods like expensive perfumes, and by the poor infrastructure of the hotels, they decide to spend their time procuring the services of local prostitutes. Meanwhile, Shimizu’s use as

---

35 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, in: *The final martyrs*, trans. From the Japanese by V. C. Gessel, New York 1994, p. 106.

36 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 108.

37 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 108.

38 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 98.

39 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 105.

a “convenient tool” by the Japanese tourists and their ingratitude for his services is compared to prostitution; he is described as performing “pimp-like work.”⁴⁰

The theme of prostitution takes on an unexpected turn, however, when one of the Japanese tourists, Imamiya of Nagasaki, goes to the cramped apartment of a Polish call girl. When Imamiya keeps hearing of Kolbe, he remembers seeing Polish missionaries in Nagasaki as a young man. Like the people of communist Warsaw, the poverty (in this case, voluntary poverty) of the Franciscans contrasts with relative Japanese prosperity:

Those men eat wretched food. [...] All they eat is cold rice and broth. And they sleep on a wooden plank with just a blanket over them.⁴¹

The young Imamiya, like other Japanese youths, is afraid of these bearded foreigners. Yet he recalls seeing a skinny, exhausted priest with glasses struggling to climb up a hill. He paused to wipe his glasses and said with a smile: “Konichiwa”.⁴² This small act of friendliness had haunted Imamiya; when he sees an icon of Kolbe in the prostitute’s apartment, he immediately recognizes his face as that of the ascetic foreigner he had seen decades earlier. He asks the girl who this man is, and she confirms that indeed he saw Kolbe, the man all of Warsaw had been telling the Japanese tourists about.⁴³

Thus, once more we have Endō’s notion of Kolbe as the personification of love. Here, the Japanese are depicted as loveless, taking an exploitative attitude to both impoverished Polish women and their tour guide, and callously indifferent to the wartime suffering of Poland. This is contrasted with the Polish people, embodied by Kolbe, who despite their hardship are more capable of love, exemplified by the Franciscan’s sacrifice.

One of the many Christian thinkers who have throughout the centuries grappled with theodicy was the Anglican writer Clive Staples Lewis (1898–1963), himself a convert from atheism and likely the best-known Christian apologist of the twentieth century.⁴⁴ Lewis grappled with this philosophical problem in

---

40 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 102.

41 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 109.

42 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 110. The correct English transliteration of this Japanese greeting is “konnichiwa”.

43 S. Endō, *Japanese in Warsaw*, p. 113.

44 Lewis’ intellectual and spiritual journey from faithlessness to belief is chronicled in his memoir; see: C. S. Lewis, *Surprised by Joy: The shape of my early life*, New York 2017.

his book *The problem of pain*. In it, he argues that suffering is not good in itself; however, it can produce good in “the compassion aroused and the acts of mercy to which it leads.”⁴⁵ Using Lewis’ line of argumentation, without the great suffering unleashed by Nazi Germany, figures like St. Maximilian or Janusz Korczak could not have been able to give their inspiring sacrifice, and they would be best known by historians for their literary (and, in Korczak’s case, pedagogical) activities.

Whereas Lewis writes that suffering is not good in itself, Cardinal Robert Sarah, former Prefect of the Congregation (now Dicastery) for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments, has stated that poverty does have value from a Christian point of view. Coming from the West African nation of Guinea, Cardinal Sarah knows extreme poverty, one of the most salient sources of suffering in today’s world. Whereas Africa did not experience the horrors of Auschwitz, as did Kolbe or Viktor Frankl, it is also an example of human misery resulting from iniquity, in this case the exploitative colonization of the continent by the European powers. Whereas Lewis’ and Sarah’s views on the value of poverty differ, their ultimate conclusions are quite similar. The cardinal stated that “[i]f in order to eat and care for himself, a man must turn to someone else, this necessarily results in a great enlargement of his heart.”⁴⁶ Thus, both authors agree that human suffering can have the beneficial consequence of leading to acts of charity.

Endō’s depiction of Kolbe is also reminiscent of that provided by Viktor Frankl, a survivor of the Theresienstadt Ghetto as well as the Auschwitz-Birkenau and Dachau concentration camps. Like Sigmund Freud, Frankl was a pioneering Viennese Jewish psychologist. However, Frankl eschewed Freud’s cynical approach to religion; instead, he created logotherapy, a school of psychotherapy that emphasizes the patient’s search for meaning in the process of healing, one that appreciates religious faith.⁴⁷ In his best-known work, *Man’s Search for Meaning*, which is a concentration camp memoir ending with an outline of his innovative approach to psychotherapy, Frankl quotes Freud, who claimed that

---

45 C. S. Lewis, *The problem of pain: How human suffering raises almost intolerable intellectual problems*, New York 1962, p. 110.

46 R. Sarah, N. Diat, *God or nothing: A conversation on faith*, trans. from the French by M. J. Miller, San Francisco 2015, p. 140.

47 See: V. Frankl, *Recollections: An autobiography*, trans. from the German by J. and J. Fabry, New York 2000.

when faced with hunger all humans act the same way. The father of psychoanalysis, Frankl writes, “[t]hank heaven [...] was spared knowing the concentration camps from the inside,” while his subjects “lay on a couch designed in the plush style of Victorian culture.”⁴⁸ Frankl continues to argue that “in the filth of Auschwitz” individuals’ true nature was revealed, and it became clear who was a “swine and saint.” While himself not a Christian and therefore not believing in the communion of saints, Frankl wrote that when studying the witness of people like St. Maximilian, whom the psychologist explicitly invokes, “you no longer need to hesitate to use the word ‘saints.’”⁴⁹ Thus, both Endō and Frankl presented Kolbe as someone who made love possible in the “hell” or “filth” of the *anus mundi*.⁵⁰

While Henryk is a fictional character, St. Maximilian’s kindness in reality did give succor to many victims of war of all religious beliefs during the war. According to André Frossard, Kolbe’s biographer, for the several hundred Jewish refugees who were sheltered in the Niepokalanów monastery the Franciscan was “their last experience of goodness and fraternity on this earth.”⁵¹ Meanwhile, the twelve Auschwitz survivors, both Christians and Jews, who testified during Kolbe’s cause for canonization, were unanimous that the Franciscan was “unconcerned about his own fate, too concerned with others to be worried about himself, and seeing everywhere those more unhappy and more pitiful than himself.”⁵² Upon learning that a fellow Auschwitz inmate, Jan Szegide-wicz, belonged to Poland’s tiny Tartar Muslim community, Kolbe consoled him with Islamic teachings.⁵³

Kindness experienced from fellow inmates did not always inspire faith among concentration camp prisoners. Earlier in this article, the atheist Polish

---

48 V. Frankl, *Man’s search for meaning*, trans. from the German by I. Lasch, Boston 2006, p. 153.

49 V. Frankl, *Man’s search for meaning*, p. 153.

50 This graphic but apt metaphor of Auschwitz (“the anus of the earth” in Latin) was coined by Johann Paul Kremer, a German war criminal and physician at Auschwitz. According to Nikolaus Wachsmann, Kremer’s diary reveals an obsession with scatological humor; however, this is a perfect depiction of the moral, physical, and sanitary conditions at the camp. *Anus mundi* also was the title of a memoir by Polish filmmaker Wiesław Kielar, part of the first transport of prisoners to Auschwitz (from Tarnów in 1940; his inmate number was 290). See: N. Wachsmann, *KL: A history of the Nazi concentration camps*, p. 338; W. Kielar, *Anus mundi: 1,500 days in Auschwitz/Birkenau*, trans. from the Polish by S. Flatauer, New York 1980.

51 A. Frossard, “Forget not love”, p. 165.

52 A. Frossard, “Forget not love”, p. 191.

53 Cf. R. Royal, *The catholic martyrs*, p. 209.

writer and musician Stanisław Grzebiuk's disagreements on God with Father Józef Szubert (reminiscent of the discussions between Henryk and St. Maximilian in *Sachiko*) were mentioned. Yet their friendship was genuine; it was not just based around the need for a conversation partner. The working-class Grzebiuk initially scoffed at the physical awkwardness of the intellectual Szubert, unused to manual labor. Yet the two quickly forged a bond and helped one another: Grzebiuk helped the priest to avoid a transport to Dachau. Meanwhile, after the latter was released from Mauthausen-Gusen, he assured Grzebiuk that he would remember and help him. Having heard similar lovely but empty assurances from other fellow inmates, Grzebiuk laughed at the priest's words. Yet, much to his surprise, Szubert regularly sent packages with money, food, clothes, and even a mandolin to his musically inclined friend; he also sent money to Grzebiuk's mother and sister each month. Grzebiuk knew these gestures were sincere and appreciated them.⁵⁴

Similarly, Bronisław Horowitz-Karakulska, a survivor of the Krakow Ghetto and the KL Plaszow concentration camp, owed her life to the kindness of a fellow human being, the German industrialist Oskar Schindler who saved more than a thousand Cracovian Jews. Echoing Marek Edelman, Horowitz-Karakulska told Polish journalist Magda Huzarska-Szumiec that in the concentration camps many people asked God where He was when their children were shot, yet “He was silent.” Therefore, she was incapable of believing.⁵⁵

Scripture reminds us that faith is a grace (Ephesians 2:8), and it may be difficult for many who have experienced extreme hardship to feel that grace. And yet despite Grzebiuk's and Horowitz-Karakulska's faithlessness, the kindness of their benefactors did move them, much like it moved Endō's Henryk, and restored their faith in their fellow humans. Grzebiuk's biographer, Bartosz Janiszewski, noted that the bard's irreligiousness and anti-clericalism were deeply rooted. In the late 1930s Grzebiuk worked in a Warsaw factory that manufactured bells for streetcars and trains. There, his foreman constantly shared Masonic and communist literature with the future memoirist, which had

---

54 See S. Grzebiuk, *Pięć lat kacetu*, s. 128–130.

55 See M. Huzarska-Szumiec, *Niusia z Listy Schindlera. Historia ocalenia*, Warszawa 2024, s. 192 (translation mine).

a tremendous impact.⁵⁶ And yet Janiszewski notes that although Szubert failed in restoring Grzesiuk's faith in God, he helped bring back his faith in man.⁵⁷

Although Bronisława Horowitz-Karakulska was raised in a Jewish home, her gratitude to Schindler is reminiscent of the Catholic veneration of the saints. She told Magda Huzarska-Szumiec:

I've completely lost my faith. This isn't easy, because I don't have anyone to pray to. But I still pray, nevertheless. [...] I also pray to Oskar Schindler. I have a portrait of Mr. Schindler, which hangs above my bed. I like to look at him. I like his facial features. They calm me to this day. When my pelvis broke, I lay all the time and couldn't move, but I felt his presence above me. It was as if I had fallen into a river and someone had pulled me out before I drowned. To me, Mr. Schindler is god [lowercase in the original].⁵⁸

Thus, while Grzesiuk and Horowitz-Karakulska lost their faith after the traumatic violence they suffered at the hands of Nazi Germany, they experienced the love that was at the core of Shūsaku Endō's Christianity.

Conclusion

One of the most honest literary treatments of St. Maximilian Kolbe was offered by the Polish writer Jan Józef Szczepański. In his essay *Święty* ("The Saint"), this author writes that Kolbe's highly conservative view of Catholicism clashed with his own progressive, rationalist worldview; Szczepański confesses that if he were to meet Kolbe personally, he would "simply dislike him a priori."⁵⁹ Yet Szczepański's treatise is by no means an attack on the Franciscan saint. While baffled by the latter's approach to religion, Szczepański concedes that Kolbe performed "a deed that transcended the contradictions of defective human cognition, a deed that confirmed the greatest values, the greatest dignity of humanity."⁶⁰

---

56 See B. Janiszewski, *Grzesiuk. Król życia*, Warszawa 2017, s. 111–114.

57 See B. Janiszewski, *Grzesiuk. Król życia*, s. 170.

58 M. Huzarska-Szumiec, *Niusia z Listy Schindlera*, s. 192.

59 J.J. Szczepański, *Święty*, w: *Przed nieznanym trybunałem*, Kraków 1997, s. 36.

60 J.J. Szczepański, *Święty*, s. 46.

If according to Scripture God is love (1 John 4:8.16), then God was present in the acts of love present amidst the most horrifying acts of violence by the Third Reich. St. Maximilian Kolbe’s radical act of love was one dramatic example. Shūsaku Endō, stricken by many illnesses throughout his life, knew suffering, and through his vision of Catholicism, influenced by his cultural heritage of Japanese Buddhism, offered a response to the problem of theodicy through his depictions of St. Maximilian. Whether one shares Kolbe’s worldview or not, his act of sacrifice has impressed many and often provoked them to do acts of good. While Henryk in *Sachiko* was a fictional character, his being haunted by Kolbe’s sacrifice was representative of many who have reflected on the evils of the past century.

References

- Bereś W., Burnetko K., *Marek Edelman. Bóg śpi*, Warszawa 2020.
- Camon F., *Conversations with Primo Levi*, trans. from the Italian by J. Shepley, Marlboro 1989.
- Endō S., *A life of Jesus*, trans. from the Japanese by R. A. Schuchert, New York–Ramsey 1978.
- Endō J., *Japanese in Warsaw*, in: *The final martyrs*, trans. from the Japanese by V. C. Gessel, New York 1994.
- Endō S., *Sachiko*, trans. from the Japanese by V. C. Gessel, New York 2020.
- Frankl V., *Man’s search for meaning*, trans. from the Germany by I. Lasch, Boston 2006.
- Frankl V., *Recollections: An autobiography*, trans. from the German by J. and J. Fabry, New York 2000.
- Frossard A., “Forget not love”: *The passion of Maximilian Kolbe*, trans. from the French by C. Fontan, San Francisco 1991.
- Galbraith E. C., *Agape unbound in “Silence” and “Deep river”*, in: *Approaching “Silence”: New perspectives on Shūsaku Endō’s classic novel*, eds. M. W. Dennis, D. J. N. Middleton, New York–London 2015.
- Grzesiuk S., *Pięć lat kacetu*, Warszawa 2023.
- Harvey P., *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices*, Cambridge 1990.
- Herling-Grudziński G., *Dziennik pisany nocą, 1980–1983*, Warszawa 1996.

- Huzarska-Szumiec M., *Niusia z Listy Schindlera. Historia ocalenia*, Warszawa 2024.
- Janiszewski B., *Grzesiuk. Król życia*, Warszawa 2017.
- Kay A. J., *Empire of destruction: A history of Nazi mass killing*, New Haven–London 2021.
- Kielar W., *Anus mundi: 1,500 days in Auschwitz/Birkenau*, trans. from the Polish by S. Flatau, New York 1980.
- Korczak J., *Ghetto diary*, trans. from the Polish by B. J. Lifton, New Haven–London 2003.
- Kořakowski L., *Religion: If there is no God – on God, the devil, sin, and other worries of the so-called philosophy of religion*, South Bend 2001.
- Lewis C. S., *Surprised by Joy: The shape of my early life*, New York 2017.
- Lewis C. S., *The problem of pain: How human suffering raises almost intolerable intellectual problems*, New York 1962.
- Marrin A., *A light in the darkness: Janusz Korczak, His Orphans, and the Holocaust*, New York 2021.
- Mase-Hasegawa E., *Christ in Japanese culture: Theological themes in Shūsaku Endō's literary works*, Leiden–Boston 2008.
- Reichardt M. R., *Exploring catholic literature: A companion and resource guide*, New York–Oxford 2021.
- Royal R., *The catholic martyrs of the twentieth century: A comprehensive world history*, New York 2000.
- Sarah R., Diat N., *God or nothing: A conversation on faith*, trans. M. J. Miller, San Francisco 2015.
- Saunders E. D., *Buddhism in Japan with an outline of its origins in India*, Philadelphia 1964.
- Szczepański J. J., *Święty*, w: *Przed nieznanym trybunałem*, Kraków 1997.
- Terlikowski T., *Maksymilian M. Kolbe. Biografia świętego męczennika*, Kraków 2017.
- The Dalai Lama, *The Good heart: A Buddhist perspective on the teachings of Jesus*, trans. from the Tibetan by G. T. Jinpa, ed. R. Kiely, Boston 1998.
- Theodicy*, in: *The Cambridge dictionary of philosophy*, ed. R. Audi, Cambridge 1999, p. 910.
- Wachsmann N., *KL: A history of the Nazi concentration camps*, New York 2015.
- Williams M. B., *Endō Shūsaku: A literature of reconciliation*, London–New York 1999.

Mariusz Balcerek

 <https://orcid.org/0000-0002-1007-8042>

 m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

„Indeks ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie”. Krytyczna analiza dokumentu

 <https://doi.org/10.15633/tes.12103>

ABSTRAKT

„Indeks ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie”. Krytyczna analiza dokumentu

W artykule dokonaliśmy analizy dokumentu określonego pierwotnie jako „Indeks ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie”. Został on przekazany przez płk. Eugeniusza Michała Andrzejewskiego, prezesa Zarządu Okręgowego Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej w Bydgoszczy, w depozyt wicemarszałkowi Zbigniewowi Ostrowskiemu, reprezentującemu Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu, a następnie trafił do Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu na badania. Udało nam się ustalić, że właścicielem indeksu był daleki kuzyn późniejszego, sławnego rotmistrza o tym samym imieniu i nazwisku. Czytelnik znajdzie również w tekście aneksu, a w nim dokumenty dotyczące „innego” Witolda Pileckiego.

SŁOWA KLUCZOWE: Witold Pilecki (1901–1948); Witold Pilecki (1906–?); Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie; II Rzeczypospolita; edukacja; szkolnictwo wyższe

ABSTRACT

„Captain Witold Pilecki’s training record at the School of Political Sciences in Vilnius.” A critical analysis of the document

This article examines a document originally titled as “Captain Witold Pilecki’s Training Record at the School of Political Science in Vilnius.” The document was deposited by Colonel Eugeniusz Michał Andrzejewski, President of the District Board of the Association of War Disabled Persons of the Republic of Poland in Bydgoszcz, with Vice-Marshal Zbigniew Ostrowski, who represented the Marshal’s Office of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship in Toruń. Subsequently, the document was transferred to the Provincial Public Library – the Copernican Library in Toruń, for research purposes. We determined that the record was owned by a distant cousin, later a famous captain of the same name and surname. The reader will also find an appendix containing documents concerning the “other” Witold Pilecki.

KEYWORDS: Witold Pilecki (1901–1948); Witold Pilecki (1906–?); School of Political Sciences in Vilnius; Second Polish Republic; higher education

W sierpniu 2025 roku do Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu trafił na badania indeks Witolda Pileckiego ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie za lata 1937–1939¹. Dokument został przekazany przez płk. Eugeniusza Michała Andrzejewskiego, prezesa Zarządu Okręgowego Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej w Bydgoszczy, w depozyt wicemarszałkowi Zbigniewowi Ostrowskiemu, reprezentującemu Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu. Zgodnie z „Oświadczeniem o przyjęciu dokumentu w depozyt” podpisanym dnia 5 sierpnia 2025 roku Książnica Kopernikańska miała opracować dokument nazwany „Indeksem ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie” w celu ujęcia go w ramach wystawy „Pomorskie drogi oporu. W obronie polskości 1939–1945”, która miała być prezentowana w pomieszczeniach Urzędu Marszałkowego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

Już wstępna weryfikacja dokumentu w Książnicy Kopernikańskiej wykazała brak zbieżności pomiędzy rotmistrzem Witoldem Pileckim (1901–1948) a Witoldem Pileckim właścicielem indeksu. Zgodnie z zapisami w „Oświadczeniu o przyjęciu dokumentu w depozyt” materiał został poddany dogłębnej analizie. Pozwoliła ona na identyfikację „innego” Witolda Pileckiego, opis jego losów oraz dokładne poznanie indeksu. Czytelnik znajdzie również w tekście aneksu, a w nim dokumenty dotyczące „innego” Witolda Pileckiego, w tym: *Życiorys*, [*Wykaz lektur z j. polskiego i niemieckiego*], *Zestawienie ocen (stopni)*, *Protokół egzaminów ustnych* oraz *tytułowy indeks*.

---

¹ „Indeks Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie Witolda Pileckiego, nr 896”, Wilno [1937], Depozyt Urzędu Marszałkowego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

Indeks

Indeks ma formę małej książki o wymiarach 170x114 mm w oprawie zeszytowej w postaci dwóch zszywek. Składa się z tekturowej okładki koloru pomarańczowego oraz 24 białych, niepaginowanych stron. Tylko 11 z nich zostało wypełnionych wpisami. Czyni to z niego formalnie dokument życia społecznego². Na okładce możemy przeczytać (pisownia oryginalna):

INDEKS

SZKOŁA NAUK POLITYCZNYCH W WILNIE

WILNO, UL. ARSENAŁSKA 8, TEL. 16-27.

DRUKARNIA „ZNICZ” WILNO³

Na drugiej stronie okładki znajdziemy wklejone zdjęcie z pieczęcią uczelni oraz podpis właściciela indeksu Witolda Pileckiego. Ta ikonografia ma kluczowe znaczenie dla identyfikacji, gdyż pozwoliła ustalić właściciela dokumentu. Na stronie tytułowej widnieje pełny tytuł: *Indeks (wykaz przesłuchanych wykładów)*, dane szkoły z krótką informacją o podstawie prawnej, imię i nazwisko słuchacza oraz numer indeksu 896.

Na kolejnych niepaginowanych stronach (2-9) mamy wpisy dotyczące poszczególnych przedmiotów od I do IV semestru w latach 1937-1939. Znajdziemy ich w sumie 44. Obejmują one dane wykładowców, przedmiotów oraz poświadczenia wykładowców, „że słuchacz wpisu dokonał” i „że słuchacz uczęszczał na wykłady”. Dodatkowo w rubryce uwagi widnieją informacje o płatnościach za naukę oraz korzystaniu z biblioteki. Słuchacz, który zebrał komplet poświadczeń w semestrze, otrzymywał potwierdzenie tego stanu rzeczy, co również możemy znaleźć w lewym dolnym rogu nieparzystej strony. Na stronach 18-19 znajduje się wykaz egzaminów i kolokwium w liczbie siedmiu. Ujęto w nim daty, nazwy przedmiotów, wyniki egzaminów, ich formę oraz podpis egzaminatora.

Stan zachowania dokumentu jest generalnie niezadowolający. Strony indeksu zostały przedarte poziomo na pół, a okładka poziomo i częściowo pionowo. Uszkodzenie zabezpieczono zwykłą taśmą biurową. Zszywki noszą

---

2 *Dokumenty życia społecznego*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, kol. 537.

3 Drukarnia założona przez A. Żukowskiego w 1905 roku przy ul. Ś. Jańskiego. Por. L. Abramowicz, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie. Zarys historyczny (1525-1925)*, Wilno 1925, s. 122-123.

ślady upływu czasu w postaci rdzy, która odbarwiła wokoło papier na okładce i w środku.

Weryfikacja

Przygotowując niniejszy tekst, korzystaliśmy z licznych źródeł i literatury przedmiotu. Oczywiście, podstawowym materiałem był tytułowy indeks. Weryfikując powiązanie dokumentu z późniejszym rotmistrzem Witoldem Pileckim (1901–1948), sięgnęliśmy do licznej literatury przedstawiającej sławnego Polaka⁴.

W powyższej literaturze znajdziemy dokładny opis życia Witolda, który poniżej tylko krótko przedstawimy. Nasz bohater pochodził z rodu Pileckich, wywodzących się z wsi Starojelnia (biał. Стараельня), obecnie w rejonie zdiecielskim (biał. Дзяцяльскі раён) obwodu grodzieńskiego (biał. Гродзенская вобласць), na terenie Białorusi⁵. Znajdujący się tam majątek został skonfiskowany przez władze carskie za udział dziadka Witolda, Józefa, w powstaniu styczniowym. W rękach Pileckich pozostał jedynie dwór w Sukurczach (biał. Сукурчы), obecnie w rejonie lidzkim (biał. Лідскі раён) obwodu grodzieńskiego, na terenie Białorusi⁶. Z tego powodu Julian, ojciec Witolda, po studiach z zakresu leśnictwa w Sankt Petersburgu znalazł się w dalekiej od Litwy Karelii, na północnym zachodzie ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego. Tam 13 maja 1901 roku w Ołońcu (ros. Олонец) przyszedł na świat Witold. Jego matką była Ludwika z domu Osiecimska.

-
- 4 A. Pilecki, M. Krzyszkowski, B. Wasztyl, *Pilecki. Śladami mojego taty. Z Andrzejem Pileckim rozmawiają Mirosław Krzyszkowski i Bogdan Wasztyl*, Kraków 2015; H. Świebocki, *Pilecki Witold, pseud. Witold, Druh, przybrane nazwisko: Tomasz Serafiński (1901–1948)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa 1981, s. 271–272; W. J. Wysocki, *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994; K. Tracki, *Młodość Witolda Pileckiego*, Warszawa 2014; J. Pawłowicz, *Rotmistrz Witold Pilecki 1901–1948*, Warszawa 2020; J. Wróblewski, *Rotmistrz*, Warszawa 2020; M. Kopeć, *Skazany na zapomnienie – Rotmistrz Witold Pilecki*, w: *XXI zjazd Okręgu Wileńskiego AK w Miedzyszdrojach*, red. L. J. Malinowski, Bydgoszcz 2024, s. 12–20; L. Świerczek, *Rotmistrz Witold Pilecki*, w: *Biogramy IPN*, <https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/106001,Rotmistrz-Witold-Pilecki.html> (12.02.2026).
- 5 A. Jel, *Starojelnia*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 256–257.
- 6 J. Krz., *Sukurcze*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, s. 560–561; *Sukurcze*, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Sukurcze> (12.02.2026).

W latach 1910–1915 Witold uczęszczał do prywatnej szkoły handlowej w Wilnie. Po zajęciu przez Niemców dawnej stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego rodzina Witolda przeniosła się kilkaset kilometrów na wschód, do dworu w Hawryłkowie, niedaleko Witebska (biał. Віцебск, ros. Витебск), gdzie jego wuj, Stanisław Osiecimski, posiadał majątek. Naukę kontynuował w gimnazjum Lichariewoj w Orle (ros. Орёл), oddalonym o około 450 km na południowy wschód od Witebska. Tam młody Witold zetknął się z działaniami polskiej konspiracji i I Korpusem Polskim gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. W 1918 roku wziął udział w uwolnieniu Wilna z rąk Niemców, a później walczył jako żołnierz Wojska Polskiego z bolszewikami. W 1921 roku zdał maturę przed Komisją Egzaminacyjną dla Byłych Wojskowych przy Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Dzięki temu w następnym roku mógł rozpocząć tam studia na Wydziale Sztuk Pięknych, których z powodów rodzinnych i finansowych nie ukończył. Po długiej batalii sądowej odzyskał rodzinny majątek w Sukurczach.

W 1931 roku Witold ożenił się z Marią Ostrowską. Wynikiem tego związku była dwójka dzieci: Andrzej i Zofia. W latach 30. Witold skupił swoje wysiłki na rodzinnym majątku w Sukurczach. Nie znaleźliśmy w jego dostępnych biografiach informacji o studiach w Szkole Nauk Politycznych. Należy nadmienić, że Pilecki miałby w chwili rozpoczęcia tych studiów 37 lat.

W trakcie wojny obronnej w 1939 roku Witold walczył w stopniu podporucznika rezerwy kawalerii. Po zakończeniu walk aktywnie brał udział w konspiracji, będąc członkiem Tajnej Armii Polskiej. Najbardziej znanym przejawem tej działalności był jego pobyt w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz w 1940 roku. Pilecki sam zgłosił się do wykonania zadania polegającego na zebraniu danych o warunkach panujących w obozie, nawiązaniu kontaktu z więzionymi tam członkami TAP oraz zorganizowaniu ruchu oporu. W tym celu pozwolił się złapać w trakcie łapanki na Żoliborzu we wrześniu 1940 roku. Na miejscu Pilecki zobaczył proces ludobójstwa, jakiego dopuszczali się Niemcy, co opisał w sławnych raportach. W kwietniu 1943 roku Witold uciekł z obozu, a w lutym 1944 roku otrzymał awans na rotmistrza. W tym samym roku zgłosił się na ochotnika do udziału w powstaniu warszawskim. W 1947 roku został zatrzymany przez organy ścigania Rzeczypospolitej Polski. Na podstawie sfingowanych zarzutów podczas parodii procesu sądowego skazano go na karę śmierci, którą wykonano 25 maja 1948 roku w Warszawie⁷.

---

7 Patrz przyp. 5.

Napisaliśmy w sprawie „Indeksu ze szkolenia rtm. Witolda Pileckiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie” do Krzysztofa Wiśniewskiego, kierownika Archiwum Instytutu Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, który zanegował fakt, że indeks należał do późniejszego rotmistrza Witolda Pileckiego⁸. Henryka Ilgiewicz, autorka prac na temat Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, odpisała, że nie posiada informacji o późniejszym rotmistrzu Pileckim jako studencie tej uczelni⁹. Osoba ukazana na zdjęciu w indeksie nie przypomina Witolda Pileckiego, którego liczne zdjęcia znaleźliśmy w literaturze i Internecie (zob. Ryc. 1 i 2). To samo dotyczy podpisu pod zdjęciem. Potwierdził to wspomniany wyżej Krzysztof Wiśniewski.

Ryc. 1. Zdjęcie Witolda Pileckiego w mundurze podporucznika sprzed 1939 roku

Ryc. 2. Zdjęcie Witolda Pileckiego w indeksie Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie

Źródło: *Witold Pilecki (1901–1948)*, w: *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Witold_Pilecki_ppor.jpg (12.02.2026).

Źródło: Depozyt Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

-
- 8 E-mail Krzysztofa Wiśniewskiego, kierownika Archiwum Instytutu Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 6 sierpnia 2025.
- 9 E-mail Henryki Ilgiewicz do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 13 sierpnia 2025.

Szukając innego Witolda Pileckiego, natrafiliśmy na fond 176 w Centralnym Archiwum Państwowym Litwy (Lietuvos centrinis valstybės archyvas) zatytułowany „Zespół Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie”. W dostępnym w Internecie wykazie dokumentów można znaleźć prace dyplomowe i wykaz płac pracowników. Niestety, nie ma tam wykazu słuchaczy, co jest niezbędne do weryfikacji numeru indeksu i danych studenta¹⁰.

W tym samym archiwum znaleźliśmy również fond 173 zatytułowany „Kuratorium Okręgu Szkolnego w Wilnie i Inspektoraty Okręgu Szkolnego w Wilnie” (Vilniaus mokyklų apygardos kuratorija ir mokyklų rajonų inspektorijų įstaigos Vilniuje), w którym w drugim dziale znajdują się dwie sygnatury zawierające dokumenty Witolda Pileckiego. W pierwszej z nich (173/2/723) znajdziemy wniosek Witolda Pileckiego o dopuszczenie do egzaminu gimnazjalnego w VI klasie oraz protokół z niego¹¹. Do ostatniego dokumentu wklejono zdjęcie. Jest to ta sama fotografia, którą widzimy w indeksie (zob. Ryc. 3 i 4). W drugiej sygnaturze (173/2/709) znajduje się kolejny wniosek Witolda Pileckiego o dopuszczenie do egzaminu gimnazjalnego w klasie VI, życiorys oraz protokół egzaminacyjny¹².

„Inny” Witold Pilecki. Rodzina

Z załączonego życiorysu (zob. Aneks. Życiorys) dowiedzieliśmy się, że Witold Pilecki urodził się 31 stycznia 1906 roku w okolicy Brodziszcz¹³. W momencie jego pisania, czyli w 1937 roku, miejscowość ta znajdowała się w gminie Juraciszki, w powiecie wołyńskim, w województwie nowogrodzkim¹⁴. Obecnie jest to terytorium Białorusi. Z informacji zawartych w pracy Czesława Maleckiego pod tytułem *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki,*

10 Vilniaus politinių mokslų mokykla (Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie), Lietuvos centrinis valstybės archyvas [dalej: LCVA], F. 176, inv. 1.

11 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, egzaminų protokolą, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 723, k. 1–2v.

12 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolą, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 1–5v.

13 Okolica, okolnica – typ wioski, gdzie zabudowania są rozmieszczone wokół owalnego placu.

14 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolą, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 3.

oszmiański i wileński dowiedzieliśmy się, że okolica Brodziszcze została kupiona przez (?) Pileckiego w 1758 roku od Hipolita i Eleonory Suchockich. W 1795 roku notowany był tam Rafał, a w 1850 roku Ignacy, syn Józefa, Michał, syn Ignacego oraz Aleksander, syn Ignacego¹⁵.

Ryc. 3. Zdjęcie Witolda Pileckiego w indeksie Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie

Ryc. 4. Zdjęcie Witolda Pileckiego w Protokole egzaminu z VI klasy gimnazjum dla eksternistów

Źródło: Depozyt Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

Źródło: Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolais, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 173, inv. 2, f. 723, k. 2v.

Brodziszcze należały do parafii rzymskokatolickiej Narodzenia NMP w Trabach¹⁶. Z pomocą bazy *Genetyka*¹⁷ Polskiego Towarzystwa Genealogicznego udało nam się znaleźć wpisy z ksiąg metrykalnych parafii Traby dotyczące

15 C. Malewski, *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmiański i wileński*, Warszawa 2016, s. 324.

16 J. Krz., *Traby*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892, s. 441.

17 Wpisy z ksiąg metrykalnych parafii Traby dla wsi Brodziszcze, w: *Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów*, <https://geneteka.genealodzy.pl/index.php> (12.02.2026).

wsi Brodziszcz, przechowywanych w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas), a udostępnionych online przez Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich na stronie *FamilySearch*¹⁸. Zeskanowane materiały obejmują okres do 1895 roku, czyli nie znajdziemy tam wpisu o chrzcie Witolda Pileckiego w 1906 roku. Przeglądając zachowane dokumenty, natrafiłszy na wpisy dotyczące innych przedstawicieli rodziny Pileckich w tej parafii. Najstarszy pochodzi z 1771 roku i dotyczy śmierci Eleonory Pileckiej¹⁹. W 1783 roku zmarł Józef Pilecki²⁰, a w 1895 roku zostały odnotowane narodziny dwóch Pileckich, Ignacego, który był synem Adama Onufrego i Urszuli Anieli z domu Koczan²¹, oraz Kaliksta, syna Franciszka Kazimierza i Anny z domu Tomaszewicz²².

W 1893 lub 1903 roku w Brodziszczach urodził się Giedymyn Pilecki, syn Ludwika (z zawodu rolnika) i Marii (z domu Pileckiej, prawdopodobnie dalekiej kuzynki), późniejszy duchowny rzymskokatolicki²³. Najsłynniejszy przedstawiciel rodu Pileckich z Brodziszcz, ksiądz, dziekan Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej, działacz konspiracyjny, kanonik gremialny Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście, Giedymyn Pilecki, pseudonimy: „Długosz”, „Kazimierz”, został opisany w licznych hasłach biograficznych. Giedymyn miał

18 Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, *FamilySearch*, <https://www.familysearch.org/pl/about> (12.02.2026).

19 Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 13, f. 63, k. 83, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS9S-V3SP-Q?i=673&cat=1108008&lang=pl> (12.02.2026).

20 Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 13, f. 63, k. 89v, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS9S-V378-C?i=680&cat=1108008&lang=pl> (12.02.2026).

21 Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 44, f. 107, k. 504v–505, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-898N-CB2?i=385&cat=2322277&lang=pl> (12.02.2026).

22 Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 44, f. 107, k. 506v–507, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L98N-C99C?i=387&cat=2322277> (12.02.2026).

23 We wniosku o weryfikację orderu – odznaczenia widnieje data 14 lutego 1893 r., Kolekcja: Piotr Niwiński, IPN Gd 1265/2692, s. 9. Julian Wojtkowski podał w swoim słowniku dwie daty urodzin: 1893 i 1903. Zob. J. Wojtkowski, *Pilecki Giedymyn*, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999, s. 135. W pozostałych hasłach biograficznych widnieje rok 1903. Zob. W. Ziemiała, *Ś.p. ks. Giedymyn Pilecki*, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne” (1969) nr 2, s. 59; J. Pietrzak, *Pilecki Giedymyn, ps. Długosz, Kazimierz (1903–1967)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa 1981, s. 254; S. Krasucki, *Ks. Giedymyn Pilecki (1903–1967), pseud. „Długosz”*, w: *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej*, red. J. Malinowski, t. 1, Bydgoszcz 1995, s. 66; T. Krahel, *Ratowanie Żydów przez duchowieństwo katolickie archidiecezji wileńskiej w czasie okupacji niemieckiej (1941–1944)*, Białystok 2024, s. 271–273.

rodzeństwo: siostrę Ludwikę (1912–1998)²⁴ oraz braci: Witolda i Czesława²⁵. Czy „inny” Witold jest tożsamy z bratem Giedymina? Prawdopodobnie tak.

Rodzina Pileckich już w XIX wieku była bardzo liczna²⁶. W XVIII wieku żył protoplasta rodu późniejszego rotmistrza, jezuita Franciszek, który mógł porzucić służbę zakonnika po 1773 roku, czyli po kasacji zakonu²⁷. Nie znaleźliśmy bezpośrednich powiązań obydwu gałęzi, co nie wyklucza dalekiego powinowactwa. Prawdopodobnie „inny” Witold Pilecki był dalekim kuzynem późniejszego, sławnego Witolda Pileckiego.

Edukacja

Z życiorysu Witolda Pileckiego (zob. Aneks. Życiorys) wiemy, że przed pierwszą wojną światową uczył się on prywatnie. W 1922 roku zdał egzamin do drugiej klasy Państwowego Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie²⁸. Skończył w nim tylko cztery klasy. Powodem wstrzymania nauki w szkole była śmierć rodziców, których Witold nie wymienił z imion w życiorysie (prawdopodobnie Ludwik i Maria, rodzice Giedymina). Kontynuował naukę prywatnie. W 1928 roku wstąpił do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Wilnie²⁹, gdzie ukończył dwa kursy. Proces edukacji został ponownie przerwany, czego przyczyną była choroba³⁰.

W 1932 roku Witold Pilecki został przyjęty do Gimnazjum Koedukacyjnego dla Dorosłych im. ks. Piotra Skargi w Wilnie, gdzie skończył sześć klas, ale nie zdał odpowiedniego egzaminu. Co ciekawe, jego nauka w tej szkole musiała trwać zaledwie rok, gdyż już w 1933 roku został przyjęty do Instytutu Nauk

---

24 *Nekrolog Ludwiki Guzińskiej z domu Pileckiej*, „Dziennik Bałtycki” 6.04.1998, nr 81, s. 35; „Auszra”. *Wybór dokumentów*, red. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2023, s. 197; W. Nowakowski, *Stawowski Władysław (1909–1955), pseud. „Sawa”*, w: *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 1998, s. 124.

25 J. Pietrzak, *Pilecki Giedymin*, s. 254–255; S. Krasucki, *Ks. Giedymin Pilecki*, s. 66–68.

26 K. Tracki, *Młodość Witolda Pileckiego*, s. 21.

27 K. Tracki, *Młodość Witolda Pileckiego*, s. 26–27; J. Wróblewski, *Rotmistrz*, s. 36, 38.

28 S. Kiejdo, *Monografia państwowego Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie 1918–1939*, Gdańsk 1993.

29 J. Doroszewski, *Życie organizacyjne młodzieży w seminariach nauczycielskich w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” (2002) nr 1–2, s. 71–107.

30 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 3.

Handlowo-Gospodarczych w Wilnie, szkoły zawodowej wyższego stopnia³¹. Prawdopodobnie dyrekcja Instytutu przyjęła Pileckiego pod warunkiem uzupełnienia wykształcenia, gdyż wymagane było świadectwo ukończenia sześciu klas gimnazjum. Aby je uzyskać, Witold musiał zdać państwowy egzamin. W czasie nauki w tej szkole podchodził do niego dwa razy i za każdym razem bez powodzenia. W 1936 roku ukończył naukę, wybierając specjalizację na Wydziale Samorządowym. Wówczas dyrekcja Instytutu zażądała ponownego przedstawienia świadectwa zdania egzaminu po sześciu klasach gimnazjum. Z tego powodu Witold zapisał się w następnym roku jeszcze raz do Gimnazjum Koedukacyjnego dla Dorosłych im. ks. Piotra Skargi w Wilnie³².

W czerwcu 1937 roku przystąpił jako ekstern, czyli uczeń szkoły bez uprawnień³³, do egzaminu przed Państwową Komisją Egzaminacyjną przy Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie³⁴. Z zachowanego protokołu egzaminu wynika, że nie zaliczył pisemnych sprawdzianów z j. niemieckiego, matematyki i rysunku (udało mu się tylko zdać j. polski na ocenę dostateczną). W efekcie nie został on dopuszczony do części ustnej³⁵.

Jesienią 1937 roku Witold Pilecki podszedł po raz czwarty do egzaminu kończącego VI klasę gimnazjum. Dzięki zachowanym dokumentom znamy wiele szczegółów tego sprawdzianu wiedzy i umiejętności. Przykładem może być wykaz lektur z j. polskiego i niemieckiego (Aneks. Wykaz lektur z j. polskiego i niemieckiego), który obejmuje prozę i poezję od starożytności (*Antyгона* Sofoklesa) po czasy współczesne Witoldowi (*Chauffeur Schofför Weber und sein Freund Lotte Hansena* wydane po raz pierwszy w 1933 roku)³⁶.

31 Była to szkoła zawodowa wyższego stopnia, gdzie nauka trwała 3 lata. Zob. *Instytut Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie. Uczelnia egzystuje od 1924 roku*, Wilno 1935, s. 2.

32 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 3–3v; Gimnazjum Koedukacyjne im. ks. Piotra Skargi dla dorosłych – prywatna szkoła średnia ogólnokształcąca – zob. *Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny na rok 1939*, Wilno 1938, s. 118.

33 J. Sadowska, *Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932–1933*, praca doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii, Białystok 1999, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jpsui/bitstream/11320/3123/1/doktorat.pdf> (12.02.2026), s. 142–143, 329, 357.

34 *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999.

35 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 723, k. 1–2v.

36 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 4.

Część pisemna nie poszła Witoldowi dobrze, gdyż ponownie nie zaliczył sprawdzianu z j. niemieckiego i matematyki. Tym razem dano mu jednak szansę poprawy. Matematykę poprawił na ocenę dostateczną, a j. niemiecki zdał na części ustnej na ten sam stopień. Z pozostałych przedmiotów (religia, j. polski, historia wraz z nauką o Polsce współczesnej, geografia, przyrodoznawstwo, fizyka i chemia oraz rysunek) otrzymał oceny dostateczne (zob. Aneks. Zestawienie ocen [stopni])³⁷. Z zachowanego protokołu egzaminacyjnego (zob. Aneks. Protokół egzaminów ustnych) wynika, że jego odpowiedzi na części ustnej były niewystarczające. Witold Pilecki miał trudność z pytaniami z religii o sakramenty święte, wystąpienia Lutra czy wymienienie najważniejszych papieży. Na egzaminie z historii wykazał się jedynie znajomością wojen Rzymu z Kartaginą. Konflikty północne, czyli walki na terenie wokół morza Bałtyckiego od XVI do XVIII wieku, sprawiły mu już większą trudność. Ostatecznie komisja egzaminacyjna, złożona z nauczycieli Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie, uznała w dniu 2 października 1937 roku, że Witold Pilecki zdał egzamin VI klasy³⁸.

Złożenie egzaminów z klasy szóstej gimnazjum było wówczas równoznaczne ze zdaniem matury, która dawała prawo do pójścia na studia wyższe. W edukacji panował chaos wynikający z funkcjonowania jednocześnie paru systemów oświatowych. Szósta klasa gimnazjum była równa drugiej klasie liceum, wprowadzonego w ramach reformy ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza w 1932 roku. Zakładała ona istnienie 4-letniego gimnazjum i 2-letniego liceum³⁹.

Indeks Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie⁴⁰

Mając świadectwo zdania egzaminu VI klasy gimnazjum, Witold Pilecki mógł zapisać się na studia w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Instytucja miała charakter szkoły

37 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 5.

38 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 5–5v.

39 Zob. J. Sadowska, *Jędrzejewiczowska reforma oświaty*.

40 „Indeks Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie Witolda Pileckiego, nr 896”.

prywatnej, ale otrzymywała dotacje z polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Temat został dokładnie opisany w literaturze przez Marka Kornata⁴¹, Roberta Potockiego⁴², Henrykę Ilgiewicz⁴³, Pawła Liberę⁴⁴, dlatego poniżej podamy jedynie podstawowe informacje, ułatwiające czytelnikowi lekturę artykułu.

Statut Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie został zarejestrowany 17 stycznia 1930 roku. Miesiąc później, 19 lutego, ówczesny minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego prof. Sławomir Czerwiński zatwierdził statut Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej⁴⁵. W dokumencie zapisano, że celem nowej instytucji naukowej było „badanie pod względem historycznym, geograficznym, gospodarczym, kulturalnym, społecznym i politycznym ziem i formacji państwowych polonijnych między Morzem Czarnym a Bałtyckim oraz ludów, tereny te zamieszkujących”⁴⁶.

Siedziba Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie i Szkoły Nauk Politycznych mieściła się w ówczesnej Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich przy ulicy Arsenalskiej 8, nad rzeką Wilią, obok kompleksu zamkowego. Obecnie znajduje się tam Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos mokslų akademijos biblioteka), której adres to Žygimantų g. 1. Co ciekawe, do końca swojego istnienia Instytut wraz ze Szkołą nie nabył praw własności do budynku biblioteki⁴⁷.

Początkowo studia w Szkole Nauk Politycznych cieszyły się uznaniem. Na początku liczba słuchaczy na każdym roku przekraczała 100, a później wzrosła do ponad 200. W sumie w szczytowym momencie uczęszczać tam miało około 500 osób. Gdy pierwszy rocznik ją skończył, okazało się, że nie stanowi

---

41 M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny” 107 (2000) nr 3, s. 43–89; M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

42 R. Potocki, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie 1930–1939*, „Przegląd Zachodni” (2000) nr 2 (295), s. 211–219.

43 H. Ilgiewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, Warszawa 2019.

44 P. Libera, *Polityczne aspekty funkcjonowania Instytutu Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, „Dzieje Najnowsze” 53 (2021) nr 4, s. 67–84, <https://doi.org/10.12775/DN.2021.4.04>.

45 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 20.

46 M. Kornat, *Instytut*, s. 53; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 30; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 26–27.

47 M. Kornat, *Instytut*, s. 48; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 34; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 27.

ona trampoliny w karierze zawodowej. W efekcie liczba studentów spadła do poziomu około 60–80 osób na każdym roku. Wśród słuchaczy dominowali mieszkańcy Wilna i okolic, którzy stanowili około 40%⁴⁸.

Wykładowcami Szkoły Nauk Politycznych byli w większości pracownicy miejscowego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, reaktywowanego w 1919 roku⁴⁹. Wielu z nich było już renomowanymi badaczami w swoich dyscyplinach. Inni dopiero zaczynali swoje kariery, które rozwinęli po II wojnie światowej w innych ośrodkach akademickich. Pełny wykaz wykładowców Witolda Pileckiego znajduje się w aneksie (zob. Aneks, I rok studiów, I semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 2–3]; I rok studiów, II semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 4–5]; II rok studiów, III semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 6–7]; II rok studiów, IV semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 8–9]). W tym miejscu możemy wymienić sławnych historyków: Henryka Łowmiańskiego i Ryszarda Mienickiego. Pierwszy z nich kontynuował swoje badania na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu⁵⁰, a drugi na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu⁵¹.

W latach 1931, 1934 i 1936 Stanisław Cat-Mackiewicz, były pracownik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz ówczesny redaktor naczelny wileńskiego „Słowa”, zarzucał Instytutowi i Szkole łączenie tematów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, krajów bałtyckich i Wielkiego Księstwa Litewskiego, podnoszenie kwestii personalnych oraz propagowanie komunizmu. Wynikiem tego były dwie kontrole w Szkole i próby reform w programie nauczania. Zdaniem Libery władze Instytutu i Szkoły zrealizowały sugestie po kontrolne jedynie częściowo, gdyż zniknęły tylko niektóre przedmioty mające w tytułach Rosję lub ZSRR⁵². Potwierdza to analiza spisów wykładów według nowego programu dla roku akademickiego 1937/38 oraz 1938/39, w semestrach

48 M. Kornat, *Instytut*, s. 50; P. Libera, *Polityczne aspekty*, s. 69.

49 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 11.

50 G. Łabuda, *Dzieło życiowe Henryka Łowmiańskiego (22 VIII 1898 – 4 IX 1984)*, „Roczniki Historyczne” 52 (1986), s. 245–248; S. Alexandrowicz, *Henryk Łowmiański (10 VIII 1899 – 4 IX 1984)*, „Studia Podlaskie” 1 (1990), s. 317–321; M. Barański, *Łowmiański Henryk*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 317–318; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 135–140.

51 W. Hejnosz, *Ryszard Mienicki*, „Archeion” 27 (1957), s. 410–413; A. Tomczak, *Mienicki Ryszard*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa 1975, s. 800–801; *Ryszard Mienicki (1886–1956)*, *Archiwista i historyk*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2009; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

52 P. Libera, *Polityczne aspekty*, s. 81–82.

V i VI nadal znajduje się wiele wykładów z ZSRR w nazwie⁵³. W indeksie Pileckiego nie ma ich tylko dlatego, że kończy się on na IV semestrze.

Szkoła Nauk Politycznych funkcjonowała do wybuchu II wojny światowej. Jej wykładowcy, będący jednocześnie pracownikami USB, kontynuowali pracę na uczelni do grudnia 1939 roku, kiedy to władze litewskie zlikwidowały polski uniwersytet. Zdaniem Henryki Ilgiewicz w tym czasie pracownicy Szkoły Nauk Politycznych zniszczyli część dokumentacji instytucji⁵⁴. W ten sposób chcieli obronić siebie i studentów przed represjami nowych władz.

Zapisanie się do Szkoły Nauk Politycznych przez Witolda Pileckiego musiało mieć miejsce w pierwszej połowie października 1937 roku. Oprócz powyższego świadectwa złożył on zapewne *curriculum vitae*, świadectwo urodzenia, trzy fotografie, świadectwo moralności, oświadczenie o zapoznaniu się szczegółowo z przepisami szkoły, kwestionariusze statystyczne oraz zapłacił wpisowe w wysokości 50 zł. Po przyjęciu musiał zapłacić dodatkowo 115 zł opłaty semestralnej⁵⁵. Następnie Witold otrzymał tytułowy indeks. Analiza dokumentu wykazała, że Witold studiował tam tylko 2 lata (4 semestry), od 1937 do 1939 roku. W indeksie znajdziemy potwierdzenia dokonania wpisów oraz obecności na zajęciach, a także oceny z egzaminów.

Interesującą kwestią są nazwy przedmiotów w dokumencie. W większości przypadków pasują one do oficjalnych spisów wykładów zamieszczonych w książkach Kornata i Ilgiewicz⁵⁶. Odnotowaliśmy jednak kilka drobnych odstępstw polegających na zmianie kolejności wyrazów, ich braku lub dodaniu. Dowodzi to albo intencjonalnego nietrzymania się sztywno programu nauczania, albo nieprzykładania należytej staranności do wpisywania nazw przedmiotów. Indeks Witolda Pileckiego stanowi tym samym świetne źródło do ukazania tego mało znanego aspektu dydaktyki, którego nie da się wyśledzić, analizując oficjalne dokumenty.

Na pierwszym roku Witold uzyskał komplet wpisów i zdobył poświadczenie zaliczenia I i II semestru (zob. Aneks, I rok studiów, I semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 2–3]; I rok studiów, II semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 4–5]). Później było gorzej, gdyż w III semestrze nie zdobył wpisów (za wpis i obecność z przedmiotu „Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej” prowadzonego przez

53 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 594–603.

54 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 102.

55 R. Potocki, *Instytut*, s. 216; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 95–96.

56 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599–509; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199–203.

prof. dr. Bolesława Wilanowskiego⁵⁷ (zob. Aneks, II rok studiów, III semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 6–7]). W efekcie Witold nie zaliczył semestru. W IV semestrze było jeszcze gorzej (Aneks, II rok studiów, IV semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 8–9]). Witold nie zaliczył tego samego przedmiotu oraz dwóch innych: „Ćwiczeń z polityki ekonomicznej” dr Jana Rutskiego⁵⁸ i „Lektoratu języka tureckiego” Jego Ekscelencji Hadży Seraju Chana Szapszała⁵⁹. Prawdopodobnie Witold Pilecki zamierzał je wszystkie poprawić, ale wybuch II wojny światowej pokrzyżował te plany.

Płatności za studia były dokonywane w I semestrze przez Witolda Pileckiego systemem miesięcznych rat po 23 zł, co w sumie dało 92 zł. Brak informacji o piątej racie, która dawałaby w sumie wymagane 115 zł. Mimo tego semestr został zaliczony przez dyrektora Wiesława Wielhorskiego⁶⁰. Drugi semestr został również zaliczony bez adnotacji o płatności. W przypadku III semestru widzimy informację o odroczeniu czesnego do 30 września 1939 roku, jednak z racji wybuchu II wojny światowej nie doszło ono do skutku. Ten i następny (czwarty) semestr nie zostały potwierdzone. W indeksie znajdziemy również adnotację o korzystaniu przez Witolda ze szkolnej biblioteki, ale tylko w ciągu I roku studiów.

Patrząc na oceny z egzaminów (zob. Aneks, Wykaz egzaminów i kolokwiów, [s. 18–19]), trudno nie zauważyć, że Witoldowi Pileckiemu na studiach szło znacznie lepiej niż na egzaminach po sześciu klasach gimnazjum. Egzaminy w szkole średniej udało mu się złożyć dopiero za piątym razem. W indeksie szkoły wyższej nie znaleźliśmy ani jednej poprawki. Zamiast tego widzimy

---

57 J. R. Bar, *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885–4 X 1952)*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 22 (1979) nr 1–2, s. 259–263; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 558; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 172–174; A. Dębiński, *O profesorze Bolesławie Wilanowskim – nieco zapomnianym wileńskim uczonym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G–Ius” 71 (2024) nr 3, s. 55–69, <https://doi.org/10.17951/g.2024.71.3.55-69>.

58 J. Stankiewicz, *Szkic biograficzny oraz charakterystyka i ocena dorobku naukowego w dziedzinach skarbowości, prawa skarbowego i statystyki profesora Mieczysława Witolda Gutkowskiego*, w: *Magistri Nostri skarbowości i prawa skarbowego w Polsce do 1939 roku*, red. T. Nieborak, Poznań 2016, s. 160, 170.

59 M. Pawelec, *Muzułmańskie echa wizyty Hadży Seraji Szapszała w Jugosławii w 1936 roku*, „Almanach Karaïmski” 5 (2016), s. 103–118, <https://doi.org/10.33229/ak.2016.05.05>; K. Filipow, *Seraja Szapszał (1873–1961). Komandor Orderu Odrodzenia Polski*, „The Ukrainian Numismatic Annual” 2 (2018), s. 150–158, <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-150-158>; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 159–161.

60 J. Wiśnicki, *Władysław Wielhorski jako badacz problematyki litewskiej i białoruskiej*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F – Historia” 54/55 (1999/2000), s. 261–270; Kornat, *Polska szkoła*, s. 548–549; H. Ilgiewicz, *Instytut*, passim.

siedem zdanych egzaminów, w tym trzy na ocenę dobrą (z j. rosyjskiego, tu-reckiego oraz prawa konstytucyjnego państw Europy Zachodniej) i cztery na dostateczną.

Dalsze losy

Stanisław Krasucki, autor biogramu Giedymina w *Słowniku Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej*, wymienił Witolda jako współautora życiorysu Giedymina, obok siostry Ludwiki⁶¹, a Jerzy Pietrzak, autor biogramu Giedymina w *Polskim Słowniku Biograficznym*, wskazał w 1981 roku prywatne archiwum Witolda i Czesława Pileckich⁶². To by oznaczało, że Witold przeżył wojnę. Niestety, dalsze poszukiwania nie przyniosły rezultatu⁶³.

Udało nam się za to znaleźć nekrolog młodszej siostry Witolda, Ludwiki, która zmarła 3 kwietnia 1998 roku, i została pochowana na Cmentarzu Centralnym Srebrzysko w Gdańsku⁶⁴. Próby dalszych poszukiwań w tym kierunku nie przyniosły rezultatu.

Na stronie *Nekrologi warszawskie. Baza nekrologów* znajduje się informacja o śmierci Czesława Lecha Pileckiego, który zmarł 20 listopada 1989 roku i został pochowany w Warszawie⁶⁵. Czy był on bratem Witolda? Niestety, obecnie nie jesteśmy w stanie tego ustalić, ale stanowi to wskazówkę do dalszych poszukiwań.

Podsumowanie

Tytułowy indeks ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie nie należał do późniejszego rotmistrza Witolda Pileckiego, lecz do jego imiennika. Analizując

---

61 S. Krasucki, *Ks. Giedymina Pilecki*, s. 68.

62 J. Pietrzak, *Pilecki Giedymina*, s. 255.

63 E-mail Jerzego Pietrzaka, pracownika Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego, do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 10 grudnia 2025; E-mail ks. Tadeusza Krahela do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 17 grudnia 2025.

64 *Nekrolog Ludwiki Guzińskiej z domu Pileckiej*, s. 35.

65 *Alfabetyczny spis zmarłych, nazwiska z zakresu Pietrzk-Pił*, w: *Nekrologi warszawskie. Baza nekrologów*, <https://www.nekrologi-baza.pl/zlista/304> (12.02.2026).

zawartość dokumentu, poznaliśmy realia studiów w Wilnie pod koniec lat 30. XX wieku.

Zebrany materiał wskazuje, że Witold Pilecki był przeciętnym uczniem i studentem, ale bardzo ambitnym i wytrwałym człowiekiem. Doskonałym tego potwierdzeniem jest jego długa i trudna droga do uzyskania świadectwa zdania egzaminu VI klasy gimnazjum. Ostatecznie udało mu się zakończyć sukcesem ten etap edukacji i pójść na studia, które przerwała dopiero II wojna światowa.

Tekst o zbieżności imienia i nazwiska chcemy zakończyć informacją o znalezieniu w elektronicznej bazie Instytutu Pamięci Narodowej zbioru dokumentów dotyczących kolejnego Witolda Pileckiego. Trzecim, żyjącym w pierwszej połowie XX wieku, Witoldem Pileckim był syn Aleksandra, urodzony w 1896 roku, pochodzący z ówczesnej guberni mohylewskiej, żołnierz Straży Granicznej Zakaukaskiego Okręgu Armii Czerwonej. W 1925 roku dopuścił się on z kolegami przestępstwa służbowo-gospodarczego, za co miał dostać naganę⁶⁶.

Aneks

W aneksie znalazło się pięć dokumentów: *Žyciorys*, [*Wykaz lektur z j. polskiego i niemieckiego*], *Zestawienie ocen (stopni)*, *Protokół egzaminów ustnych* oraz *Indeks*. Pierwsze cztery pochodzą z Centralnego Archiwum Państwowego Litwy (Lietuvos centrinis valstybės archyvas), z fondu 173 pod tytułem „Kuratorium Okręgu Szkolnego w Wilnie i Inspektoraty Okręgu Szkolnego w Wilnie” (Vilniaus mokyklų apygardos kuratorija ir mokyklų rajonų inspektorijų įstaigos Vilniuje), z sygnatury numer 709. Piątym dokumentem jest tytułowy Indeks, który w trakcie przygotowywania znajdował się w tymczasowym depozycie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu.

Wszystkie dokumenty z aneksu nie były do tej pory publikowane i pozostawały nieznane badaczom. W kontekście analizy postaci „innego” Witolda Pileckiego posiadają one kluczowe znaczenie. Dotyczy to zwłaszcza Indeksu, który jest głównym przedmiotem analizy w tym tekście.

Przygotowując dokumenty do publikacji, przyjęliśmy zasadę minimalnej ingerencji w tekst. Język wszystkich zamieszczonych materiałów pochodzi

---

66 Zbiór kopii materiałów archiwalnych przekazanych przez Akademię Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Gruzji, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, IPN BU 2907/209, t. 2, s. 156.

z lat 30. XX wieku z terenów ówczesnych północno-zachodnich II RP. Artykuł ma charakter naukowy, ale jego odbiorcami mogą być pasjonaci tego okresu dziejów Polski i regionu. Dlatego chcieliśmy zachować charakter języka publikowanych dokumentów, czy wręcz jego urok, i nie uwspółcześniać go zgodnie z instrukcjami wydawniczymi dla źródeł z wcześniejszego okresu⁶⁷. Dokonałiśmy jedynie niezbędnych uzupełnień, najczęściej w nazwach własnych, oraz rozwiązaliśmy skróty, aby ułatwić lekturę materiałów czytelnikowi.

Życiorys⁶⁸

Urodziłem się dnia 31 stycznia 1905 roku w ok[olicy]⁶⁹ Brodziszczach⁷⁰, gm[inie] juraciskiej⁷¹, pow[iatu] wołyżyńskiego⁷². Przed wojną światową uczyłem się prywatnie. Po wojnie uczęszczałem do Szkoły Powszechnej w Brodziszczach. W roku 1922 złożyłem egzamin do drugiej klasy Państw[owego] Gimnazjum [im. Jan Śniadeckiego]⁷³ w Oszmianie⁷⁴. Po ukończeniu czterech klas tego gimnazjum zmuszony byłem przerwać naukę, gdyż do tego przyczyniła się

67 *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953; I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 7 (1962), s. 99–124.

68 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 3–3v.

69 Okolica, okolnica – typ wioski, gdzie zabudowania są rozmieszczone wokół owalnego placu.

70 Brodziszczce – wioska należąca do parafii rzymskokatolickiej Narodzenia NMP w Trąbach. Zob. E. Kamińska, A. Kamiński, *Brodziszczce*, w: *Baza miejscowości kresowych*, <https://www.kami.net.pl/kresy/>.

71 Juraciszki – wówczas siedziba gminy wiejskiej. Obecnie Юрацішкі (ros. Юратишки) – osiedle typu miejskiego w rejonie iwewskim, obwodu grodzieńskiego, na terenie Białorusi. Zob. *Juraciszki*, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Juraciszki> (12.02.2026); *Juraciszki*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, red. F. Silimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, s. 628.

72 Wołożyn – wówczas siedziba powiatu wołyżyńskiego w województwie nowogrodzkim. Obecnie Валожын – miasto w obwodzie mińskim, siedziba władz rejonu wołożańskiego, na terenie Białorusi. Zob. *Wołożyn*, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wo%C5%82o%C5%BCyn> (12.02.2026); L. Uziębło, *Wołożyn*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. B. Chlebowski, Warszawa 1893, s. 910–912.

73 Zob. S. Kiejdo, *Monografia*.

74 Oszmiana – wówczas miasto powiatowe w województwie wileńskim. Obecnie Ашмяны – miasto w obwodzie grodzieńskim, siedziba władz rejonu oszmiańskiego, na terenie Białorusi. Zob. *Oszmiana*, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Oszmiana> (12.02.2026); J. Krz., *Oszmiana*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1886, s. 751–754.

śmierć rodziców. W przerwie tej uczyłem się prywatnie. W roku 1928 wstąpiłem do Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męsk[iego im. T. Zana] w Wilnie⁷⁵, gdzie ukończyłem dwa kursy tegoż. Następnie z racji choroby miałem dłuższą przerwę w nauce. W roku 1932 zostałem przyjęty do Gimnazjum [Koedukacyjnego] dla Dorosłych ks[iędza] Piotra Skargi [w Wilnie] i tu skończyłem sześć klas⁷⁶. W roku szkolnym 1933/34 wstąpiłem do Instytutu Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie⁷⁷. W okresie nauki w instytucie stawałem dwukrotnie do egzaminów z zakresu sześciu klas gimnazjum – ostatnio w lutym 1936 roku przy Państw[owym] Gimnazjum [Męskim im. Króla] Zygmunta Augusta [w Wilnie]⁷⁸, lecz niestety egzaminów tych nie złożyłem [nie zdałem]. W czerwcu 1936 roku ukończyłem Instytut Nauk Handlowo-Gospodarczych – wydział samorządowy⁷⁹. Ponieważ Dyrekcja Instytutu zażądała przedłożenia świadectwa ukończeniu sześciu klas gimnazjum państwowego⁸⁰, dlatego w r[oku] 1937 od 1 lutego uczęszczałem do Gimnazjum [Koedukacyjnego] dla Dorosłych ks[iędza] Piotra Skargi [w Wilnie] do klasy szóstej i w czerwcu b[ieżącego] r[oku] przystąpię do egzaminu za sześć klas gimnazjum przed Państwową Komisją Egzaminacyjną przy [Państwowym] Gimnazjum [Męskim im. Króla] Zygmunta Augusta w Wilnie.

Witold Pilecki

Wilno, dn[ia] 3/vI 1937 r[oku]

[Wykaz lektur z j. polskiego i niemieckiego]⁸¹

Wykaz lektury z języka polskiego:

Antyгона – Sofokles

75 J. Doroszewski, *Życie organizacyjne młodzieży*, s. 75–76.

76 Gimnazjum Koedukacyjne im. ks. Piotra Skargi dla dorosłych – prywatna szkoła średnia ogólnokształcąca. Zob. *Księga adresowa*, s. 118.

77 Była to szkoła zawodowa wyższego stopnia, gdzie nauka trwała 3 lata. Zob. *Instytut Nauk*, s. 2.

78 Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*.

79 W Instytucie były trzy wydziały: ogólno-handlowy, rolniczo-handlowy i samorządowy. Zob. *Instytut Nauk*, s. 3.

80 Świadectwo ukończenia sześciu klas gimnazjum było niezbędne do przyjęcia do Instytutu. Zob. *Instytut Nauk*, s. 12. Prawdopodobnie Dyrekcja Instytutu przyjęła Witolda Pileckiego pod warunkiem uzupełnienia wykształcenia.

81 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 4.

Zemsta – [Aleksander] Fredro
Grażyna – [Adam] Mickiewicz
Balladyna – [Adam] Mickiewicz
Placówka – [Bolesław] Prus
Listopad – [Henryk] Rzewuski
Odprawa posłów greckich – [Jan] Kochanowski
Przypadki Mikołaja Doświadczyńskiego – [Ignacy] Krasicki

Lektura z języka niemieckiego:
Chauffer [Schofför] Weber und sein Freund – [Lotte Hansen]

Witold Pilecki

Zestawienie ocen (stopni)⁸²

wydział mat[ematyczno]-przyr[odniczy]

Przedmioty	Reli- gia	Język p o l - ski	J ę z y k n i e - miecki	Historia wraz z na- uką o Pol- sce współ- [czesnej]	G e o - grafia	Przy- rodo- znaw[- stwo]	Fizyka i Che- mia	Mat e - matyka	R y s u - nek
Egzamin piśmienny		dst.	nd.					nd./dst.	dst.
Egzamin ustny	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	
Oceny ostateczne	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.	dst.

Uchwała ogólna Państwowej Komisji Egzaminacyjnej:

zdał zwyczajny egzamin 6-ciu klas. Dnia 2.X.1937

Członkowie komisji egzaminacyjnej

W[itális] Maliszewski⁸³

⁸² Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolais, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 5.

⁸³ Nauczyciel j. polskiego w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 186, 201, 232, 253, 302, 380, 470. Uczeń szkoły Jarosław Antoni Krzysztofowicz tak go po latach opisał: „Niby spokojny a nerwowy. Na trójkę trzeba było u niego napracować się” (J. A. Krzysztofowicz, *Moi profesorowie*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 186).

T[adeusz] Czernik⁸⁴
A[ndrzej] Nimski[?]⁸⁵
H[erta] Dzikowska⁸⁶
ks. P[iotr] Rynki[ewicz]⁸⁷
St[anisław] Trzebiński⁸⁸

-
- 84 Nauczyciel matematyki w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Stanisław Parfianowicz tak go po latach opisał: „Wykładał bardzo dobrze, konkretnie i zrozumiale, można powiedzieć, że i najgorszy tuman mógł zrozumieć, a matematyka nie jest przecież łatwą dziedziną nauki” (S. Parfianowicz, *Wspomnienia o profesorach Gimnazjum i Liceum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 212).
- 85 Prawdopodobnie nauczyciel geografii w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. S. Parfianowicz, *Wspomnienia*, s. 207. Uczeń szkoły Stanisław Parfianowicz tak go po latach opisał: „Pan Andrzej – uczył nas geografii (a w starszych klasach mineralogii) przez całe osiem lat pobytu w szkole średniej” (S. Parfianowicz, *Wspomnienia*, s. 207).
- 86 Nauczycielka j. niemieckiego w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Uczeń szkoły Tadeusz Kasprzycki tak po latach opisał naukę: „Język niemiecki już na wstępie nie wzbudzał mego zainteresowania. Nie podobała mi się kaligrafia brzydkiego [pisma] gotyckiego i rosnąca ilość słówek do zapamiętania. W następnym roku przeszliśmy do alfabetu łacińskiego, ale przysły zmyły z odmianą rzeczowników, zwłaszcza z ich rodzajnikami, oraz czasowników. Na szczęście nauczycielka była sympatyczna. Była nią młoda, dość wysoka i przystojna Niemka Herta Winkler [panieńskie nazwisko]. Prowadziła lekcje żywo, chodząc po klasie i między rzędami ławek, często się uśmiechając i żartując” (T. Kasprzycki, *To była dobra szkoła*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 103).
- 87 Nauczyciel religii, zwany Piecką lub Pietią, w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Jarosław Antoni Krzysztofowicz tak go po latach opisał: „Ks. prof. Rynkiewicz z parafii św. Jakuba uczył na religii przez 6 lat. Zwany *Piecią* był pocziwym grubasem, którego tylko raz widziałem wzburzonego, kiedy przygotowując nas na ministrantów w kaplicy szkolnej (taka była w Gimn. im. Króla Zygmunta Augusta) stwierdziła po lekcji brak wina (chyba 2 butelek), które wypilo po kieliszeczku 28 osób. Te lekcje – nie wiem czemu – traktowało się w szkole jako luźniej” (J. A. Krzysztofowicz, *Moi profesorowie*, s. 191).
- 88 Nauczyciel biologii w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Stanisław Parfianowicz tak go po latach opisał: „P. Trzebiński – wykładał nam biologię w klasach licealnych. Był to średniego wzrostu blondyn, zawsze starannie ubrany, grzeczny, może nawet nadmiernie w stosunku do uczniów, pachnący wodą kolońską. Miał przezwisko *Pedał*. Wtenczas nie bardzo dobrze wiedzieliśmy, co to znaczy. Widocznie komuś ze starszych kolegów jego zachowanie wydawało się nieco podejrzanym, wskutek jego uprzejmości. Nie sądzę, by to przezwisko miało jakieś podstawy uzasadnione. Był dobrym, doświadczonego wymagającym nauczycielem. Znał dobrze swój przedmiot i nauczał konkretnie” (S. Parfianowicz, *Wspomnienia*, s. 210).

L[eon] Stępiński⁸⁹

K[azimierz] Bieliński⁹⁰

Przewodniczący komisji egzaminacyjnej

J[an] Żel[ski]⁹¹

Protokół egzaminów ustnych⁹²

Przedmiot egzaminu	Data	Treść pytań i krótka charakterystyka odpowiedzi
Religia	30.IX.1937	O sakramentach św. Wystąpienia Lutra Wymienić tylko najważniejszych papieży. Odpowiedzi słabe K[siaźdz] P[iotr] R[ynkiewicz]
Język polski	30.IX.1937	Program polityczny „kazań sejmowych” Skargi. Najstarsze zabytki w jęz. łacińskim. Charakterystyka stylu barokowego. Wiadomości wystarczające, orientacja słaba. W[italis] M[ali- szewski]
Geografia	[30.]IX[.1937]	Bogactwa mineralne Polski. — Ukształtowanie geograficzne] Francji — jej posiadłości Geografia Polski umi[e] — więcej nie umi[e]
Język niem[iecki]	30/IX[/1937]	Der Edelknabe. Declination. Konjugation Odp[owiedzi] dost[ateczne]

89 Nauczyciel chemii w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Stanisław Parfianowicz tak go po latach opisał: „P. Leon Stępiński – Wyjątkowo utrwaliło mi się imię, gdyż nazywaliśmy go Leoś od imienia oczywiście. Niski, starszy pan, szczupły, w okularach, w pracowni chemicznej często popalający papierosa lub popijający kawę. Przy prowadzeniu wykładu nieco śmiesznie podskakiwał. Lubił porządek w laboratorium i dbał o to, by uczniowie nie wprowadzali bałaganu” (S. Parfianowicz, *Wspomnienia*, s. 210).

90 Nauczyciel historii w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Krzysztof Maciej Mianowski tak go po latach opisał: „Profesor Bieliński uczył nas historii, chyba w pierwszej, trzeciej i czwartej klasie. Był niskiego wzrostu, elegancki, wymagający” (K. M. Mianowski, *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 366).

91 Dyrektor szkoły, uczył matematyki i fizyki w Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Zob. *Gimnazjum m. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, passim. Uczeń szkoły Czesław Zgorzelski tak go po latach opisał: „Wysoki, szczupły, starannie ubrany, utrzymywał należyty dystans wobec młodzieży, przy pełnym zachowaniu zycziwej postawy w stosunku do otoczenia” (C. Zgorzelski, *W strefie Wielkiej i Małej Pohulanki*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, s. 74).

92 Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, LCVA, F. 173, inv. 2, f. 709, k. 5–5v.

Przedmiot egzaminu	Data	Treść pytań i krótka charakterystyka odpowiedzi
Historia wraz z nauką o Polsce współczesnej		1. Wojny punickie 2. Przyczyny walne [sporu pomiędzy papieżem] G[rzegorzem] VII i [cesarzem] H[enrykiem] IV 3. Wojna północna Kandydat wykazał pełne wiadomości z zakresu pierwszego pytania na pozostałe odpowiedź była b[ardzo] dostateczna K[azimierz] B[ieliński]
Przyrodznawstwo	1/X 37r.	Mchy, budowa, pospolite gatunki, rozród. Asymilacja węgla przez rośliny zielone. Budowa nasienia roślin dwu i jednoliściennych. Ssaki drapieżne. Skład kości. Odpowiedzi b[ardzo] słabe St[anisław] Trzeb[iański]
Fizyka z chemią	1/X 37 r.	Ciśnienie Zasady Newtona Współczynnik rozszerzalności Własności dwutlenku siarki Dost[ateczna] L[eon] Stęp[iański]
Matematyka	1.X 37 r.	1. Zredukować $\sqrt{12} + \sqrt{75} - \sqrt{48}$ 2. Rozwiązać $x^4 - 5x^2 + 4 = 0$ 3. Wielokąty równoważne. 4. Twierdzenie] o kącie zewnętrznym w tr[ójką]cie 5. Podz[iał] odc[inka] na 3 r[ówne] części ogólnie odp[owiedź] słaba

Indeks

I rok studiów, I semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 2–3]

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
1.	Prof. B[ronisław] Wróblewski ⁹³	Zasady socjologii ⁹⁴ .	tak	tak

93 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 174–176; P. M. Żukowski, Bronisław Wróblewski – Stefan Glaser. Sprawa katedr prawa i procesu karnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14 (2021) nr 3, s. 331–354.

94 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 202.

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
2.	Doc[ent] Dr Witold [Jan] Świda ⁹⁵	Wstęp do prawoznawstwa ⁹⁶ .	tak	tak
3.	Doc[ent] Dr A[n-drzej] Mycielski ⁹⁷	Teoria ustroju państwa ⁹⁸ .	tak	tak
4.	Prof. Dr H[enryk] Łowmiański	Dzieje gosp[odarcze] Rze-czypospol[itej] z uwzgl[ęd-nieniem] stosunków Eur[opy] Wsch[odniej] ⁹⁹ .	tak	tak
5.	Prof. Dr St[efan] Ehrenkreutz ¹⁰⁰	Hist[oria] ustr[oju] Polski i W[ielkiego] K[sięstwa] Lit[ewskiego] w zest[awie-niu] z his[torią] ich sąsiad[ów] wsch[odnich] ¹⁰¹ .	tak	tak
6.	Prof. Dr St[anisław] Świaniewicz ¹⁰²	Ekonomia polityczna ¹⁰³ .	tak	tak

95 P. M. Żukowski, *Świda Witold Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 51, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2016, s. 216–219; T. Juchniewicz, P. Pluta, *Witold Świda. Przyczynek do dziejów wileńskich przyszedłego Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 18 (2018), s. 439–450; P. M. Żukowski, *Bronisław Wróblewski – Stefan Glaser*, s. 331–354.

96 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

97 M. Tarkowski, *Prawo publiczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Zeszyty Prawnicze” 9 (2009) nr 1, s. 191–217, <https://doi.org/10.21697/zp.2009.9.1.08>.

98 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599.

99 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

100 M. Bielińska, *Ehrenkreutz Stefan Łukasz (1880–1945)*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, s. 58–59; H. Winnicki, *Ehrenkreutz Stefan*, w: *Słownik historyków polskich*, s. 125; M. Smogorzewska, *Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 2: E–J, Warszawa 2000, s. 27–29; M. Kornat, *Instytut*, s. 45–46; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 543–544; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 119–122.

101 Inna nazwa przedmiotu: „Historia ustroju Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ustroju ich wschodniego sąsiada” – zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; „Historia ustroju Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ich wschodnich sąsiadów” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

102 Występuje również zapis Świaniewicz. Zob. M. Kornat, *Instytut*, s. 58–59, 67–72, 81; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 65–71, 555–556; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 156–159.

103 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
7.	Prof. K[azimierz] Mo-szyński ¹⁰⁴	Etnografja Polski i Europy Wschodniej ¹⁰⁵ .	tak	tak
8.	Doc[ent] Dr St[ani-sław] Gorzuchow-ski ¹⁰⁶	Geografia Polski gospo[dar-cza] i Europy Wschodniej ¹⁰⁷ .	tak	tak
9.	M[a]g[iste]r M[aria] Prüfferowa ¹⁰⁸	Ćwiczenia z etnografii ¹⁰⁹ .	tak	tak
10.	L[eonid] Bielewski ¹¹⁰	Lektorat języka rosyjskie-go ¹¹¹ .	tak	tak
11.	J[ego] E[kscelencja] Hadża Seraju Chan Szapszał	Lektorat języka tureckiego ¹¹² .	tak	tak

Uwagi: płatność za studia w czterech ratach po 23 zł; korzystanie z biblioteki
Poświadczenie semestru: tak, [pieczęć uczelni i podpis dyrektora Wiesława Wielhorskiego]

104 M. Gładysz, *Kazimierz Moszyński (5 III 1887–30 III 1959)*, „Etnografia Polska” 3 (1960), s. 13–30; K. Ożóg, *Moszyński Kazimierz*, w: *Słownik historyków polskich*, s. 364; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 140–145.

105 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

106 J. Żelazko, *Proces prof. Stanisława Gorzuchowskiego przed WSR w Łodzi. Z dziejów WiN na ziemi łódzkiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2 (2002) nr 2, s. 201; T. Marszał, *Profesor Stanisław Gorzuchowski – uczoney któremu jesteśmy winni pamięć*, w: *Łódzki ośrodek geografii społeczno-ekonomicznej (1945–2015). W stulecie urodzin profesora Ludwika Straszewicza*, red. T. Marszał, Łódź 2016, s. 221–236.

107 Inna nazwa przedmiotu: „Geografia gospodarcza Polski i Europy Wschodniej” – zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

108 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 187–189.

109 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z etnografii Polski i Europy Wschodniej” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

110 Bielawski, H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

111 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

112 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201. Zgodnie z planem studiów powinien być jeszcze lektorat j. niemieckiego. Zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599.

I rok studiów, II semestr, rok akademicki: 1937/38 [s. 4–5]

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
12.	Prof. Dr Iwo Jaworski ¹¹³	Prawo konstytucyjne państw Europy Zachod[niej] ¹¹⁴ .	tak	tak
13.	Prof. Dr H[enryk] Łowmiański	Dzieje gosp[odarcze] Rzeczypospol[itej] z uwzględn[ieniem] stos[unków] Eur[opy] Wsch[odniej] ¹¹⁵ .	tak	tak
14.	Prof. Dr St[efan] Ehrenkrenz	Hist[oria] ustr[oju] Polski i W[ielkiego] K[sięstwa] Lit[ewskiego] w zest[awieniu] z hist[orią] ich wsch[odnich] sąsiad[ów] ¹¹⁶ .	tak	tak
15.	Prof. Dr St[anisław] Świaniewicz	Polityka ekonomiczna i organizacja życia gospod[arczego] ¹¹⁷ .	tak	tak
16.	Prof. K[azimierz] Moszyński	Etnografia Polski i Europy Wschodniej ¹¹⁸ .	tak	tak
17.	Doc[ent] Dr St[anisław] Gorzuchowski	Geografia Polski i Europy Wschodniej ¹¹⁹ .	tak	tak

113 L. Winowski, *Iwo Jaworski*, w: *Uczni wrocławscy (1945–1979)*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980, s. 91–94; H. Izdebski, *Jaworski Iwo Leopold*, w: *Słownik historyków polskich*, s. 204; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 190–200.

114 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

115 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

116 H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199; inna nazwa przedmiotu: „Historia ustroju Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ich wschodniego sąsiada” – zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599.

117 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

118 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

119 Inna nazwa przedmiotu: „Geografia gospodarcza Polski i Europy Wschodniej” – zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
18.	Prof. Dr Eugeniusz Waškowski ¹²⁰	Zasady prawa cywilnego z procedurą i ustrojem sądowniczym ¹²¹ .	tak	tak
19.	Docent Dr Seweryn Wysłouch ¹²²	Ćwiczenia z historii ustroju Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego ¹²³ .	tak	tak
20.	Magdalena Maria Prüfferowa	Ćwiczenia z etnografii ¹²⁴ .	tak	tak
21.	Dr Jan Rutski	Ćwiczenia z ekonomii politycznej ¹²⁵ .	tak	tak
22.	Leonid Bielewski	Lektorat języka rosyjskiego ¹²⁶ .	tak	tak
23.	Jego E[kscelencja] Hadża Seraju Chan Szapszał	Lektorat języka tureckiego ¹²⁷ .	tak	tak

Uwagi: korzystanie z biblioteki

Poświadczenie semestru: tak

120 A. Redzik, *Eugeniusz Waškowski (1866–1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, „Palestra” (2012) nr 9/10, s. 255–267; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 164–66; A. Redzik, „Poczet jurystów i ekonomistów” (6): *Eugeniusz Waškowski (1866–1942)*, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda” 4 (2021) nr 1 (7), poz. 12. <https://glosprawa.pl/artukul-216/poczet-jurystow-i-ekonomistow-6-eugeniusz-waskowski-1866-1942> (12.02.2026).

121 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; inna nazwa przedmiotu: „Prawo cywilne” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 202.

122 M. Kornat, *Instytut*, s. 76–77; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 77–79, 565–566; H. Izdebski, *Wysłouch Seweryn*, w: *Słownik historyków polskich*, s. 568; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 176–179.

123 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z historii ustroju Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz zagadnienia białoruskiego”, która mogła występować w innym okresie – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 203.

124 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z etnografii Polski i Europy Wschodniej” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

125 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z ekonomii politycznej i polityki ekonomicznej” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

126 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

127 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201. Zgodnie z planem studiów powinny być jeszcze lektoraty j. niemieckiego, litewskiego i łotewskiego. Zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 599.

II rok studiów, III semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 6–7]

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
24.	Doc[ent] Dr R[y-szard] Mienicki	Dzieje polityczne narodu polskiego ze szczeg[ólnym] uwzgl[ędnieniem] cz[asów] nowszych ¹²⁸ [.]	tak	tak
25.	Doc[ent] Dr W[iktor] Sukiennicki ¹²⁹	Historia doktryn politycznych ¹³⁰ [.]	tak	tak
26.	Prof. Dr St[anisław] Świaniewicz	Historia doktryn ekonomicznych ¹³¹ [.]	tak	tak
27.	Doc[ent] Dr W[iktor] Sukiennicki	Zasady praw narodów ¹³² [.]	tak	tak
28.	Prof. Dr Iwo Jaworski	Prawo konstytucyjne Polski i państw bałtyckich ¹³³ [.]	tak	tak
29.	Doc[ent] Dr M[ichał] Król ¹³⁴	Zasady międzynarodowego prawa prywatnego ¹³⁵ [.]	tak	tak

128 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

129 M. Kornat, *Instytut*, s. 59–67, 81–82; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 54–65, 552–554; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 154–156; M. Balcerzak, *O wileńskiej szkole prawa międzynarodowego (1919–1939)*, w: *Polska nauka prawa międzynarodowego. Dziedzictwo przeszłości i wyzwania współczesności*, red. A. Przyborowska-Klimczak, W. S. Staszewski, P. Krukowska-Siembida, A. Szarek-Zwijacz, Lublin 2022, s. 198–205.

130 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

131 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

132 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

133 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; inna nazwa przedmiotu: „Prawo polityczne Polski i państw bałtyckich” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

134 M. Kornat, *Instytut*, s. 79; M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 566; M. Tarkowski, *Prawo publiczne*, s. 193, 196; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 133–135; M. Balcerzak, *O wileńskiej szkole prawa międzynarodowego (1919–1939)*, s. 183–197; P. M. Żukowski, *Michał Król (1900–1943). Biogram naukowego życia doktora praw i docenta prawa narodów na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda” 7 (2024) nr 1(13), poz. 13, <https://glosprawa.pl/arttykul-335/michal-krol-1900-1943-biogram-naukowego-zycia-doktora-praw-i-docenta-prawa-narodow-na-wydziale-prawa-i-nauk-spolecznych-universytetu-stefana-batorego-w-wilnie> (12.02.2026).

135 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; inna nazwa przedmiotu: „Międzynarodowe prawo prywatne” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
30.	Prof. Dr W[acław] Komarnicki ¹³⁶	Zasady prawa administracyjnego ¹³⁷ [.]	tak	tak
31.	Prof. Dr B[olesław] Wilanowski	Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej ¹³⁸ [.]	nie	nie
32.	Dr J[an] Rutski	Ćwiczenia z ekonomji politycznej ¹³⁹ .	tak	tak
33.	L[eonid] Bielewski	Lektorat języka rosyjskiego ¹⁴⁰ .	tak	tak
34.	J[ego] E[kscelencja] Hadża Seraju Chan Szapszał	Lektorat języka tureckiego ¹⁴¹ .	tak	tak

Uwagi: Opłata za III sem[estr] odroczone do 30.IX.1939 r.

Poświadczenie semestru: brak

136 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 567; S. Kalbarczyk, *Profesor Waclaw Komarnicki w niewoli sowieckiej 1939–1941*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 32 (2009), s. 87–104; M. T. Góras, *Profesor Waclaw Komarnicki, poseł na sejm RP, jeniec obozu w Kozielsku, ocalony*, „Dzieje Najnowsze” 51 (2019) nr 2, s. 265–286, <https://doi.org/10.12775/DN.2019.2.15>; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 129–132; M. Balcerzak, *O wileńskiej szkole prawa międzynarodowego (1919–1939)*, s. 180–183.

137 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

138 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej oraz z wykładanych przedmiotów” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 202.

139 Inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z polityki ekonomicznej” – zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z ekonomii politycznej i polityki ekonomicznej” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

140 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

141 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201. Zgodnie z planem studiów powinny być zajęcia z „Zasad socjologii” oraz lektoraty j. białoruskiego, litewskiego i łotewskiego. Zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 600.

II rok studiów, IV semestr, rok akademicki: 1938/39 [s. 8–9]

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
35.	Prof. Dr R[yszard] Mienicki	Dzieje polityczne narodu polsk[iego] ze szczeg[ólnym] uwzgl[ędnieniem] cz[asów] n[owszych] ¹⁴² [.]	tak	tak
36.	Doc[ent] Dr W[iktor] Sukiennicki	Zarys stosunków polit[ycznych] Europy w czasach najn[owszych] ¹⁴³ [.]	tak	tak
37.	Prof. Dr St[anisław] Świaniewicz	Historia doktryn ekonomicznych ¹⁴⁴ [.]	tak	tak
38.	Dr A[leksander] Hertz ¹⁴⁵	Ideje kształtujące życie Europy Zach[odniej] od XV do XIX w. ¹⁴⁶	tak	tak
39.	Doc[ent] Dr M[ichał] Król	Zasady skarbowości ¹⁴⁷ [.]	tak	tak
40.	Prof. Dr B[olesław] Wilamowski	Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej ¹⁴⁸ [.]	nie	nie
41.	Dr J[an] Rutski	Ćwiczenia z polityki ekonomicznej ¹⁴⁹ [.]	tak	nie
42.	Prof. Dr R[yszard] Mienicki	Ćwiczenia z dziejów politycznych nar[odu] polsk[iego] ¹⁵⁰ [.]	tak	tak
43.	L[eonid] Bielewski	Lektorat języka rosyjskiego ¹⁵¹ [.]	tak	tak

142 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

143 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; inna nazwa przedmiotu: „Zarys stosunków politycznych w czasach najnowszych” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

144 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

145 A. Sobolewska, *Etos i polityka. Wyznania Aleksandra Hertza*, „Teksty Drugie” (1991) nr 3, s. 126–131; C. Czaplinski, *Portret z historią. Aleksander Hertz*, <https://www.czczaplinski.com/post/portret-z-historii%C4%85-aleksander-hertz> (12.02.2026).

146 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

147 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

148 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 596, 601; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z metodologii pracy naukowej oraz z wykładanych przedmiotów” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 202.

149 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 597, 601; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z ekonomii politycznej i polityki ekonomicznej” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201.

150 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 597, 601; inna nazwa przedmiotu: „Ćwiczenia z dziejów politycznych narodu polskiego z uwzględnieniem czasów najnowszych” – zob. H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 200.

151 M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 597, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 199.

Lp.	Wykładowca	Wykłady	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz wpisu dokonał	Poświadczenia wykładowców, że słuchacz uczęszczał na wykłady
44.	J[ego] E[kscelencja] Hadża Seraju Chan Szapszał	Lektorat języka tureckiego ¹⁵² .	nie	nie

Uwagi: brak

Poświadczenie semestru: brak

Wykaz egzaminów i kolokwium [s. 18–19]

Data	Przedmiot	Wynik	Podpis Egzaminującego	Uwagi
28/VI 38	Jęz[yk] rosyjski	dobry	L[eonid] Bielewski	colloquium
1/XII 1938	Prawo Konstytucyjne państw Europy Zach[odniej]	dobry	Iwo Jaworski	
15/XII 1938	Język turecki	dobry	J[ego] Ekscelencja Hadża Seraju Chan] Szapszał	colloquium
8/II 38	Teoria ustroju państwa	dostateczny	A[ndrzej] Mycielski	
	Etnografia Polski i Europy Wschodniej	dostateczny	K[azimierz] Moszy[ński]	
25/III 39	Pr[awo] cywilne ¹⁵³	dostateczny	E[ugeniusz] Waśkowski	
37 III 39	Wstęp do prawoz[nawstwa]	dostateczny	[Witold] Świada	

Bibliografia

- „Auszra”. *Wybór dokumentów*, red. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2023.
- Abramowicz L., *Cztery wieki drukiarstwa w Wilnie. Zarys historyczny (1525–1925)*, Wilno 1925.

¹⁵² M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 597, 601; H. Ilgiewicz, *Instytut*, s. 201. Zgodnie z planem studiów powinny być zajęcia z „Zasad prawa handlowego” oraz lektoraty j. białoruskiego, litewskiego i łotewskiego. Zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 597, 601.

¹⁵³ Wpisu dokonano ołówkiem; nazwa przedmiotu prowadzonego przez tego wykładowcę wpisana wcześniej do indeksu to: „Zasady prawa cywilnego (z proced[urą] i ustrojem sądow[niczym]”. W spisie wykładów w roku akademickim 1938/39 znaleźliśmy nazwę: „Prawo cywilne. Prawo handlowe”. Zob. M. Kornat, *Polska szkoła*, s. 606.

- Alexandrowicz S., *Henryk Łowmiański (10 VIII 1989–4 IX 1984)*, „*Studia Podlaskie*” 1 (1990), s. 317–321.
- Alfabetyczny spis zmarłych nazwiska z zakresu Pietrzki-Pił*, w: *Nekrologi warszawskie. Baza nekrologów*, <https://www.nekrologi-baza.pl/zlista/304> (12.02.2026).
- Balcerzak M., *O wileńskiej szkole prawa międzynarodowego (1919–1939)*, w: *Polska nauka prawa międzynarodowego. Dziedzictwo przeszłości i wyzwania współczesności*, red. A. Przyborowska-Klimczak, W. S. Staszewski, P. Krukowska-Siembida, A. Szarek-Zwijacz, Lublin 2022, s. 177–208.
- Bar J. R., *Prof. Bolesław Wilanowski (30 I 1885–4 X 1952)*, „*Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny*” 22 (1979) nr 1–2, s. 259–263.
- Barański M., *Łowmiański Henryk*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 317–318.
- Bielińska M., *Ehrenkreuz Stefan Łukasz (1880–1945)*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, s. 58–59.
- Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 13, f. 63, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M=-C9SS-33VR-R?cat=koha%3A1108008&i=953> (12.02.2026).
- Catholic church registers, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, F. 604, inv. 44, f. 107, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-898N-HRC9?i=3&cat=2322277> (12.02.2026).
- Czapliński C., *Portret z historią. Aleksander Hertz*, <https://www.czczaplinski.com/post/portret-z-historii%20Aleksander-Hertz> (12.02.2026).
- Dębiński A., *O profesorze Bolesławie Wilanowskim – nieco zapomnianym wileńskim uczonym*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G – Ius*” 71 (2024) nr 3, s. 55–69, <https://doi.org/10.17951/g.2024.71.3.55-69>.
- Dokumenty życia społecznego*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław–Warszawa 1971, kol. 537.
- Doroszewski J., *Życie organizacyjne młodzieży w seminariach nauczycielskich w Polsce*, „*Przegląd Historyczno-Oświatowy*” (2002) nr 1–2, s. 71–107.
- E-mail Henryki Ilgiewicz do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 13 sierpnia 2025.
- E-mail Jerzego Pietrzaka, pracownika *Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego*, do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 10 grudnia 2025.

- E-mail Krzysztofa Wiśniewskiego, kierownika Archiwum Instytutu Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 6 sierpnia 2025.
- E-mail ks. Tadeusza Krahela do Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, 17 grudnia 2025.
- E-mail Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, do Jerzego Pietrzaka, pracownika Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego, 28 listopada 2025.
- E-mail Mariusza Balcerka, pracownika Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, do Jerzego Pietrzaka, pracownika Instytutu Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego, 4 grudnia 2025.
- Filipow K., *Seraja Szapszał (1873–1961). Komandor Orderu Odrodzenia Polski*, „The Ukrainian Numismatic Annual” 2 (2018), s. 150–158, <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-150-158>.
- Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999.
- Gładysz M., *Kazimierz Moszyński (5 III 1887–30 III 1959)*, „Etnografia Polska” 3 (1960), s. 13–30.
- Góras M. T., *Profesor Waclaw Komarnicki, poseł na sejm RP, jeniec obozu w Koziełsku, ocalony*, „Dzieje Najnowsze” 51 (2019) nr 2, s. 265–286, <https://doi.org/10.12775/DN.2019.2.15>.
- Hejnosz W., *Ryszard Mienicki*, „Archeion” 27 (1957), s. 410–413.
- Ihnatowicz I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 7 (1962), s. 99–124.
- Ilgiewicz H., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, Warszawa 2019.
- Ilgiewicz H., *Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 13–14 (2014), s. 30–47.
- Indeks Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie Witolda Pileckiego, nr 896, Wilno [1937], Depozyt Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.

- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Instytut Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie. Uczelnia egzystuje od 1924 roku*, Wilno 1935.
- Izdebski H., *Jaworski Iwo Leopold*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 204.
- Izdebski H., *Wysłouch Seweryn*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 568.
- Jel A., *Starojelnia*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, t. 11, Warszawa 1890, s. 256–257.
- Jonca K., *Seweryn Wysłouch*, w: *Uczeni wrocławscy (1945–1979)*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980, s. 105–108.
- Juchniewicz T., Pluta P., *Witold Świda. Przyczynek do dziejów wileńskich przyszłego Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 18 (2018), s. 439–450.
- Juraciszki*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, red. F. Silimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, s. 628.
- Juraciszki*, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Juraciszki> (12.02.2026).
- Kalbarczyk S., *Profesor Waclaw Komarnicki w niewoli sowieckiej 1939–1941*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 32 (2009), s. 87–104.
- Kamińska E., Kamiński A., *Brodziszczce*, w: *Baza miejscowości kresowych*, <https://www.kami.net.pl/kresy/> (12.02.2026).
- Kasprzycki T., *To była dobra szkoła*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999, s. 86–128.
- Kiejdo S., *Monografia państwowego Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Oszmianie 1918–1939*, Gdańsk 1993.
- Kopeć M., *Skazany na zapomnienie – Rotmistrz Witold Pilecki*, w: *XXI zjazd Okręgu Wileńskiego AK w Międzyzdrojach*, red. L. J. Malinowski, Bydgoszcz 2024, s. 12–20.
- Kornat M., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii*, „Kwartalnik Historyczny” 107 (2000) nr 3, s. 43–89.
- Kornat M., *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

- Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, *FamilySearch*, <https://www.familysearch.org/pl/about> (12.02.2026).
- Krahel T., *Ratowanie Żydów przez duchowieństwo katolickie archidiecezji wileńskiej w czasie okupacji niemieckiej (1941–1944)*, Białystok 2024.
- Krasucki S., Ks. *Giedymin Pilecki (1903–1967)*, pseud. „Długosz”, w: *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej*, red. J. Malinowski, t. 1, Bydgoszcz 1995, s. 66–68.
- Krz. J., *Oszmiana*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1886, s. 751–754.
- Krz. J., *Sukurcze*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 560–561.
- Krz. J., *Traby*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892, s. 441.
- Krzysztofowicz J. A., *Moi profesorowie*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999, s. 184–191.
- Kolekcja: Piotr Niwiński, Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, IPN Gd 1265/2692.
- Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny na rok 1939*, Wilno 1938.
- Labuda G., *Dzieło życiowe Henryka Łowmiańskiego (22 VIII 1898–4 IX 1984)*, „Roczniki Historyczne” 52 (1986), s. 245–248.
- Libera P., *Polityczne aspekty funkcjonowania Instytutu Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie (1930–1939)*, „Dzieje Najnowsze” 53 (2021) nr 4, s. 67–84, <https://doi.org/10.12775/DN.2021.4.04>.
- Malewski C., *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmiański i wileński*, Warszawa 2016.
- Marszał T., *Profesor Stanisław Gorzuchowski – uczoney któremu jesteśmy winni pamięć*, w: *Łódzki ośrodek geografii społeczno-ekonomicznej (1945–2015). W stulecie urodzin profesora Ludwika Straszewicza*, red. T. Marszał, Łódź 2016, s. 221–236.
- Mianowski K. M., *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999, s. 358–393.
- Nekrolog Ludwika Guzińskiej z domu Pileckiej*, „Dziennik Bałtycki” 6.04.1998, nr 81, s. 35.

- Nowakowski W., *Stawowski Władysław (1909–1955), pseud. „Sawa”*, w: *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 1998, s. 123–125.
- Oszmiana, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Oszmiana> (12.02.2026).
- Ożóg K., *Moszyński Kazimierz*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 364.
- Parfianowicz S., *Wspomnienia o profesorach Gimnazjum i Liceum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999, s. 192–215.
- Pawelec M., *Muzułmańskie echa wizyty Hadży Seraji Szapszała w Jugosławii w 1936 roku*, „*Almanach Karaïmski*” 5 (2016), s. 103–118, <https://doi.org/10.33229/ak.2016.05.05>.
- Pawłowicz J., *Rotmistrz Witold Pilecki 1901–1948*, Warszawa 2020.
- Pietrzak J., *Pilecki Giedymin, ps. Długosz, Kazimierz (1903–1967)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa 1981, s. 254–255.
- Pilecki. Śladami mojego taty. Z Andrzejem Pileckim rozmawiają Mirosław Krzyszkowski i Bogdan Wasztyl*, Kraków 2015.
- Potocki R., *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie 1930–1939*, „*Przegląd Zachodni*” (2000) nr 2 (295), s. 211–219.
- Redzik A., „*Poczet jurystów i ekonomistów*” (6): *Eugeniusz Waśkowski (1866–1942)*, „*Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda*” 4 (2021) nr 1(7), poz. 12, <https://glosprawa.pl/arttykul-216/poczet-jurystow-i-ekonomistow-6-eugeniusz-waskowski-1866-1942> (12.02.2026).
- Redzik A., *Eugeniusz Waśkowski (1866–1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, „*Palestra*” (2012) nr 9/10, s. 255–267.
- Ryszard Mienicki (1886–1956). Archiwista i historyk*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2009.
- Sadowska J., *Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932–1933*, praca doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii, Białystok 1999, <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jsui/bitstream/11320/3123/1/doktorat.pdf> (12.02.2026).
- Smogorzewska M., *Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 2: E–J, Warszawa 2000.
- Sobolewska A., *Etos i polityka. Wyznania Aleksandra Hertza*, „*Teksty Drugie*” (1991) nr 3, s. 126–131.

- Stankiewicz J., *Szkic biograficzny oraz charakterystyka i ocena dorobku naukowego w dziedzinach skarbowości, prawa skarbowego i statystyki profesora Mieczysława Witolda Gutkowskiego*, w: *Magistri Nostri skarbowości i prawa skarbowego w Polsce do 1939 roku*, red. T. Nieborak, Poznań 2016, s. 155–174.
- Sukurcze, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Sukurcze> (12.02.2026).
- Świebocki H., *Pilecki Witold, pseud. Witold, Druh, przybrane nazwisko: Tomasz Serafiński (1901–1948)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 271–272.
- Świerczek L., *Rotmistrz Witold Pilecki*, w: *Biogramy IPN*, <https://biogramy.ipn.gov.pl/bio/wszystkie-biogramy/106001,Rotmistrz-Witold-Pilecki.html> (12.02.2026).
- Tarkowski M., *Prawo publiczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Zeszyty Prawnicze” 9 (2009) nr 1, s. 191–217, <https://doi.org/10.21697/zp.2009.9.1.08>.
- Tomczak A., *Mienicki Ryszard*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa 1975, s. 800–801.
- Tracki K., *Młodość Witolda Pileckiego*, Warszawa 2014.
- Uziębło L., *Wołożyn*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. B. Chlebowski, Warszawa 1893, s. 910–912.
- Vilniaus politinių mokslų mokykla (Szkola Nauk Politycznych w Wilnie), Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 176, inv. 1.
- Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, autobiografija, egzaminų protokolai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 173, inv. 2, f. 709.
- Vitoldo Pileckio (Witold Pilecki) prašymas leisti laikyti gimnazijos 6 klasių kurso egzaminą, egzaminų protokolai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 173, inv. 2, f. 723.
- Winnicki H., *Ehreunkreutz Stefan*, w: *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, E. Fonkowicz, Warszawa 1994, s. 125.
- Winowski L., *Iwo Jaworski*, w: *Uczeni wrocławscy (1945–1979)*, red. J. Trzy-nadlowski, Wrocław 1980, s. 91–94.
- Wiśnicki J., *Władysław Wielhorski jako badacz problematyki litewskiej i białoruskiej*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F – Historia” 54/55 (1999/2000), s. 261–270.
- Witold Pilecki (1901–1948)*, w: *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Witold_Pilecki_ppor.jpg (12.02.2026).

- Wojtkowski J., *Pilecki Giedymin*, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999, s. 135–136.
- Wołożyn, w: *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wo%C5%82o%C5%BCyn> (12.02.2026).
- Wróblewski J., *Rotmistrz*, Warszawa 2020.
- Wpisy z ksiąg metrykalnych parafii Traby dla wsi Brodziszczce, w: *Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów*, <https://geneteka.genealodzy.pl/index.php> (12.02.2026).
- Wysocki W. J., *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994.
- Z[iemba] W., *Ś.p. ks. Giedymin Pilecki*, „Warمیńskie Wiadomości Diecezjalne” (1969) nr 2, s. 59–60.
- Zbiór kopii materiałów archiwalnych przekazanych przez Akademię Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Gruzji, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, IPN BU 2907/209, t. 2.
- Zgorzelski C., *W strefie Wielkiej i Małej Pohulanki*, w: *Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie. Wspomnienia wychowawców i wychowanków*, red. L. Malinowski, Bydgoszcz 1999, s. 68–84.
- Żelazko J., *Proces prof. Stanisława Gorzuchowskiego przed WSR w Łodzi. Z dziejów WiN na ziemi łódzkiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2 (2002) nr 2, s. 197–207.
- Żukowski P. M., *Bronisław Wróblewski – Stefan Glaser. Sprawa katedr prawa i procesu karnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 14 (2021) nr 3, s. 331–354.
- Żukowski P. M., *Michał Król (1900–1943). Biogram naukowego życia doktora praw i docenta prawa narodów na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda” 7 (2024) nr 1(13), poz. 13, <https://glosprawa.pl/artypul-335/michal-krol-1900-1943-biogram-naukowego-zycia-doktora-praw-i-docenta-prawa-narodow-na-wydziale-prawa-i-nauk-spolecznych-universytetu-stefana-batorego-w-wilnie> (12.02.2026).
- Żukowski P. M., *Świda Witold Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 51, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2016, s. 216–219.

Stanisław Cieślak SJ

 <https://orcid.org/0000-0002-9079-4793>

 stanislaw.cieslak@ignatianum.edu.pl

UNIWERSYTET IGNATIANUM W KRAKOWIE

 <https://ror.org/009j14p05>

Kult Najświętszego Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego według „Dzienniczka” św. Faustyny Kowalskiej ZMBM

 <https://doi.org/10.15633/tes.12104>

ABSTRAKT

Kult Najświętszego Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego według „Dzienniczka” św. Faustyny Kowalskiej ZMBM

Od czasów objawień, które otrzymała św. Małgorzata Maria Alacoque (1647–1690), francuska zakonnica ze zgromadzenia Sióstr Nawiedzenia (wizytek) z klasztoru w Paray-le-Monial, kult Serca Jezusa rozprzestrzenił się na cały świat. Propagatorem kultu Serca Jezusa w duchu tych objawień był francuski jezuita Klaudiusz La Colombière (1641–1682), kierownik duchowy św. Małgorzaty Marii Alacoque. Wiele lat później polska zakonnica św. Faustyna Kowalska ZMBM (1905–1938) otrzymała od Jezusa Chrystusa objawienie tajemnicy miłosierdzia Bożego. Przez przeszło dwa lata kierownikiem duchowym św. Faustyny Kowalskiej oraz propagatorem kultu Miłosierdzia Bożego według jej objawień był o. Józef Andrasz SJ (1891–1963). Niniejszy artykuł rozważa relację między kultem Najświętszego Serca Pana Jezusa i kultem Miłosierdzia Bożego na podstawie „Dzienniczka” św. Faustyny Kowalskiej. Z kart „Dzienniczka” wynika, że te dwa nabożeństwa chrystologiczne odwołują się do ich wspólnego źródła i fundamentu – Jezusa Chrystusa, Syna Bożego – Zbawiciela i Odkupiciela świata, Pośrednika między Bogiem i człowiekiem, który objawił ludzkości niepojętą miłość i niezgłębione miłosierdzie Boga wobec człowieka. Artykuł ma związek z wydarzeniem, które odbyło się 1 lutego 2025 roku w kaplicy arcybiskupów krakowskich przy ul. Franciszkańskiej 3. Tegoż dnia rozpoczęła się na szczeblu diecezjalnym proces beatyfikacyjny ks. Józefa Andrasza SJ.

SŁOWA KLUCZOWE: kult, św. Faustyna Kowalska, Klaudiusz La Colombière SJ, Józef Andrasz SJ

ABSTRACT

Devotion to the Sacred Heart of Jesus and God's Mercy according to the "Diary" of St. Faustina Kowalska ZMBM

From the time of the revelations received by St. Margaret Maria Alacoque (1647–1690), a French nun of the Visitation Sisters of the convent in Paray-le-Monial, the devotion to the Sacred Heart of Jesus has spread all over the world. The promoter of the devotion to the Heart of Jesus, in the spirit of these revelations, was the French Jesuit Claude La Colombière (1641–1682), the spiritual director of St. Margaret Maria Alacoque. Years later, the Polish nun St. Faustina Kowalska, ZMBM (1905–1938), received from Jesus Christ the revelation of the mystery of Divine Mercy. For over two years, the spiritual director of St. Faustina Kowalska and the promoter of God's mercy according to her revelations was Fr. Józef Andrasz, SJ (1891–1963). This article considers the relationship between the devotion to the Sacred Heart of Jesus and the devotion to Divine Mercy on the basis of the "Diary" of St. Faustina Kowalska. The pages of the "Diary" show that these two Christological devotions refer to their common source and foundation – Jesus Christ, the Son of God, the Saviour and Redeemer of the world, an Intermediary between God and man, who revealed to humanity God's incomprehensible love and unfathomable mercy towards man. The article is related to the event that took place on February 1, 2025 in the chapel of the Archbishops of Krakow at ul. Franciszkańska 3. On the same day, the beatification process of Father Józef Andrasz SJ began at the diocesan level.

KEYWORDS: devotion, St. Faustina Kowalska, Claude La Colombière SJ, Joseph Andrasz SJ

„Nie znajdzie ludzkość uspokojenia,
dopokąd się nie zwróci z ufnością do miłosierdzia mojego”.
Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej, nr 300.

Dwa nabożeństwa chrystologiczne: do Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz Bożego Miłosierdzia wyrażają głęboko pobożność wiernych w stosunku do Boga. Punktem zwrotnym w rozwoju kultu Serca Jezusa były prywatne objawienia, które otrzymała św. Małgorzata Maria Alacoque (1647–1690), zakonnica ze zgromadzenia Sióstr Nawiedzenia (wizytek) z klasztoru w Paray-le-Monial (region Burgundia-Franche-Comté). Jezus objawił jej swe boskie serce przepojone miłością ku ludziom. Od grudnia 1673 do czerwca 1675 roku św. Małgorzata Maria Alacoque miała kilka objawień Jezusa. Zbawiciel mówił jej o swoim nieskończonym miłosierdziu dla ludzi i o potrzebie zwrócenia się do Jego serca poprzez specjalne nabożeństwo, będące dla odprawiających je źródłem wielkich łask. W objawieniu z 16 czerwca 1675 roku Jezus opowiedział Małgorzacie Marii Alacoque o bezmiarze łask płynących z Jego serca oraz o tym, że ludzie często dają Mu ze swej strony jedynie wzgardę i zapomnienie. Prosił zakonnice z klasztoru w Paray-le-Monial, aby przynajmniej ona wynagradzała za grzechy ludzi. Jezus powiedział jej także: „Wymagam, żeby pierwszy piątek po oktawie Bożego Ciała poświęcony był osobnemu świętu ku czci mojego Serca [...]. Przrzekam ci także, że to Serce obfite zleje łaski boskiej swej miłości na tych, którzy Je tak czcić będą i innych do tego nakłonią”¹.

Propagatorem kultu Najświętszego Serca Jezusa w duchu tych objawień był francuski jezuita Klaudiusz La Colombière², kierownik duchowy św. Małgo-

1 *Święta Małgorzata Maria Alacoque. Apostolka Najświętszego Serca Jezusowego*, Poznań–Warszawa 1920, s. 24, <https://polona.pl/item/apostolka-najsw-serca-jezusowego,Nz1NTE2NjI/8/#info:metadata> (20.12.2025).

2 Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1996*, red. L. Grzebień i in., Kraków 1996, s. 281; A. Ravier, *La Colombière Claudio*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, dir. Ch. E. O’Neill, J. M. Domínguez, vol. 3: *Infante de Santiago–Piątkiewicz*, Roma–Madrid 2001, s. 2240–2241.

rzaty Marii Alacoque. W Polsce do rozwoju kultu Najświętszego Serca Jezusa przyczynił się o. Kasper Druźbicki³ SJ, który opracował jego teologiczne podstawy. Warto zauważyć, że w encyklice *Dilexit nos* z 2024 roku, o miłości ludzkiej i Bożej Serca Jezusa Chrystusa, papież Franciszek wymienił o. Kaspra Druźbickiego jako jedyne Polaka w gronie „długiego szeregu jezuitów kałanów, którzy wyraźnie odwoływali się do Serca Jezusa”⁴.

W 1765 roku papież Klemens XIII (1758–1769) na prośbę biskupów polskich zatwierdził liturgiczne święto wraz z *Officium* i mszą świętą ku czci Serca Jezusowego dla diecezji polskich. W 1856 roku na prośbę biskupów Francji i innych krajów katolickich papież Pius IX (1792–1878) wprowadził święto Serca Jezusa w Kościele powszechnym. Ożywieniu kultu Serca Jezusa służyło powołane do życia w 1844 roku przez francuskiego jezuitę François-Xaviera Gautreleta (1807–1886) Apostolstwo Modlitwy, stowarzyszenie, którego członkowie przez codzienne ofiarowanie modlitw, prac, radości i cierpień oraz różne formy nabożeństwa ku czci Najświętszego Serca Jezusa włączają się w proces zbawienia świata. Na ziemiach polskich Apostolstwo Modlitwy propagowali jezuita galicyjscy, którzy od 1871 roku wydawali w Krakowie „Intencje miesięczne Apostolstwa Modlitwy” (późniejszy „Posłaniec Serca Jezusowego”)⁵. W 1920 i 1951 roku biskupi polscy zebrani na Jasnej Górze poświęcili kraj Sercu Jezusa. W dziele szerzenia kultu Serca Jezusa oraz praktyki intronizacji Serca Jezusowego we wspólnotach parafialnych i rodzinach odznaczył się o. Józef Andrasz⁶ SJ, przez przeszło dwa lata kierownik duchowy św. Faustyny Kowalskiej w Krakowie oraz propagator kultu Miłosierdzia Bożego według jej objawień⁷.

15 maja 1956 roku papież Pius XII (1939–1958) wydał najdonioślejszy dokument o kulcie Serca Jezusa – encyklikę *Haurietis aquas*, w której przedstawił teologiczne podstawy kultu Serca Jezusa oraz ukazał jego ścisły związek z całą

3 Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 133; L. Grzebień, *Druźbicki Kasper*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, Warszawa 1981, s. 424–429.

4 Franciszek, Encyklika *Dilexit nos*, 24.10.2024, 146.

5 Por. S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*, Kraków 2013, s. 107–131; L. Grzebień, *Apostolstwo Modlitwy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 829–830; B. Natoński, *Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy (1872–1972)*, w: *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy. Historia, opracowania, bibliografia*, red. Z. Wilkosz, L. Grzebień, Kraków 1972, s. 13–104.

6 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 9; L. Grzebień, *Andrasz Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983, s. 45–49.

7 Por. S. Cieślak, *Kierownik duchowy świętej Faustyny*, Kraków 2011, s. 129–157, 214–222.

ekonomią zbawienia. W liście apostołskim *Investigabiles divitias Christi* z 6 lutego 1965 roku papież Paweł VI (1963–1978) przypomniał o 200. rocznicy ustanowienia święta Serca Jezusa dla Polski oraz wezwał do głębszej jego czci, co zgodne jest z duchem Soboru Watykańskiego II (1962–1965). W encyklice *Dives in misericordia* z 30 listopada 1980 roku, poświęconej Bożemu miłosierdziu, papież św. Jan Paweł II (1978–2005) zwrócił uwagę na wartości duchowe kultu Serca Jezusa⁸.

Św. Faustyna Kowalska (1905–1938) odsłoniła nam swoje wnętrze i pracę nad sobą w listach⁹ oraz przede wszystkim w *Dzienniczku*¹⁰. Z *Dzienniczka* św. Faustyny poznajemy jej trudności i ciemności duchowe, a także jej wzloty mistyczne, oświecenia i pociechy wewnętrzne. Znajdujemy w nim wiele wypowiedzi nie tylko o miłosierdziu Bożym, ale także na temat Najświętszego Serca Pana Jezusa, którego była żarliwą czcicielką¹¹. W wielu fragmentach *Dzienniczka* Święta mówi także o relacji między kultem Serca Jezusa i kultem Miłosierdzia Bożego. Zatrzymajmy się na analizie tekstu *Dzienniczka* i spróbujmy przedstawić św. Faustynę jako czcicielkę Serca Pana Jezusa i Miłosierdzia Bożego oraz ukazać relację między nimi.

Kiedy św. Faustyna błagała i zebrała u Jezusa miłosierdzie Boże dla biednych grzeszników, zwracała się do Jego Serca, które jest dla niej źródłem miłosierdzia. Z ufnością, że Bóg nikomu nie odmówi swego miłosierdzia, żarliwie prosiła Jezusa, Prawdę wiekiustą: „Najsłodsze Serce Pana mojego, pełne litości i miłosierdzia niezgłębionego, błagam Cię za biednymi grzesznikami. O Serce Najświętsze, źródło miłosierdzia, z którego tryskają promienie łask niepojętych na cały rodzaj ludzki, błagam Cię o światło dla biednych grzeszników”¹². Siostra Faustyna rozważała przy tym gorzką mękę Jezusa i miała pewność, że dusze są odkupione Jego drogocenną krwią. Dlatego zachęcała grzeszników do ufności w mękę Jezusa, gdyż „jedna kropla [Jego krwi] wystarczyłaby za wszystkich grzeszników”¹³.

Doświadczenia mistyczne s. Faustyny wskazują, że Jezus pragnął, aby jej serce było ukształtowane na wzór Jego miłosiernego serca. Tak było m.in.

8 Por. J. Misiurek, *Serce Jezusa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gryglewicz, Lublin 2013, kol. 7–11.

9 Zob. *Listy świętej Siostry Faustyny*, opr. M. B. Piekut, Kraków 2005.

10 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, Kraków 1987.

11 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 655.

12 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 72.

13 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 72.

w listopadzie 1932 roku, kiedy s. Faustyna przyjechała do Warszawy na trzecią probację¹⁴. Po serdecznym przywitaniu się z siostrami weszła na chwilę do małej kapliczki, gdzie – jak zapisała w *Dzienniczku* – „nagle obecność Boża zalała duszę moją i usłyszałam te słowa: «Córko moja, pragnę, aby serce twoje było ukształtowane na wzór miłosiernego serca mojego. Miłosierdziem moim musisz być przesiąknięta cała»”¹⁵.

W 1932 roku, na zakończenie rekolekcji w Warszawie, które poprzedziły trzecią probację, s. Faustyna odnowiła śluby zakonne. Od samego rana czuła, że jest cała pogrążona w Bogu, oceanie miłości. Podczas mszy świętej, po odnowieniu ślubów i komunii świętej, nagle ujrzała Pana Jezusa, który rzekł jej łaskawie: „Córko moja, patrz w miłosierne Serce moje. Kiedy się wpatrzyłam w to Serce Najświętsze, wyszły te same promienie, jakie są w tym obrazie [miłosierdzia Bożego] – jako krew i woda, i zrozumiałam, jak wielkie jest miłosierdzie Pańskie”¹⁶. „I znów rzekł Jezus łaskawie: Córko moja, mów kapłanom o tym niepojętym miłosierdziu moim. Pałam mnie płomienie miłosierdzia, chcę je wylewać na dusze [a] nie chcą dusze wierzyć w moją dobroć”¹⁷. Jezus kierował do s. Faustyny słowa skargi i bólu, że dusze tak mało łączą się z Nim w komunii świętej. Przy tym zapewniał ją: „mam serce pełne miłości i miłosierdzia”¹⁸. Przyjmując Komunię Świętą, s. Faustyna miała m.in. „głębsze poznanie Ojca niebieskiego i Jego ojcostwa w stosunku do dusz”¹⁹, a także odczuwała „we własnym sercu uderzenia Serca Jezusowego”²⁰. Żywa, nawet odczuwalna fizycznie obecność Jezusa w jej sercu, trwała cały dzień.

Na polecenie spowiednika bł. Michała Sopoćki (1888–1975) s. Faustyna zapytała Pana Jezusa o znaczenie promieni, które były na obrazie namalowanym w Wilnie przez artystę malarza Eugeniusza Kazimirowskiego (1873–1939). W czasie modlitwy usłyszała wewnątrz słowa: „Te dwa promienie oznaczają

14 Trzecia probacja – to okres przygotowania sióstr zakonnych do złożenia profesji wieczystej. W Zgromadzeniu Matki Bożej Miłosierdzia trwa on pięć miesięcy. S. Faustyna odbyła trzecią probację w roku 1932/1933 w Warszawie.

15 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 167; por. nr 1327, 1486.

16 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 177. 22 lutego 1931 roku Pan Jezus polecił s. Faustynie namalować obraz według wizji, którą otrzymała. Obraz miał przedstawiać Jezusa z dwoma promieniami (czerwonym i białym) oraz mieć podpis: „Jezu, ufam Tobie”. Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 47.

17 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 177.

18 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1447.

19 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1819.

20 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1821.

krw i wodę – błąd promień oznacza wodę, która usprawiedliwia dusze; czerwony promień oznacza krew, która jest życiem dusz... Te dwa promienie wyszły z wnętrzości miłosierdzia mojego wówczas, kiedy konające serce moje zostało włócznią otwarte na krzyżu”²¹. Jezus dodał jeszcze słowa: „Raduje się serce moje tym tytułem miłosierdzia”²².

Zauważymy, że w opisie śmierci Jezusa św. Jan ewangelista używa słowa „bok” (πλευρά), a nie „serce” (καρδιά): „jeden z żołnierzy włócznią przebił Mu bok a natychmiast wypłynęła krew i woda” (J 19, 34). O. Stefan Moysa²³ SJ dowodził, że „wyrażenie «bok» możemy uważać za równoznaczne z sercem, a krew i woda są interpretowane przez część przedstawicieli późniejszej tradycji kościelnej jako symbol sakramentów: woda – symbol chrztu, a krew symbol Eucharystii”²⁴.

Drugi zeszyt *Dzienniczka* s. Faustyny, pisany w Wilnie od listopada 1935 roku, otwiera jej utwór poetycki. Mistyczka wyśpiewała w nim potęgę miłosierdzia Bożego, które jest „największym przymiotem Boga, a dla nas nieustannym cudem”²⁵, uzyskanym przez Jezusa dla grzeszników na drzewie krzyża. Utwór kończy się zachętą skierowaną do grzeszników, aby nie rozpaczali, ale zaufali miłosierdziu Bożemu:

Wnętrzości miłosierdzia Bożego otwarte dla nas,
Przez żywot Jezusa na krzyżu rozpięty,
Nie powinieneś wątpić ani rozpaczać, grzeszniku,
Ale ufać miłosierdziu, bo i ty możesz zostać święty.
Dwa zdroje wytrysnęły w kształcie promieni
Z Serca Jezusowego,
Nie dla Aniołów ani Cherubinów, Serafinów,
Ale dla zbawienia człowieka grzesznego²⁶.

21 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 299.

22 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 300.

23 Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 442; G. Polak, *Kto jest kim w Kościele katolickim? Stan na dzień 1 stycznia 1996 r.*, Warszawa 1996, s. 245.

24 S. Moysa, *Nabożeństwo do Najświętszego Serca Pana Jezusa i do Miłosierdzia Bożego w wich wzajemnej relacji*, „Bobolanum” 9 (1998), s. 139.

25 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 522; por. nr 949.

26 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 949.

W listopadzie 1935 roku w Wilnie sam Bóg objawił s. Faustynie pochodzenie miłosierdzia Bożego oraz wyjątkową rolę w tym względzie Jezusa Chrystusa, Syna Bożego, który przyjął ludzką naturę, stał się człowiekiem, a także pośrednikiem między Bogiem a człowiekiem (por. 1 Tm 2, 5). Doświadczenie to stało się udziałem Apostołki Miłosierdzia w piątek 15 listopada tegoż roku, w czasie mszy świętej. Kiedy dusza s. Faustyny była zalana szczęściem z powodu Boga, usłyszała w duszy te słowa: „Miłosierdzie moje przeszło do dusz przez serce bosko-ludzkie Jezusa, jako promień słońca przez kryształ. Uczułam w duszy i zrozumiałam, że wszelkie zbliżenie się do Boga jest nam dane przez Jezusa, w Nim i przez Niego”²⁷. Siostra Faustyna często czuła, że była w ścisłej łączności z Panem Jezusem oraz wiedziała, że była przy Jego Najmiłosierniejszym Sercu, w którym tonął cały jej duch²⁸.

Pan Jezus wielokrotnie dawał poznać s. Faustynie, że kiedy Go prosiła w intencjach przedkładanych jej przez ludzi, zawsze jest gotowy udzielić swych łask. Jezus wyjawiał jej, że Jego serce „napawa się samą niewdzięcznością, zapomnieniem od dusz żyjących w świecie; na wszystko mają czas, tylko nie mają czasu na to, aby przyjść do mnie po łaski”²⁹. Jezus mówił:

Serce moje jest przepełnione miłosierdziem wielkim dla dusz, a szczególnie dla biednych grzeszników. Oby mogły zrozumieć, że ja jestem dla nich Ojcem najlepszym, że dla nich wypłynęła z serca mego krew i woda, jako z krynicy przepełnionej miłosierdziem; dla nich mieszkam w tabernakulum, jako król miłosierdzia pragnę obdarzać dusze łaskami, ale nie chcą ich przyjąć. Przynajmniej ty przychodź do mnie jak najczęściej i bierz te łaski, których oni przyjąć nie chcą, a tym pocieszysz serce moje³⁰.

W sierpniu 1935 roku w Wilnie s. Faustyna uczestniczyła w trzydniowych rekolekcjach dawanych przez o. Emila Życzkowskiego³¹ SJ. Apostołka Bożego Miłosierdzia prosiła Jezusa, który stał podczas każdej nauki na ołtarzu i nic nie mówił, ale łaskawie przenikał swym wzrokiem jej duszę, aby ją przemieniał w siebie: „O Zbawicielu mój, ukryj mnie całą w głębi Serca swego i osłaniaj

27 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 528.

28 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 733.

29 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 367.

30 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 367; por. nr 83.

31 Zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 803–804; L. Grzebień, *Życzkowski Emil*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 525.

swymi promieniami przed wszystkim, co nie jest Tobą. Proszę Cię, Jezu, niech te dwa promienie, które wyszły z najmiłosierniejszego Serca Twego zasilają nieustannie moją duszę³².

Podczas odprawianych w kwietniu 1933 roku w Krakowie ośmiodniowych rekolekcji przed ślubami wieczystymi, które prowadził o. Józef Andrasz, s. Faustyna adorowała swojego Mistrza Jezusa w Najświętszym Sakramencie. Pragnęła, aby Jezus zrobił z nią to, co pragnęło Jego najmiłosierniejsze serce³³. Jednocześnie dziękowała Jezusowi ukrytemu w Hostii za Jego serce oraz wstawiała się za światem i duszami. Mówiła: „Hostio żywa, Siło jedyna moja, Zdroju miłości i miłosierdzia, ogarnij świat cały, zasilaj dusze mdlejące. O błogosławiona chwilo i momencie, w którym Jezus swoje najmiłosierniejsze swe Serce zostawił³⁴. Z początkiem rekolekcji Jezus zapowiedział jej, że utwierdzi ją w spokoju i miłości. Jezus polecił jej także: „Zbliź swój słuch do serca mojego i zapomnij o wszystkim, i rozważaj niepojęte miłosierdzie moje³⁵.

Warto zauważyć, że s. Faustyna nie tylko doświadczała obecności Jezusa pod postacią Hostii, ale także miała widzenie promieni wychodzących z Przenajświętszej Hostii, takich jak te, które są namalowane w obrazie miłosierdzia Bożego. Takie doświadczenie stało się jej udziałem 19 czerwca 1936 roku w Krakowie, w bazylice jezuitów przy ul. Kopernika, podczas niesporów z okazji uroczystości ku czci Serca Jezusowego³⁶.

Na kartach *Dzienniczka* s. Faustyna wielokrotnie mówi o sercu Jezusa, z którym łączyła swoje serce, zwłaszcza w kontekście niewdzięczności dusz szczególnie przez Boga wybranych. Ilekroć wspominała miłosierdzie Boże i niewdzięczność dusz, tylekroć ból przebijał jej serce i rozumiała, jak bardzo grzesznicy ranią Najśłodsze Serce Jezusa. Z gorącym sercem odnawiała akt ofiarowania się za grzeszników. W ich intencji uczestniczyła we mszy świętej i przystępowała do komunii świętej. Towarzyszyło jej pragnienie wynagrodzenia sercu Jezusa: „Pocieszać będę nieustannie Najśłodsze Serce Eucharystyczne, grać będę pieśni wdzięczne na strunach serca swego, cierpienie jest najwdzięczniejszym tonem. Pilnie wyczuwać będę, czym dziś Serce Twoje rozradować mogę³⁷.

32 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 465.

33 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 218.

34 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 223.

35 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 229.

36 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 657.

37 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 385; por. nr 1537.

Siostra Faustyna umiłowała Boga całą swoją istotą i całą mocą swego serca. Pragnęła prowadzić życie ukryte. Chciała, aby nikt jej nie znał, tylko Najśodsze Serce Jezusa. Jezus pociągał ją do siebie i udzielał jej obfitych łask, m.in. dał jej poznać przyszłość dusz ludzkich. Mistyczka zanotowała w *Dzienniczku*: „Poznałam w Sercu Jezusa, że dla dusz wybranych jest w samym niebie niebo, gdzie nie wszyscy wstępują, ale tylko dusze wybrane. Niepojęte szczęście, w którym dusza zatopiona będzie”³⁸.

Siostra Faustyna zauważyła, że Bogu nie podoba się niedowierzenie ludzi wobec tego, co jej powiedział na temat miłosierdzia Bożego. Wśród osób niedowierzących skromnej zakonnicy był jeden kapłan. W tej sytuacji s. Faustyna odczuwała żal i prosiła Boga za nim. Bóg ją wysłuchał. Na kartach *Dzienniczka* s. Faustyna zaznaczyła, że takie niedowierzenie rani serce Jezusa: „Bardzo się Bogu nie podoba niedowierzenie Jemu i przez to niektóre dusze tracą wiele łask; niedowierzenie duszy rani Jego Najśodsze Serce, które jest pełne dobroci i miłości niepojętej ku nam”³⁹.

Podobnie miała się sprawa z pewną siostrą zakonną, która od kilku lat cierpiała wewnątrz, ponieważ wydawało się jej, że wszystkie jej spowiedzi są źle odprawiane i miała wątpliwości, czy Pan Jezus jej przebaczył. Na jej zdecydowane żądanie s. Faustyna poleciła ją w modlitwie Jezusowi. Wieczorem w czasie benedykcji⁴⁰ s. Faustyna usłyszała w duszy te słowa: „Powiedz jej, że więcej rani moje serce jej niedowierzenie, aniżeli grzechy, które popełniła”⁴¹. Zakomunikowała siostrze usłyszane słowa, które napełniły jej duszę wielką radością.

Przekazując s. Faustynie orędzie miłosierdzia Bożego, Pan Jezus pragnął, aby mówiła o nim całemu światu. Jezus zapewniał ją, że w święto miłosierdzia wylewać będzie całe morze łask na dusze, które się zbliżają do źródła Jego niepojętego miłosierdzia. Mówił do s. Faustyny: „Święto Miłosierdzia wyszło z wnętrzości moich, pragnę, aby uroczyscie obchodzone było w pierwszą niedzielę po Wielkanocy. Nie zazna ludzkość spokoju, dopokąd nie zwróci się do źródła miłosierdzia mojego”⁴².

---

38 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 592.

39 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 595.

40 Nabożeństwo wieczorne z błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem.

41 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 628; por. nr 1532.

42 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 699.

Jezus wiele razy mówił s. Faustynie o swoim sercu jako żywym źródle miłosierdzia dla wszystkich dusz. Pod koniec stycznia 1938 roku Zbawiciel powiedział Apostołce Miłosierdzia Bożego:

Otworzyłem swe serce jako żywe źródło miłosierdzia, niech z niego czerpią wszystkie dusze życie, niech się zbliżą do tego morza miłosierdzia z wielką ufnością. Grzesznicy dostąpią usprawiedliwienia, a sprawiedliwi w dobrym utwierdzenia. Kto pokładał ufność w miłosierdziu moim, napełnię duszę jego w godzinie śmierci swym Bożym pokojem⁴³.

Pod koniec grudnia 1936 roku, podczas pobytu w szpitalu w Krakowie-Prądniku, Apostołka Bożego Miłosierdzia modliła się do Boga i rozważała Jego niezgłębione miłosierdzie. Była przekonana, że miłosierdzie Boże rozlewa się na świat z miłosiernego serca Jezusa. Dziękowała Mu za dar poznania miłosierdzia Bożego oraz prosiła Go, aby złączył jej serce ze swoim miłosiernym sercem:

O Jezu najśodszy, któryś raczył dopuścić mnie nędzną do poznania tego niezgłębionego miłosierdzia Twego, o Jezu Najśodszy, któryś łaskawie zażądał ode mnie, abym światu całemu mówiła o tym niepojętym miłosierdziu Twoim, oto dziś biorę w ręce te dwa promienie, które wytrysnęły z miłosiernego Serca Twojego – to jest Krew i Woda, i rozsiewam na całą kulę ziemską, aby wszelka dusza doznała miłosierdzia Twego, a doznawszy, wielbiła przez nieskończone wieki. O Jezu Najśodszy, któryś raczył w swej niepojętej łaskawości złączyć moje nędzne serce z najmiłosierniejszym Sercem swoim, otóż Twoim własnym Sercem wielbię Boga Ojca naszego tak, jak Go jeszcze żadna dusza nie wielbiła⁴⁴.

Jednocześnie s. Faustyna nie ukrywała, że jej serce tęskniło za Bogiem i odczuwało całą nędzę wygnania: „Chociaż jest straszna pustynia, jednak idę z czołem wzniesionym i patrzę w słońce – to jest w miłosierne Serce Jezusa”⁴⁵. 30 stycznia 1937 roku, podczas jednodniowych rekolekcji, Apostołka Bożego Miłosierdzia odprawiła rachunek sumienia i zrobiła postanowienie: „W chwilach ciężkich wpatrywać się będę w rozpięte i ciche Serce Jezusa na krzyżu,

43 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1520.

44 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 836.

45 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 886.

a w buchających płomieniach z miłosiernego Jego Serca spłynie mi moc i siła do walki”⁴⁶.

W Wielki Czwartek 25 marca 1937 roku, w czasie mszy świętej, Jezus przytulił s. Faustynę do serca swego i dał jej cząstkę własnej męki. Zbawiciel powiedział jej: „Połóż swą głowę na piersi mojej i odpocznij. Przytulił mnie Pan do Serca swego i powiedział: «Dam ci cząstkę męki mojej, ale nie lękaj się, ale bądź mężną, nie szukaj ulgi, ale przyjmij wszystko z poddaniem się woli mojej»”⁴⁷. Tego dnia przez trzy godziny opuściły ją siły fizyczne, dusza jej była w tęsknocie za Panem i cała gorycz Jego Boskiego Serca udzieliła się jej. O godzinie jedenastej w nocy Pan Jezus powiedział jej: „Połóż się na spoczynek, dałem ci przeżyć w trzech godzinach to, com cierpiał przez noc całą”⁴⁸. W trakcie tej trzygodzinnej męki „każde drgnienie Serca Jezusa odbijało się w jej sercu i przeszywało jej duszę”⁴⁹. W tym czasie s. Faustyna konała z Jezusem, a skończyć nie mogła, przeżyła razem z Nim wszystkie rodzaje mąk, towarzyszyła Mu w Ogrójcu i w ciemnicy oraz badaniach sądowych. Wyznała w *Dzienniczku*: „Nie zamieniłabym tego męczeństwa za wszelką rozkosz świata całego”⁵⁰.

Siostra Faustyna otrzymała łaskę wniknięcia w mękę Jezusa także w Wielki Czwartek 14 kwietnia 1938 roku. Tego dnia czuła się na tyle silna, że mogła wziąć udział w ceremoniach kościelnych. W czasie mszy świętej Pan Jezus rzekł do niej: „Patrz w moje miłości i pełne miłosierdzia serce, jakie mam dla ludzi, a szczególnie dla grzeszników. Patrz i wnikaj w mękę moją. W jednym momencie odczułam i przeżyłam całą mękę Jezusa we własnym sercu; zdziwiłam się, że te katusze nie pozbawiły mnie życia”⁵¹.

10 października 1937 roku s. Faustyna ofiarowała Jezusowi duszę, ciało, rozum oraz wszystkie uczucia serca na dziękczynienie za wiele łask⁵². Pan Jezus poprosił ją, aby dała mu także swoją nędzę, co też uczyniła. Zanotowała

---

46 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 906.

47 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1053.

48 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1054.

49 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1054.

50 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1054.

51 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1663.

52 Rozbrzmiewa tu echo modlitwy św. Ignacego Loyoli zamieszczonej w *Ćwiczeniach duchownych* w kontemplacji pomocnej do uzyskania miłości: „Zabierz, Panie, i przyjmij całą wolność moją, pamięć moją i rozum, i wolę mą całą, cokolwiek mam i posiadam. Ty mi to wszystko dałeś – Tobie to, Panie, oddaję. Twoje jest wszystko. Rozporządzaj tym w pełni wedle swojej woli. Daj mi jedynie miłość twą i łaskę, albowiem to mi wystarczy” (Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowne*, w: *Pisma wybrane*, t. 2, red. M. Bednarz, S. Bober, R. Skórka, Kraków 1968, s. 151).

w *Dzienniczku*: „W tej chwili promień światła oświecił mą duszę i poznałam całą otchłań swej nędzy; w tym samym momencie przytuliłam się do Najśw[iętszego] Serca Jezusa z tak wielką ufnością, że choćbym miała na sumieniu grzechy wszystkich potępionych, nie wątpiłabym o Bożym miłosierdziu, ale z sercem na proch skruszonym rzuciłabym się w przepaść miłosierdzia Twego. Wierzę, o Jezu, że nie odrzuciłbyś mnie od siebie, ale rozgrzeszył ręką zastępcy swego”⁵³.

W kwietniu 1937 roku, podczas adoracji Najświętszego Sakramentu, Pan Jezus zachęcał s. Faustynę, aby mówiła światu o Jego miłosierdziu i miłości. Jezus mówił jej m.in.: „Powiedz zbołej ludzkości, niech się przytuli do miłosiernego serca mojego, a ja ich napełnię pokojem”⁵⁴. 4 czerwca tegoż roku, podczas mszy świętej w uroczystość Najświętszego Serca Jezusa, s. Faustyna miała poznanie serca Jezusa. Doświadczyła, że jest ono ogniem miłości ku niej i morzem miłosierdzia⁵⁵.

20 czerwca 1937 roku Jezus zachęcił s. Faustynę do naśladowania Jego serca w stosunku do wszystkich ludzi:

Miłosierdzie moje powinna odzwierciedlać w sobie każda dusza, a szczególnie dusza zakonna. Serce moje jest przepełnione litością i miłosierdziem dla wszystkich. Serce mojej oblubienicy musi być podobne do serca mojego, musi z jej serca tryskać zdroj miłosierdzia mojego dla dusz, inaczej nie przyznam się do niej⁵⁶.

Siostra Faustyna brała sobie do serca słowa Jezusa, łączyła się z Chrystusem miłosiernym i modliła się za cały świat: „Boże niezgłębionego miłosierdzia, ogarnij świat cały i wylej się na nas przez litościwe Serce Jezusa”⁵⁷. Działalność s. Faustyny podobała się Zbawicielowi, który nazywał ją „upodobaniem serca swego”⁵⁸ i dalej objawiał jej swoje przebite na drzewie krzyża serce, źródło miłosierdzia i wszelkich łask: „Ze wszystkich ran moich, jak ze strumieni płynie miłosierdzie dla dusz, ale rana serca mojego jest źródłem niezgłębionego miłosierdzia, z tego źródła tryskają wszelkie łaski dla dusz. Pałam mnie

53 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1318.

54 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1074.

55 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1142.

56 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1148.

57 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1183.

58 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1193.

płomienie litości, pragnę je przelewać na dusze ludzkie. Mów światu całemu o moim miłosierdziu”⁵⁹.

W modlitwie do Jezusa s. Faustyna wyrażała pragnienie odzwierciedlenia w całym swym życiu Jego „litościwego i pełnego miłosierdzia Serca”⁶⁰. Apostołka Miłosierdzia Bożego modliła się m.in. tymi słowami:

Okaż mi, Boże, miłosierdzie swoje,
 Według litości Serca Jezusowego
 Usłysz wzdychania i prośby moje,
 I lży serca skruszonego⁶¹.

Podczas odprawiania drogi krzyżowej, przy dwunastej stacji (Jezus umiera na krzyżu), s. Faustyna doznawała głębokiego wzruszenia. Rozważała „wszechmoc miłosierdzia Bożego, które przeszło przez Serce Jezusa” oraz zamykała „w tej ranie otwartej Serca Jezusa [...] całą biedną ludzkość... i poszczególne osoby”⁶², które kochała. Była przekonana, że serce Jezusa jest źródłem miłosierdzia, z którego wyszły „te dwa promienie, to jest Krew i Woda, one swym ogromem łaski zalewają świat cały...”⁶³.

1 stycznia 1938 roku s. Faustyna rozpoczęła nowy rok, który był ostatnim rokiem jej ziemskiego życia. Z góry dziękowała Jezusowi za wszystko, co ześle, nie tylko za pociechy, ale także za kielich cierpień. Tego dnia poddała się zupełnie świętej woli Jezusa. Mówiła do Zbawiciela m.in.: „Mistrzu mój, oto oddaję Ci całkowicie ster mej duszy, prowadź ją sam według swych Boskich upodobań. Zamykam się w litościwym Sercu Twoim, które jest morzem niezgłębnionego miłosierdzia”⁶⁴. Także później s. Faustyna zamykała się w „najmiłosierniejszym Sercu [Jezusa] jako w twierdzy niezdobytej, przeciwko poci-skom nieprzyjaciół”⁶⁵. W „najlitościwszym Sercu Jezusa”⁶⁶ topiła swoje własne cierpienia. Nie miała wątpliwości, że każdy człowiek – pomimo swojej całej nędzy – otrzyma wszystko, co obiecał Jezus, ponieważ „przez Jego miłosierne

59 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1190.

60 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1242.

61 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1298; por. nr 1321.

62 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1309.

63 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1309.

64 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1450.

65 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, 1535; por. nr 1621, 1629.

66 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1550.

Serce przechodzimy jak przez otwartą bramę do nieba⁶⁷. Ze swojej strony Jezus zapewniał ją, że wysłał ją do całej ludzkości nie z gromami, ale z orędzim miłosierdzia, oraz zapewniał ją, że nie chce karać zbrojącej ludzkości: „pragnę ją uleczyć, przytulając ją do swego miłosiernego Serca”⁶⁸.

Na początku czerwca 1938 roku, przed uroczystością Zesłania Ducha Świętego, podczas pobytu w szpitalu w Krakowie-Prądniku, s. Faustyna odprawiła trzydniowe rekolekcje pod kierownictwem Jezusa, który podawał jej tematy do rozmyślenia i dawał konferencje. W trzecim dniu rekolekcji Jezus udzielił jej konferencji o miłosierdziu. Potwierdził, że Jego serce jest samym miłosierdziem. Zbawiciel mówił Apostołce Miłosierdzia Bożego m.in.:

Wiedz, córko moja, że serce moje jest miłosierdziem samym. Z tego morza miłosierdzia rozlewają się łaski na świat cały. [...] Wszelka nędza tonie [w] moim miłosierdziu, a wszelka łaska tryska z tego źródła – zbawcza i uświęcająca. Córko moja, pragnę, aby serce twoje [było] siedliskiem miłosierdzia mojego. Pragnę, aby to miłosierdzie rozlało się na świat cały przez serce twoje⁶⁹.

Siostra Faustyna, zakonnica ze zgromadzenia Sióstr Matki Bożego Miłosierdzia, została wybrana przez Boga do misji głoszenia światu nieskończonego miłosierdzia Bożego. Z kart jej *Dzienniczka* wynika, że „Miłosierdzie [...] przeszło do dusz przez serce bosko-ludzkie Jezusa, jako promień słońca przez kryształ”⁷⁰. W innym miejscu *Dzienniczka* czytamy, że Jezus zapewnił s. Faustynę: „Zródło miłosierdzia mojego zostało otwarte na oścież włócznią na krzyżu dla wszystkich dusz – nikogo nie wyłączyłem”⁷¹. Zwróciliśmy uwagę także na inne słowa Jezusa wypowiedziane do s. Faustyny: „Ze wszystkich ran moich, jak ze strumieni płynie miłosierdzie dla dusz, ale rana serca mojego jest źródłem niezgłębionego miłosierdzia, z tego źródła tryskają wszelkie łaski dla dusz”⁷². Nic zatem dziwnego, że Święta czuje się tak blisko serca Jezusa i głosi miłosierdzie Boże, będące „największym przymiotem Boga”⁷³.

67 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1570.

68 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1588; por. nr 1739.

69 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1777.

70 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 528.

71 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1182.

72 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 1190.

73 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 522; por. nr 949.

Warto dodać, na co zwraca uwagę o. Stefan Moysa SJ, że s. Faustyna często mówi o miłosierdziu Bożym samym w sobie, nie rozważa go w sposób abstrakcyjny, ale zawsze łączy z Bogiem czy z poszczególnymi Jego Osobami. I tak na przykład powiada, że wytryskuje z łona Ojca⁷⁴ czy zstępuje na świat w Osobie Słowa Wcielonego⁷⁵. Święta nazywa Jezusa Królem miłosierdzia⁷⁶. *Dzienniczek* nie tylko ukazuje nam wypełnianie przez s. Faustynę Kowalską misji przekazywania światu dobrej nowiny o miłosierdziu Bożym, ale także odsłania postępujące zjednoczenie Apostołki Miłosierdzia Bożego z Bogiem, jej serca z sercem Jezusa.

Bibliografia

- Cieślak S., *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*, Kraków 2013.
- Cieślak S., *Kierownik duchowy świętej Faustyny*, Kraków 2011.
- Dobrze Mi jest w sercu jego*. Z dr. hab. Stanisławem Cieslakiem SJ, prof. UIK rozmawia Jarosław Dudała, <https://www.gosc.pl/doc/9132299.Dobrze-Mi-jest-w-sercu-jego> (1.02.2025).
- Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, Kraków 1987.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1996*, red. L. Grzebień i in., Kraków 1996.
- Franciszek, Encyklika *Dilexit nos* o miłości ludzkiej i Bożej Serca Jezusa Chrystusa, 24.10.2024.
- Grzebień L., *Apostolstwo Modlitwy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 829–830.
- Grzebień L., *Andrasz Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 45–49.
- Grzebień L., *Družbicki Kasper*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 424–429.
- Grzebień L., *Życzkowski Emil*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 525.

---

74 *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 949.

75 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 949; por. S. Moysa, *Nabożeństwo do Najświętszego Serca Pana Jezusa*, s. 142.

76 Zob. *Dzienniczek siostry Marii Faustyny Kowalskiej*, nr 83, 367.

- Listy świętej Siostry Faustyny*, red. M. B. Piekut, Kraków 2005.
- Loyola I., *Ćwiczenia duchowne*, w: *Pisma wybrane*, t. 2, red. M. Bednarz, S. Bober, R. Skórka, Kraków 1968.
- Misiurek J., *Serce Jezusa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gryglewicz, Lublin 2013, kol. 7–11.
- Moysa S., *Nabożeństwo do Najświętszego Serca Pana Jezusa i do Miłosierdzia Bożego w ich wzajemnej relacji*, „Bobolanum” 9 (1998), s. 129–145.
- Natoński B., *Powstanie i rozwój Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy (1872–1972)*, w: *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy. Historia, opracowania, bibliografia*, red. Z. Wilkosz, L. Grzebień, Kraków 1972, s. 13–104.
- Polak G., *Kto jest kim w Kościele katolickim? Stan na dzień 1 stycznia 1996 r.*, Warszawa 1996.
- Ravier A., *La Colombière Claudio*, w: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, dir. Ch. E. O’Neill, J. M. Domínguez, vol. 3: *Infante de Santiago–Piątkiewicz*, Roma–Madrid 2001, s. 2240–2241.
- Święta Małgorzata Maria Alacoque. Apostolka Najświętszego Serca Jezusowego*, Poznań–Warszawa 1920, <https://polona.pl/item/apostolka-najsw-serca-jezusowego,NzI1NTE2NjI/8/#info:metadata> (20.12.2021).

* * *

Artykuł jest poszerzoną wersją referatu wygłoszonego 5 października 2013 roku w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach podczas III zebra-
nia plenarnego Międzynarodowej Akademii Bożego Miłosierdzia.

Artykuł powstał w ramach projektu „Wzrost potencjału badawczego w naukach o kulturze i religii w obszarze wkładu kulturowego jezuitów” dofinansowanego ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu „Regionalna inicjatywa doskonałości” (RID).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Regionalna
Inicjatywa
Doskonałości

Uniwersytet
Ignatianum
w Krakowie

Henryka Ilgiewicz

 <https://orcid.org/0000-0002-4504-5638>

 ilgiewicz@mail.ru

INSTYTUT BADAŃ KULTURY LITWY, WILNO

Rajmund Gostkowski — profesor
archeologii klasycznej Uniwersytetu
Stefana Batorego w Wilnie

 <https://doi.org/10.15633/tes.12105>

ABSTRAKT

Rajmund Gostkowski — profesor archeologii klasycznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

Artykuł przedstawia krótki życiorys oraz dorobek naukowy polskiego filologa klasycznego i archeologa Rajmunda Gostkowskiego (1885–1966) ze szczególnym uwzględnieniem jego pracy na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1929–1939. Omówiono jego studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie na uniwersytetach w Wiedniu i Berlinie, początki pracy pedagogicznej w Krakowie, pobyt w Instytucie Francuskim w Atenach oraz działalność dydaktyczną i naukową na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Zaprezentowano jego rolę jako kuratora Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego. Wspomniano również o jego udziale w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie, zwłaszcza w Sekcji Historii Sztuki, której był współzałożycielem i aktywnym członkiem. Przedstawiono ponadto najważniejsze publikacje uczonego oraz jego wkład w rozbudzenie zainteresowania historią i sztuką antyczną w środowisku naukowym międzywojennego Wilna. Artykuł powstał na podstawie źródeł archiwalnych, drukowanych oraz literatury przedmiotu.

SŁOWA KLUCZOWE: międzywojenne Wilno, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, archeologia klasyczna, Rajmund Gostkowski, Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

ABSTRACT

Rajmund Gostkowski — professor of classical archaeology at the Stefan Batory University in Vilnius

The article presents a brief biography and scholarly achievements of the Polish classical philologist and archaeologist Rajmund Gostkowski (1885–1966), with particular emphasis on his work at the Stefan Batory University in Vilnius between 1929 and 1939. It discusses his studies at the Jagiellonian University, followed by further education at the universities of Vienna and Berlin, the beginnings of his teaching career in Kraków, his stay at the French Institute in Athens, and his academic and teaching activities at the Stefan Batory University in Vilnius. The article also highlights his role as curator of the Classical Archaeology Society of Students of the Stefan Batory University. His involvement in the Society of Friends of Science in Vilnius is also noted, particularly in the Art History Section, of which he was a cofounder and active member. Furthermore, the article presents his most important publications and his contribution to fostering interest in ancient history and art within the scholarly community of interwar Vilnius. The study is based on archival and printed sources as well as relevant scholarly literature.

KEYWORDS: interwar Vilnius, Stefan Batory University in Vilnius, classical archaeology, Rajmund Gostkowski, Classical Archaeology Society of Students of the Stefan Batory University in Vilnius

Lata studiów oraz początki pracy pedagogicznej i naukowo-badawczej

Rajmund Aleksander Gostkowski urodził się 30 sierpnia 1885 roku w Dobczycach, w powiecie wielickim, w rodzinie Sylwestra i Julii z Krzywdów. W latach 1896–1903 uczęszczał do Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, gdzie 16 czerwca 1903 roku zdał maturę¹.

W latach 1903–1907 studiował filologię klasyczną i archeologię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jego opiekunami naukowymi na Uniwersytecie Jagiellońskim byli wybitni badacze antyku, profesorowie Kazimierz Morawski² i Piotr Bieńkowski³. W 1909 roku Gostkowski kontynuował

-
- 1 Zob. Curriculum vitae [Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego], Kraków, 21.09.1933, Lietuvos centrinis valstybės archyvas [dalej: LCVA], sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 1; Odpis świadectwa dojrzałości Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego, ur. 30.08.1885 w Dobczycach w Galicji wydany przez Komisję Egzaminacyjną C.K. Gimnazjum Św. Jacka w Krakowie 16.06.1903, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 11.
  - 2 Kazimierz Franciszek Dzierżykraj-Morawski (1852–1925) – polski filolog klasyczny, historyk, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, prezes Polskiej Akademii Umiejętności. Zob. *Prof. Dr. Kazimierz Morawski*, „Nowości Ilustrowane” 29.08.1925, nr 35, s. 2; *Kazimierz Franciszek Dzierżykraj-Morawski*, w: *Biogramy uczonych polskich*, część 1: *Nauki społeczne*, zeszyt 1: *A-J*, Wrocław 1983, s. 316–318; *Kazimierz Morawski*, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Morawski_\(filolog\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Morawski_(filolog)).
  - 3 Piotr Bieńkowski (1865–1925) – twórca archeologii klasycznej w Polsce; w Krakowie utworzył pierwszą katedrę tej specjalności (1897). Wykształcił grono uczniów, którzy później objęli katedry w innych uczelniach. Nadal cenione są rozprawy prof. Bieńkowskiego poświęcone rzeźbie greckiej i rzymskiej oraz ceramice antycznej. Zob. *Piotr Ignacy Bieńkowski*, w: *Biogramy uczonych polskich*, część I, zeszyt 1, s. 112–115; J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz – nauczyciel akademicki – organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997*, Kraków 1998, s. 41–58; *Piotr Bieńkowski*, <https://stowarzyszeniehistorykowstarozytnosci.edu.pl/portfolio/piotr-bienkowski-1865-1925/>.

studia archeologiczne w Wiedniu pod kierunkiem profesora Emila Reischa⁴, następnie w Berlinie pod kierunkiem profesora Ulricha Wilckena⁵.

W 1910 roku złożył egzamin z filologii klasycznej uprawniający do nauczania w szkołach średnich⁶. Pracował jako zastępca nauczyciela w szkołach w Galicji, m.in. we Lwowie, Stanisławowie i Myślenicach. W czasie pierwszej wojny światowej przebywał w Wiedniu, gdzie pracował w Instytucie Archeologii Klasycznej. Od 1 września 1918 roku ponownie mieszkał w Krakowie i podjął pracę w Gimnazjum II. W 1928 roku został przeniesiony do gimnazjum św. Jacka⁷.

W latach 1923–1924 jako stypendysta Rządu Polskiego i Akademii Umiejętności przebywał w Instytucie Francuskim w Atenach (*L'École française d'Athènes*)⁸, gdzie pogłębiał wiedzę z archeologii klasycznej pod kierunkiem wybitnych fachowców, głównie profesora Charles'a Pickarda⁹. W celach naukowych zwiedzał zabytki starożytności oraz muzea w Grecji. Po odbyciu tych studiów

---

4 Emil Reisch (1863–1933) – austriacki filolog klasyczny, profesor archeologii na Uniwersytecie Wiedeńskim, później dziekan oraz rektor tej uczelni. Wieloletni dyrektor Österreichisches Archäologisches Institut. Pod jego kierownictwem instytut prowadził wykopaliska w Grecji (Elis, Aigeir) oraz wznowił prace wykopaliskowe w Azji Mniejszej (Efez). Kierował także pracami archeologicznymi prowadzonymi na wybrzeżach Adriatyku i w południowych regionach alpejskich. Zob. *Reisch Emil*, w: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, t. 9, Wien 1988, s. 58–59; *Emil Reisch*, https://en.wikipedia.org/wiki/Emil_Reisch.

5 Zob. *Ulrich Wilcken*, https://en.wikipedia.org/wiki/Ulrich_Wilcken.

6 Zob. Odpis świadectwa egzaminu nauczycielskiego, wydane Rajmundowi Gostkowskiemu przez Komisję egzaminacyjną dla kandydatów na nauczyciela w gimnazjach i szkołach realnych, Kraków, 10.06.1910, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 12.

7 Zob. Curriculum vitae [Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego], Kraków, 21.09.1933, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 1.

8 *L'École française d'Athènes* to francuska instytucja naukowa działająca w Atenach od 1846 roku, zajmująca się badaniem języka, historii i kultury starożytnej Grecji. Od początku istnienia prowadzi ważne wykopaliska archeologiczne, m.in. w Delfach, Delos, Argos czy na Tasos, a także na Cyprze. Zob. R. Étienne, *L'École française d'Athènes. 1846–1996*, Paris 1996; J. Ch. Valenti, *L'École française d'Athènes au XXe siècle*, Paris 2006.

9 Charles Picard (1883–1965) – francuski archeolog klasyczny i historyk sztuki starożytnej Grecji. W latach 1934–1955 był profesorem archeologii klasycznej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Paryskiego, a w latach 1937–1961 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Sztuki i Archeologii. Jego dorobek obejmuje monumentalne, wielotomowe dzieło *Manuel d'archéologie grecque: La sculpture*, publikowane od 1935 do 1963 roku, które do dziś pozostaje jednym z fundamentalnych opracowań dotyczących rzeźby greckiej. Zob. P. Demargne, *Charles Picard (1883–1965)*, „Revue archéologique” 2 (1965), s. 110–119.

udał się do Włoch. Zwiedził zabytki starożytne w Neapolu, Pompei, Rzymie, Florencji, Bolonii, Mediolanie i na Sycylii¹⁰.

Po powrocie do kraju kontynuował pracę w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie i pracował nad rozprawą doktorską pt. „Kapłaństwo rzymskie”, którą obronił 14 października 1925 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim i uzyskał stopień doktora filozofii¹¹. Na tymże uniwersytecie otrzymał wykłady zleczone, które prowadził do 1929 roku. W 1926 roku w celach naukowych wyjeżdżał do Berlina i Paryża, a w 1927 roku — do Londynu¹².

Na podstawie zebranych materiałów napisał i opublikował w latach 1927–1928 w czasopismach „Kwartalnik Klasyczny” oraz „Eos” artykuły o zabytkach antycznych i wykopaliskach archeologicznych w Pompei¹³. Ponadto w 1928 roku w Krakowie ukazała się jego książka *Wychowanie fizyczne w starożytności*. Według opinii współczesnych historyków ta nieduża książeczka odegrała niemal pionierską rolę w niezbyt licznych studiach polskiej historiografii w tym zakresie. Ujawniała ona jednocześnie pedagogiczne zainteresowania autora, popularyzatora antycznej idei wychowywania przez sport zgodnie z zasadą równowagi ducha i ciała. Do zagadnienia tego Gostkowski powrócił w okresie powojennym, wydając książkę *Sport w starożytności*¹⁴.

---

10 Zob. Referat w sprawie obsadzenia katedry archeologii klasycznej w Uniwersytecie Stefana Batorego, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 101–109.

11 Zob. Odpis dyplomu doktora filozofii, wydanego Rajmundowi Aleksandrowi Gostkowskiemu na podstawie pracy „Kapłaństwo rzymskie” na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, 14.10.1925, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 13.

12 Zob. Referat w sprawie obsadzenia katedry archeologii klasycznej w Uniwersytecie Stefana Batorego, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 101–109.

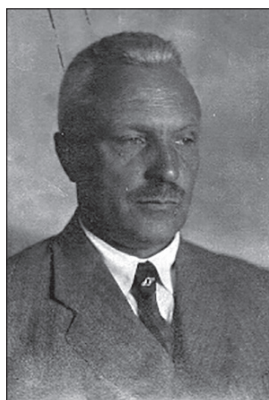
13 Zob. tamże, k. 109; R. Gostkowski, *Wykopaliska w Pompei przy Via dell' Abbondanza w latach 1911–1927*, „Kwartalnik Klasyczny” 1 (1927) nr 4, s. 99–132; R. Gostkowski, *Siedem cudów świata*, „Kwartalnik Klasyczny” 2 (1928) nr 4, s. 391–440; R. Gostkowski, *Bacchants Romains sur un sarcophage de Krzeszowice*, „Eos. Czasopismo Filologiczne Organ Polskiego Towarzystwa Filologicznego” 31 (1928) z. 1, s. 321–334.

14 R. Gostkowski, *Wychowanie fizyczne w starożytności*, Kraków 1928; R. Gostkowski, *Sport w starożytności*, Warszawa 1959.

Na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie

W październiku 1929 roku Rajmund Gostkowski przybył do Wilna i podjął pracę na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego na stanowisku zastępcy profesora na katedrze archeologii klasycznej¹⁵.

Ryc. 1. Prof. Rajmund Gostkowski

Źródło: Zdjęcie ze zbiorów Państwowego Archiwum Centralnego Litwy

W dniu 19 maja 1935 roku Gostkowski na podstawie pracy *Kapłani i kapłanki w sztuce kretańsko-mykeńskiej i greckiej* habilitował się na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na posiedzeniu 29 maja 1935 roku uchwaliła jednogłośnie przenieść prawo wykładania w zakresie archeologii klasycznej, uzyskane przez Gostkowskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie¹⁶.

15 Zob. Senat i Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego w Wilnie. Na ręce Dziekanatu Wydziału Humanistycznego [Zawiadomienie, że Ministerstwo WR i OP rozporządzeniem z 4.10.1929 powierzyło Gostkowskiemu zastępstwo na katedrę archeologii klasycznej w pełnym wymiarze obowiązków profesorskich], Wilno, 7.10.1929, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 30.

16 Zob. Odpis pisma ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego W. Jędrzejewicza do Pana Dra Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego, zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 19.05.1934, mocą której został Gostkowski habilitowany jako docent archeologii klasycznej

W grudniu 1936 roku Gostkowski został mianowany profesorem nadzwyczajnym archeologii klasycznej na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie¹⁷. Zajęcia z archeologii klasycznej dla studentów historii i filologii klasycznej USB w Wilnie (pięć godzin wykładów i dwie godziny ćwiczeń tygodniowo w ciągu całego roku akademickiego) prowadził aż do zamknięcia tej uczelni przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Miał też wykłady na Wydziale Sztuk Pięknych USB. Według wspomnień byłej studentki, profesor filologii klasycznej Zofii Abramowiczówny (Abramowicz), wykłady z archeologii klasycznej „w dużej mierze uzupełniały to, co może zbyt mało było uwzględnione w programie kierunku filologii klasycznej, nastawionego przede wszystkim na język i literaturę: mianowicie tzw. realia, historię starożytną i sztukę”¹⁸.

Kurator Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

Profesor Gostkowski starał się nie tylko przekazać swym studentom możliwie najpełniejszą wiedzę z zakresu swego przedmiotu, ale i popierał wszelkie inicjatywy naukowe młodzieży. W 1935 roku został on kuratorem Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Prawa i obowiązki kuratora były szczegółowo określone Rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 roku

---

na tymże wydziale], Warszawa, 6.12.1934, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 87; Dziekan Wydziału Humanistycznego USB w Wilnie do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego [w sprawie przeniesienia prawa wykładania w zakresie archeologii klasycznej uzyskanego przez Gostkowskiego w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie], Wilno, 31.05.1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 166.

- 17 Zob. Odpis pisma Prezydenta Rzeczypospolitej I. Mościckiego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego, zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o mianowaniu Gostkowskiego profesorem nadzwyczajnym archeologii klasycznej na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie], Warszawa, 15.12.1936, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 22; Odpis pisma ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego W. Świątosławskiego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego, profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [określenie obowiązków Gostkowskiego na Wydziale Humanistycznym USB w zakresie nauczania na co najmniej pięć godzin wykładów i dwie godziny ćwiczeń tygodniowo w ciągu całego roku akademickiego], Warszawa, 22.12.1936, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 21.
- 18 Z. Abramowicz, *Katedry filologii obcych na Uniwersytecie Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilmensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. naukowa L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996, s. 84.

o stowarzyszeniach akademickich oraz Rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 roku o stowarzyszeniach akademickich¹⁹.

Kuratora mianował senat akademicki na wniosek rektora. W zakresie wykonywania swoich czynności kurator podlegał rektorowi²⁰. Zgodnie z rozporządzeniem z 17 października 1937 roku senat mógł również, na wniosek rektora, wyznaczyć zastępcę kuratora, a także przydzielić kuratorowi wicekuratora do stałego pełnienia części jego obowiązków, określając jednocześnie ich kompetencje oraz wzajemne relacje²¹.

Zarząd stowarzyszenia był zobowiązany zawiadamiać kuratora o każdym zebraniu stowarzyszenia (walnym zebraniu, posiedzeniu zarządu oraz komisji rewizyjnej) co najmniej 48 godzin wcześniej, a w nagłych przypadkach – 24 godziny wcześniej, przedstawiając mu do zatwierdzenia dokładny porządek obrad. Zmiany w zatwierdzonym porządku mogły być wprowadzone wyłącznie za wiedzą i zgodą kuratora. Ponadto zarząd miał obowiązek okazywać kuratorowi protokół każdego posiedzenia, a kurator mógł żądać dostarczenia odpisu protokołu lub poszczególnych uchwał²².

Walne zebrania odbywały się w obecności kuratora. Jeżeli obecność kuratora była niemożliwa z jakichkolwiek powodów, rektor delegował innego członka grona nauczycielskiego, któremu przysługiwały wszystkie prawa i uprawnienia kuratora. Nieważne były uchwały zapadłe na walnym zebraniu, o którym kurator nie był powiadomiony, albo którego nie odroczone mimo jego żądania, oraz uchwały zapadłe w sprawie nieobjętej przedstawionym kuratorowi porządkiem dziennym, jeżeli kurator przy uchwaleniu nie był obecny²³.

---

19 Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r. o stowarzyszeniach akademickich, Dz. U. 1933 nr 30, poz. 259; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r. o stowarzyszeniach akademickich, Dz. U. 1937 nr 78, poz. 572.

20 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r., § 13.

21 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r., § 15.

22 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r., § 14; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r., § 16.

23 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r., § 15; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r., § 17.

Kurator miał prawo: (a) uczestniczyć w każdym zebraniu stowarzyszenia i zabierać głos w dowolnym momencie, nawet przed wcześniej zapisanymi mówcami; (b) usuwać wnioski sprzeczne – jego zdaniem – ze statutem lub obowiązującymi przepisami; (c) zawieszać uchwały sprzeczne ze statutem stowarzyszenia, obowiązującymi przepisami lub interesem stowarzyszenia; (d) żądać od przewodniczącego zebrania zastosowania środków niezbędnych do utrzymania spokoju i porządku; (e) rozwiązać zebranie, jeżeli przy jego zwołaniu nie przestrzegano obowiązujących przepisów albo gdy przebieg obrad naruszał karność akademicką lub porządek publiczny²⁴.

Ponadto kurator sprawował wstępną kontrolę działalności finansowej stowarzyszenia, badał celowość i legalność podejmowanych działań oraz zarządzeń, a w razie potrzeby mógł odmówić swojej zgody²⁵.

Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, którego kuratorem został mianowany prof. Gostkowski, powstało w pierwszej połowie 1935 roku. Podanie o zalegalizowanie Koła, wystosowane 18 marca 1935 roku do rektora USB, podpisało 33 studentów Wydziału Humanistycznego, w tym 24 filologów klasycznych oraz 9 historyków²⁶.

Koło ostatecznie ukonstytuowało się w ciągu trzech miesięcy. Zgodnie ze statutem było stowarzyszeniem naukowym²⁷. W dniu 25 czerwca 1935 roku odbyło się walne zebranie członków, podczas którego wybrano pierwszy Zarząd oraz Komisję Rewizyjną²⁸.

Statut przewidywał dwa rodzaje członkostwa: zwyczajne i nadzwyczajne. Członkami zwyczajnymi mogli zostać studenci i studentki USB poświęcający się

---

24 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r., § 16; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r., § 18.

25 Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r., § 20; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r., § 22.

26 Zob. Do Jego Magnificencji Pana Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Podanie członków organizującego się Koła Archeologicznego Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 18.03.1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 38.

27 Zob. Statut Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 152, § 2.

28 Zob. Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o składzie Zarządu i Komisji Rewizyjnej, wybranych na zebraniu walnym 25.06.1935], Wilno, 27.06.1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 36.

studiom filologii klasycznej oraz historii starożytnej; członkami nadzwyczajnymi – wszyscy studenci uczelni²⁹. Jednak na zachowanych listach członków widnieją wyłącznie członkowie zwyczajni, co pozwala przypuszczać, że członków nadzwyczajnych w praktyce nie było. Na dzień 25 czerwca 1935 roku Koło liczyło 38 członków, na dzień 1 lutego 1936 roku – 60, na dzień 1 lutego 1937 roku – 41, na dzień 1 stycznia 1938 roku – 21, na dzień 31 grudnia 1938 roku – 38³⁰.

W składzie osobowym Koła, podobnie jak w innych stowarzyszeniach studenckich, następowały częste zmiany. Jedni członkowie odchodzili po ukończeniu studiów lub zmianie uczelni, inni tracili członkostwo z powodu nieuiszczenia składek³¹.

Członkowie Koła na walnym zebraniu wybierali ze swego grona Zarząd i Komisję Rewizyjną (Komisję Kontrolującą) na okres jednego roku. Osoby, które dobrze sprawdziły się w poprzedniej kadencji, nierzadko wybierano ponownie na te same lub inne stanowiska. Prezesami Koła byli kolejno: Adam Kościukiewicz, Zofia Czernicka, Barbara Wandłówna i Aleksander Czyżewski; wiceprezesami – Aleksander Czyżewski, Barbara Wandłówna, Wanda Rukóżyńska i Irena Rogowska; sekretarzami – Barbara Wandłówna, Irena Saad i Maria Młodcówna; skarbnikami – Władysław Haniszewski, Wanda Rukóżyńska, Zofia Kirszańska i Paweł Tamoszunas; bibliotekarzami – Halina Stankiewiczówna, Irena Rogowska oraz Dorota Anna Zarembianka³².

---

29 Zob. Statut Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 152, § 5.

30 Zob. Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 25.06.1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 37; Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie według stanu z 1.02.1936, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 33–34; Spis członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie według stanu z 1.02.1937, Wilno, 16.03.1937, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 26; Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na dzień 1.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 17; Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na dzień 31.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 6.

31 Zob. Statut Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 152, § 10; Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Referat do Spraw Młodzieży do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego [pismo referenta do spraw młodzieży Eugeniusza Gulczyńskiego w sprawie członków Koła], Wilno, 24.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 17.

32 Zob. Koło Archeologii Klasycznej Studentów USB w Wilnie do Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o składzie zarządu Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB wybranym na zebraniu walnym 25.06.1935], Wilno, dnia 27.06.1935, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 36; Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego

Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie stawiało sobie za cel:

- a) pogłębienie wiedzy o historii kultury starożytnej, zwłaszcza Grecji i Rzymu, jej znaczeniu i wpływie na kulturę europejską w późniejszych epokach, a także zapoznanie się ze starożytną twórczością artystyczną oraz wynikami badań archeologicznych na podstawie najnowszej literatury;
- b) szerzenie wśród młodzieży akademickiej zainteresowania i zamiłowania do archeologii klasycznej³³.

Koło organizowało posiedzenia naukowe z referatami i dyskusją, gromadziło i wypożyczało swoim członkom literaturę specjalistyczną, a także urządzało wycieczki do muzeów oraz do miejscowości na Wileńszczyźnie, gdzie prowadzono archeologiczne prace wykopaliskowe. W roku sprawozdawczym 1935/1936 odbyły się trzy zebrania naukowe, podczas których referaty wygłosili: dr Irena Szeligowska „Kultura ludów prehistorycznych Italii”, ks. Władysław Szulc „Wpływ Wschodu na zmiany poglądów Aleksandra Wielkiego” oraz Halina Stankiewiczówna „Westalki i ich dom”³⁴.

W roku sprawozdawczym 1936/1937 członkowie Koła również trzykrotnie spotykali się na posiedzeniach naukowych, wysłuchując referatów: Karola Andrzejuka „Koniec pogaństwa”, dr Ireny Szeligowskiej „Rzym Cezarów a Rzym Mussoliniego” oraz Adama Kościukiewicza „Ofiary u starożytnych Greków”³⁵.

W roku sprawozdawczym 1937/1938 liczba posiedzeń naukowych wzrosła do czterech. Na jednym z nich kurator Koła, prof. Rajmund Gostkowski, podzielił

---

w Wilnie za rok sprawozdawczy 1936/1937, Wilno, 16.03.1937, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 24; Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Jego Magnificencji Rektora [o składzie zarządu Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB wybranym na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym w dniu 17.03.1937], Wilno, 20.03.1937; Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Jego Magnificencji Ks. Rektora [o składzie zarządu Koła], Wilno, 11.03.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 34, k. 31; Skład Zarządu Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 11.02.1939., LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 11; Sprawozdanie ogólne z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok kalendarzowy 1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 2–3.

³³ Zob. Statut Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 152, § 2.

³⁴ Zob. Sprawozdanie ogólne z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1935/1936, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 31, 35.

³⁵ Zob. Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1936/1937, Wilno, 16.03.1937, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 24.

się wrażeniami z podróży do Włoch; na innym Barbara Wandłówna omówiła święty okrąg Apollona w Delfach. Podczas dwóch pozostałych zebrań Wanda Rukóżyńska prezentowała i komentowała starożytne ilustracje do *Iliady*³⁶.

W roku sprawozdawczym 1938/1939 członkowie Koła odbyli trzy posiedzenia naukowe. Referaty wygłosili: Barbara Wandłówna „Miasto Hadriana w Atenach”, Irena Saad „Kobiety sławne w starożytności” oraz Irena Rogowska „Kapłaństwo w starożytnym Rzymie”³⁷. Liczby zebrań naukowych z roku 1939 nie dało się ustalić z powodu braku źródeł.

Koło prowadziło również podręczną biblioteczkę. Zgromadzona w niej literatura służyła członkom zarówno do studiów, jak i do przygotowywania referatów dotyczących kultury i religii antycznej. W zachowanej dokumentacji znajduje się jednak niewiele informacji o jej księgozbiorze i działalności. Jedynie w sprawozdaniu ogólnym za rok 1938 odnotowano, że z biblioteczki korzystało wówczas 20 osób, a także wymieniono zakupione książki: Walther Judeich, *Topographie von Athen*, München 1905; Tadeusz Zieliński, *Religia starożytnej Grecji: Zarys ogólny*, Kraków; Warszawa 1921; *Starożytność bajeczna*, Warszawa 1930; *Grecja niepodległa*, Warszawa 1937; Tadeusz Sinko, *Od Olimpu do Olimpji: wrażenia z podróży greckiej*, Warszawa–Lwów 1928; Stanisław Bełza, *Wśród ruin Grecji*, nowe uzupełnione wydanie, Warszawa 1937; Jerzy Manteuffel, *Książka w starożytności*, Lwów 1937; Terrot Reaveley Glover, *Świat starożytny*, przełożył Stefan Przeworski, Warszawa 1938; Henri de Vibraye, *Mitologia*, z przedmową Tadeusza Sinki. Przełożył Karol Dąbrowski, Warszawa 1938 (Biblioteka Wiedzy, t. 27).

Na zakup tych dzieł wydano 116 zł 30 gr.³⁸ Ze sprawozdania kasowego Koła za rok 1938 wynika, że większość tej kwoty (100 zł) pochodziła z Rektoratu USB, natomiast pozostałe 16 zł 30 gr – ze środków własnych Koła. W tym samym roku na oprawę książek przeznaczono 1 zł 50 gr.³⁹

Członkowie Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, wzorem kolegów z innych stowarzyszeń, oprócz posiedzeń

36 Zob. Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1937/1938, Wilno, 31.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 14–15.

37 Zob. Sprawozdanie ogólne z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok kalendarzowy 1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 2–3.

38 Zob. tamże, k. 2–3.

39 Zob. Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 5.

naukowych organizowali również imprezy towarzyskie: herbatki, opłatki bożonarodzeniowe, zwiedzanie muzeów i podobne spotkania. Często przedsięwzięcia te odbywały się wspólnie z członkami Koła Filologicznego Studentów USB, z którymi łączyło ich zainteresowanie historią i kulturą starożytną⁴⁰.

Działalność Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB w znacznym stopniu ograniczały skromne środki finansowe, wynoszące rocznie od 116 do 128 złotych. Dochody Koła pochodziły ze składek członkowskich i wpisowych oraz z subwencji Rektoratu USB. Przeznaczano je na zakup i oprawę książek, pokrycie wydatków kancelaryjnych oraz organizację imprez⁴¹.

W Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie

Gostkowski po przybyciu do Wilna został członkiem zwyczajnym Towarzystwa Przyjaciół Nauk i był jednym z założycieli Sekcji Historii Sztuki przy Wydziale I TPN w Wilnie. Sekcję zorganizowano 30 stycznia 1931 roku. Po jej ukonstytuowaniu się Gostkowski wszedł do Zarządu, pełnił obowiązki sekretarza i zastępcy przewodniczącego, na posiedzeniach naukowych wygłaszał referaty⁴².

Sekcja miała na celu: (1) badanie historii sztuki w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem Wileńszczyzny oraz ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i przyległych terytoriów obcych; (2) studiowanie historii powszechnej

40 Zob. Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1936/1937, Wilno, 16.03.1937, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 24; Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1937/1938, Wilno, 31.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 14–15.

41 Zob. Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1936, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 30; Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1937, Wilno, 31.01.1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 13; Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1938, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 5; Preliminarz budżetowy Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na rok 1939, LCVA, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 4.

42 Zob. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1935*, Wilno 1936, s. 11; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1936*, Wilno 1937, s. 9; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*, Wilno 1938, s. 9; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*, Wilno 1939, s. 9; *Z działalności Sekcji Historii Sztuki Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Ateneum Wileńskie” 11 (1936), s. 800.

i teorii sztuki oraz związków zasadniczych problemów sztuki XX wieku z historią sztuki. Dla realizacji tych celów członkowie Sekcji organizowali posiedzenia z referatami lub komunikatami, prowadzili poszukiwania archiwalne i badania źródeł do historii sztuki, publikowali prace, materiały archiwalne i sprawozdawcze oraz recenzje w wydawnictwie seryjnym *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, wydawanym przez Wydział I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie⁴³.

W latach 1935–1939 ukazały się trzy tomy tego wydawnictwa. W jednym z nich opublikowano pracę Rajmunda Gostkowskiego *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej i greckiej*, w pozostałych zaś zamieszczono artykuły naukowe, streszczenia referatów wygłaszanych na posiedzeniach sekcji, sprawozdania z jej działalności, recenzje i nekrologi. Wydawnictwa Sekcji Historii Sztuki rozsyłano do bibliotek naukowych w Wilnie i innych miastach oraz wymieniano na podobne publikacje polskie i zagraniczne⁴⁴.

Działalność Sekcji Historii Sztuki w znacznym stopniu przyczyniła się do wzbudzenia zainteresowania historią sztuki Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczególnie Wilna, zarówno w środowisku wileńskim, jak i ogólnopolskim. Sprzyjała także nawiązywaniu kontaktów naukowych z uczonymi z innych krajów europejskich, przede wszystkim z historykami sztuki z Francji. Kontakty te umożliwiły bliższe zapoznanie się ze stanem badań oraz nowymi prądami naukowymi w Europie.

---

43 Zob. *Sprawozdanie z działalności naukowej Sekcji Historii Sztuki Wydziału I TPN w Wilnie za czas od początku jej powstania w styczniu 1931 r. do marca 1935 r.*, w: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 2, z. 2, red. M. Morelowski, Wilno 1935, s. 243–315 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie); *Sprawozdanie z posiedzeń Sekcji Historii Sztuki TPN w Wilnie za czas od marca 1935 roku do czerwca 1938 roku*, w: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 3, red. M. Morelowski, Wilno 1938/1939, s. 257–317 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).

44 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej i greckiej* (z 126 reprodukcjami). *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 1, Wilno 1936 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie); *Sprawozdanie z działalności naukowej Sekcji Historii Sztuki Wydziału I TPN w Wilnie za czas od początku jej powstania w styczniu 1931 r. do marca 1935 r.*, s. 243–315; *Sprawozdanie z posiedzeń Sekcji Historii Sztuki TPN w Wilnie za czas od marca 1935 roku do czerwca 1938 roku*, s. 257–317.

Dorobek naukowy Gostkowskiego w okresie wileńskim

W okresie wileńskim Gostkowski stosunkowo niewiele publikował prac naukowych, co można objaśnić brakiem w Wilnie źródeł do badań historii i kultury starożytnej. W 1930 roku, a więc niedługo po objęciu stanowiska na Uniwersytecie Stefana Batorego, w *Księdze Wergiljuszowej*, poświęconej dwutysięcznej rocznicy urodzin wybitnego poety rzymskiego Wergiliusza (Publius Vergilius Maro, 70–19 p.n.e.), ukazał się artykuł Gostkowskiego zatytułowany *Kobiety u Wergiliusza na tle epoki*⁴⁵.

Księga Wergiljuszowa została wydana przez Koło Filologiczne Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Zawierała dwanaście artykułów autorstwa profesorów, absolwentów i studentów USB. Gostkowski w swoim artykule omówił postacie kobiece przedstawione w *Eneidzie* Wergiliusza. Jego zdaniem położenie wolno urodzonej kobiety rzymskiej w I wieku p.n.e. było, jak na owe czasy, stosunkowo korzystne. Wraz z mężem zarządzała domem, przyjmowała gości, uczestniczyła w biesiadach i igrzyskach oraz brała udział w obrzędach religijnych.

Bohaterki *Eneidy* odznaczają się samodzielnością, siłą charakteru i głębią uczuć. Główną postacią kobiecą poematu jest Dydona, córka króla Tyru, która po tragicznej śmierci pierwszego męża uchodzi z garstką wiernych współplemieńców i skarbami do Afryki Północnej. Na ziemi zakupionej od króla Numidów zakłada miasto Kartaginę. Jako królowa rozporządza budową świątyni, wyznacza poddanym obowiązki, ustanawia prawa i sprawiedliwie sędzi. Dzięki swym zaletom i urodzie ma wielu kandydatów do ręki, lecz wszystkich odrzuca, pragnąc pozostać wierną zmarłemu mężowi. Los jednak chciał inaczej: na jej drodze stanął Eneasza, do którego – za sprawą bogini Wenery – zapłonęła wielką miłością. Z woli bogów Eneasza musiał jednak opuścić Dydonę i Kartaginę, by wraz z innymi uchodźcami z Troi udać się na północ, gdzie miał założyć Rzym. Zrozpaczona królowa, chcąc zachować dobre imię, postanawia umrzeć. Każe przygotować stos, na który wchodzi i przebija się mieczem Eneasza⁴⁶.

W *Eneidzie* pojawia się również szereg innych znaczących postaci kobiecych, takich jak Amata, żona Latinusa, króla Lacjum, oraz ich córka Lawinia – piękna dziewczyna przyrzeczona królowi Rutułów, Turnusowi, a po jego śmierci

45 R. Gostkowski, *Kobiety u Wergiliusza na tle epoki*, w: *Księga Wergiljuszowa: w dwutysięczną rocznicę urodzin poety*, red. J. Rybicki, Wilno 1930, s. 88–116 (Alma Mater Vilnensis. Biblioteka, 1).

46 Zob. R. Gostkowski, *Kobiety u Wergiliusza na tle epoki*, s. 100–104.

w pojedynku z przybyłym do Lacjum Eneaszem przekazana zwycięzcy przez ojca. Do ważnych bohaterek należą także Juturna, siostra Turnusa, oraz Kamilla, dzielna wojowniczką i władczyni ludu Wolsków. Obok nich występuje wiele innych kobiet, którym poeta – mimo ich ludzkich słabości – nadał rysy szlachetne oraz zdolność do głębokich uczuć. Nawet boginie obecne w poemacie, takie jak zazdrosna o swego małżonka Junona czy lekkomyślna i zalotna Wenus, zostały przedstawione w sposób odzwierciedlający cechy charakterystyczne dla Rzymianek współczesnych Wergiliuszowi. Poeta więc nadał światu mitologicznemu wymiar bliski realiom społecznoobyczajowym epoki, czyniąc go bardziej zrozumiałym dla odbiorcy⁴⁷.

W 1936 roku w wydawnictwie seryjnym *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki* ukazała się książka prof. Rajmunda Gostkowskiego *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej*. Rok wcześniej, w 1935 roku, Gostkowski na podstawie tej pracy habilitował się na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, o czym wspomniano powyżej. Publikacja ta okazała się niezwykle przydatna studentom – zarówno w toku studiów, jak i podczas przygotowywania referatów wygłaszanych na zebraniach Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB.

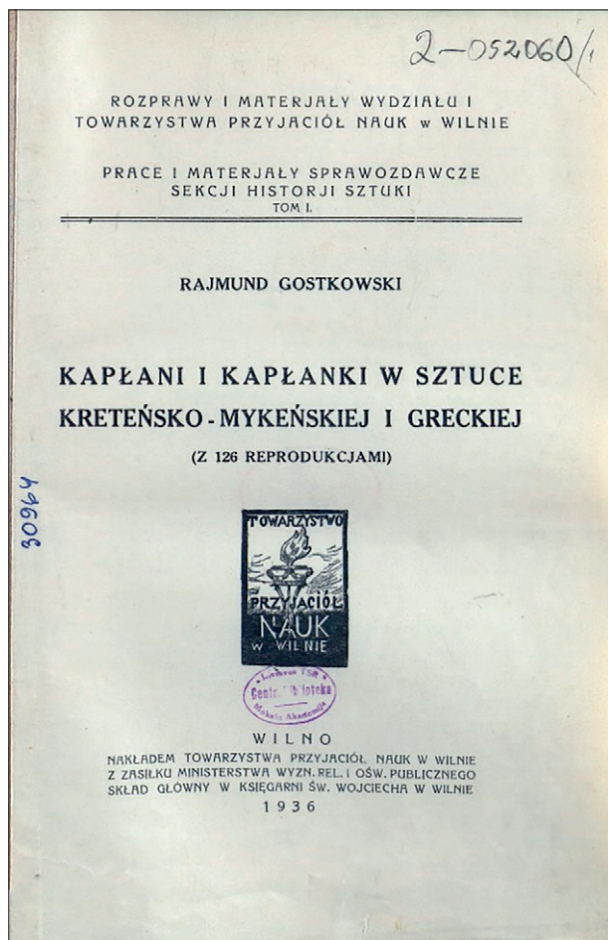
Książka składa się z dwóch części. Część I, zatytułowana *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej*, jest stosunkowo niewielka i obejmuje dwa rozdziały: I. *Kapłaństwo w stroju sakralnym* oraz II. *Kapłaństwo w stroju zwykłym*. Drugi rozdział podzielony jest dodatkowo na podrozdziały. Gostkowski podkreślał, że omówienie zagadnień przedstawionych w tej części było utrudnione z powodu braku źródeł pisanych, które pozwoliłyby dokładniej określić charakter ówczesnego kapłaństwa oraz jego rolę w życiu społecznym i religijnym. Zabytki sztuki kreteńsko-mykeńskiej ukazujące sceny kultowe przedstawiają najczęściej elementy stanowiące podstawę obrzędów, takie jak tańce, pochody czy adoracje. Mimo religijnego konserwatyzmu, nakazującego trzymanie się ustalonych schematów, wyróżniają się one dużą swobodą i urozmaiceniem, a także niezwykłym wdziękiem i urokiem⁴⁸.

---

47 Zob. R. Gostkowski, *Kobiety u Wergiliusza na tle epoki*, s. 105–111.

48 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce*, s. 1–39.

Ryc. 2. Karta tytułowa książki Rajmunda Gostkowskiego *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej i greckiej*, Wilno 1936

Część II. *Kapłani i kapłanki w sztuce greckiej* jest znacznie obszerniejsza. Jej dwa pierwsze rozdziały – I. *Kapłani i kapłanki u Homera* oraz II. *Ogólne uwagi o kapłanach i kapłankach greckich* – stanowią wprowadzenie do właściwego omówienia zagadnienia. Dopiero w rozbudowanym rozdziale III. *Kapłaństwo w sztuce*, podzielonym na liczne podrozdziały, autor szczegółowo analizuje przedstawienia kapłanów i kapłanek w sztuce greckiej od IX wieku p.n.e. do

pierwszych wieków n.e.: w malarstwie ściennym i naczyniowym, rzeźbie, płaskorzeźbie, na płytach nagrobnych oraz innych zabytkach⁴⁹.

Po przebadaniu licznych zabytków Gostkowski dochodzi do wniosku, że w okresie klasycznym ulubionym motywem – zwłaszcza w malarstwie naczyniowym – był kapłan lub ofiarnik w chwili składania ofiary, ukazwany sam lub w asyście kilku osób. W okresie hellenistycznym przeważają natomiast sceny pozbawione aktu ofiarnego. W obu typach przedstawień trudno jest odróżnić kapłana od ofiarnika, ponieważ artyści nie zawsze nadawali im wyraźne oznaki kapłańskie. Jedynym charakterystycznym elementem stroju kapłana jest długi, nieprzepasany chiton, z rękawami lub bez⁵⁰. Gostkowski sugeruje, że ten sakralny strój kapłana greckiego mógł przeniknąć do liturgii chrześcijańskiej, gdzie „alba”, a nawet współczesna sutanna stanowią jego odległe echo, wywodzące się z epoki kretańsko-mykeńskiej⁵¹.

Kapłani w chwili składania ofiary często występują również w zwykłej greckiej szacie – himationie – a niekiedy, zwłaszcza w epoce hellenistycznej i za czasów rzymskich, w dwóch szatach: długim, nieprzepasanym chitonie (zwykle z rękawami) oraz himationie⁵². Ponadto kapłan, podobnie jak inni ofiarnicy, nosił na głowie wieniec lub opaskę. Dopiero w czasach rzymskich pojawia się specjalny diadem podkreślający kapłański charakter postaci. Kapłan przedstawiany jest zazwyczaj jako mężczyzna w wieku dojrzałym, z brodą; rzadko ukazywany bywa jako młodzieniec. Występuje sam lub w towarzystwie innych mężczyzn, wyjątkowo zaś w obecności kobiet. Jedynie na zabytkach związanych z kultem Dionizosa obie płci pojawiają się wspólnie przez cały okres trwania sztuki greckiej – od VI wieku p.n.e. aż po czasy cesarstwa rzymskiego⁵³.

Zabytki sztuki greckiej przedstawiające kapłanki, tak jak te ukazujące kapłanów, należą najczęściej do malarstwa naczyniowego, rzadziej do rzeźby.

49 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce*, s. 43–233.

50 Chiton – grecka szata najczęściej bez rękawów, często zszyta po bokach, spinana na ramionach, noszona przez mężczyzn i kobiety. Chitony kobiece były fałdzone, długie, układane w wyszukany sposób i przewiązywane. Przewiązywanie chitonów wysoko, pod piersiami występuje dopiero w IV wieku p.n.e. Długie chitony nosili kapłani i dostojni starcy, krótkie zaś stanowiły zasadniczy ubiór męski, noszony również przez wojowników pod pancerzem dla ochrony ciała. Zob. *Mała encyklopedia kultury antycznej: A–Z*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1983, s. 148.

51 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce*, s. 166–167.

52 Himation – płaszcz grecki noszony zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn. Był to prostokątny płat materii wełnianej, który kobiety nosiły narzucony na chiton, mężczyźni zaś zakładali na chiton lub na gołe ciało. Zob. *Mała encyklopedia kultury antycznej*, s. 321.

53 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce*, s. 167–169.

Kapłanki, podobnie jak kapłani, prawie zawsze ukazywane są w pozycji stojącej lub idącej, wyjątkowo siedzącej. Występują samotnie lub w gronie kobiet. W przeciwieństwie do kapłanów, którzy pojawiają się zwykle jako osoby starsze, kapłanki przedstawiane są najczęściej jako młode kobiety. Nie posiadają one stroju rytualnego — odziane są w tradycyjne szaty kobiece, a ich włosy zdobi opaska lub wieniec. O funkcji kapłańskiej świadczy trzymany w ręku przedmiot kultowy, na przykład duży klucz opatrzony wstęgami, naczynie ofiarne, pochodnia, posążek bóstwa, gałązka, wieniec lub berło. Atrybuty te mogą jednak pojawiać się również u innych uczestniczek ceremonii, co — jak zaznacza Gostkowski — znacznie utrudnia odróżnienie kapłanek od pozostałych kobiet biorących udział w obrzędach⁵⁴.

Książka Gostkowskiego *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej i greckiej* została pozytywnie oceniona przez uczonych zajmujących się historią starożytną. Recenzenci, mimo dostrzeżonych braków i niedociągnięć, uznawali ją za najważniejszą i najobszerniejszą pracę autora.

„Należy stwierdzić, że dr Gostkowski posiada umysłowość erudyty i analityka, konstrukcji zaś nie widać nawet w jego pracy habilitacyjnej”⁵⁵ — pisał dr Stanisław Gąsiorowski, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

„Rzecz wykazuje niewątpliwie pewne braki w kompozycji i stylistyczne niedociągnięcia — zrozumiałe przy pierwszej większej pracy autora — jednak stanowi poważny dorobek naukowy, jako pierwsze w literaturze archeologicznej ujęcie tematu oraz niezmiernie gruntowne i sumienne zestawienie materiału zabytkowego, wielce rozproszonego, a następnie uszeregowanie go według zasadniczych typów”⁵⁶ — oceniał dr Ludwik Piotrowicz, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Podobnego zdania był dr Antoni Śmieszek, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, który podkreślał, że Gostkowski w swoim dziele „zebrał wszystkie odnośne zabytki z nadzwyczajną starannością i dokładnością, trafnie rozklasyfikował je w odpowiednie grupy i typy, doszedł do zupełnie samodzielnych wyników, wykonał pracę gruntowną i podstawową, z którą na pewno będzie musiał liczyć się każdy następny badacz na tym polu”⁵⁷.

54 Zob. R. Gostkowski, *Kapłani i kapłanki w sztuce*, s. 232–233.

55 Odpowiedź na ankietę w sprawie obsadzenia katedry archeologii klasycznej w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, LCVA, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 110.

56 Tamże, k. 113.

57 Tamże, k. 115–116.

W latach II wojny światowej oraz w powojennej Polsce

Działalność Uniwersytetu Stefana Batorego, jak i wielu innych polskich instytucji, została zakłócona przez wybuch II wojny światowej i klęskę poniesioną w walce z hitlerowskimi Niemcami oraz ze Związkiem Sowieckim we wrześniu 1939 roku. Wilno zostało zajęte przez Armię Czerwoną 18–19 września 1939 roku i w ciągu 40 dni w mieście gospodarzyli okupanci sowieccy.

Nie zważając na ciężkie warunki wojenne, Uniwersytet Stefana Batorego w październiku 1939 roku rozpoczął kolejny rok akademicki. Jednak działalność Uniwersytetu Stefana Batorego, jak i akademickich organizacji, szła ku końcowi. W końcu października 1939 roku Związek Sowiecki na mocy podpisanego 10 października 1939 roku układu przekazał Wilno i obwód wileński Republice Litewskiej. Na rozkaz władz litewskich 15 grudnia 1939 roku polski uniwersytet w Wilnie zakończył działalność. Cały jego majątek przejęli Litwini, którzy w pośpiechu przenosili z Kowna do Wilna poszczególne wydziały Uniwersytetu im. Witolda Wielkiego. Los Uniwersytetu Stefana Batorego podzielili również wszystkie polskie organizacje studenckie⁵⁸.

Pozostali w Wilnie profesorowie i studenci zlikwidowanego USB, mimo przeżywanych trudności i grożących represji, usiłowali dalej działać w zmienionych warunkach. Niejawnie zbierał się senat, profesorowie prowadzili tajne zajęcia ze studentami, odbywały się egzaminy. Dla znajdujących się w ciężkich warunkach materialnych zorganizowano pomoc koleżeńską⁵⁹.

Rządy niepodległej Litwy trwały do połowy lata 1940 roku. W końcu maja 1940 roku strona sowiecka oskarżyła władze litewskie o rzekomo prowokacyjne działania wobec wojsk sowieckich stacjonujących na Litwie i 14 czerwca 1940 roku wręczyła Litwie ultimatum, żądając utworzenia nowego rządu oraz zezwolenia na wkroczenie dodatkowych sił armii sowieckiej na terytorium Litwy. Ultimatum Litwa przyjęła i 15 czerwca 1940 roku na jej terytorium wkroczyły dodatkowe oddziały Armii Czerwonej. Prezydent Republiki Litewskiej

---

58 Por. P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985, s. 76–129; *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył P. Łossowski, Warszawa 1991; V. B. Pšibilskis, *Bibliotekos ir fakultetų vertybės sunkmečiu*, w: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*, ed. V. B. Pšibilskis, Vilnius 2016, s. 507–522.

59 Por. P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie*, s. 218–226.

Antanas Smetona zbiegł do Niemiec. W dniu 17 czerwca 1940 roku został utworzony nowy Rząd Ludowy⁶⁰.

W dniach 14–15 lipca 1940 roku odbyły się wybory do Sejmu Ludowego. Za pomocą różnych manipulacji większość w wyborach zdobyli komuniści. Sejm Ludowy zebrał się w Kownie 21 lipca i ogłosił ustanowienie władzy sowieckiej na Litwie. Jednocześnie sejm zwrócił się do Rady Najwyższej ZSRR z prośbą o przyjęcie Litwy do ZSRR oraz uchwalił ustawy dotyczące nacjonalizacji ziemi, reformy rolnej oraz nacjonalizacji przemysłu i banków. W dniu 3 sierpnia 1940 roku Litwa na mocy uchwały Rady Najwyższej ZSRR została przyjęta do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich⁶¹.

Okres sowietyzacji przyniósł ludności polskiej na Litwie nowe doświadczenia. Rozpoczęły się nacjonalizacje majątków i aresztowania osób nieprzychylnych nowej władzy. Represji nie uniknęli również byli pracownicy USB. Dnia 16 czerwca 1941 roku podczas masowej deportacji ludności polskiej został aresztowany i zesłany do sowieckiego łagru na Uralu historyk, profesor USB, ostatni prezes TPN w Wilnie, Stanisław Kościałkowski. Do Wilna już nigdy nie wrócił. W 1942 roku na mocy układu Sikorski-Majski zwolniony z łagru przedostał się na Bliski Wschód. W 1950 roku przybył do Anglii, gdzie czynnie działał w licznych organizacjach polonijnych⁶².

Nowy etap tragedii polskiej ludności na Wileńszczyźnie rozpoczął się po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej i zajęciu Litwy, a więc także Wileńszczyzny przez Niemców. Wojska niemieckie zajęły obszar Litwy w ciągu kilku dni (22–29 czerwca 1941). Po miesięcznym okresie zarządu wojskowego na terenie Litwy i okręgu wileńskiego został powołany Generalny Komisariat Litwy, który stał się częścią Komisariatu Rzeszy Ostland, obejmującego także okupowane ziemie Łotwy, Estonii i Białorusi⁶³.

Niemcy na zagarniętych ziemiach wprowadzili surowy reżim okupacyjny. Ludność pozbawiono praw politycznych, poddano bezwzględnemu wyzyskowi gospodarczemu, przesiedleniom, przymusowi pracy, a część ludności uległa zagładzie. Prześladowaniom podlegali również byli pracownicy Uniwersytetu

60 Por. P. Lossowski, *Litwa a sprawy polskie*, s. 226–227.

61 Por. A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń 2002, s. 65–67.

62 Por. Prof. dr Stanisław Zyndram-Kościałkowski, w: S. Portalski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 371–373; Stanisław Kościałkowski *pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.

63 Por. M. Wardzyńska, *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy, czerwiec 1941–lipiec 1944*, Warszawa 1993; M. Tomkiewicz, *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa 2008.

Stefana Batorego. W nocy z 16 na 17 września 1943 roku w Wilnie aresztowano jako zakładników 100 przedstawicieli polskiej inteligencji. Wśród zatrzymanych znalazło się wielu profesorów USB. Dziesięciu z nich, w tym profesorowie Mieczysław Gutkowski i Kazimierz Pelczar, zostało rozstrzelanych w Ponarach, a pozostałych wywieziono do obozu pracy przymusowej w Prowieniszkach (lit. Pravieniškės) niedaleko Kowna⁶⁴.

Prof. Gostkowski lata wojny przetrwał w Wilnie. Mimo trudnych warunków i groźących represji brał udział w działalności konspiracyjnej oraz w tajnym nauczaniu. Po wojnie, podobnie jak wielu mieszkańców Wilna i Wileńszczyzny, zdecydował się na wyjazd do Polski w jej nowych granicach. Pracował na Uniwersytecie Łódzkim (1945–1950, 1957–1960) oraz na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1950–1957). W latach 1948–1952 prowadził również wykłady zleczone z archeologii klasycznej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Miał opinię znakomitego wykładowcy, wybitnego popularyzatora wiedzy o języku, kulturze i sztuce starożytnej Grecji oraz Rzymu. Aktywnie działał w organizacjach naukowych – był członkiem Polskiego Towarzystwa Filologicznego, Polskiego Towarzystwa Archeologicznego, Łódzkiego Towarzystwa Naukowego oraz Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego⁶⁵.

Publikował prace naukowe – w 1954 roku w Lublinie ukazała się jego książka *Pompeje*, a w 1959 roku w Warszawie *Sport w starożytności*⁶⁶.

W 1960 roku przeszedł na emeryturę, lecz nadal utrzymywał związki z uczelnią. Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Łódzkiego udzieliła mu pokoju do pracy i pomieszczenia na księgozbiór przy placu Wolności 14. W tym budynku 24 marca 1966 roku odbyła się uroczystość z okazji 80 rocznicy urodzin prof. Gostkowskiego. Zmarł 2 lipca 1966 roku. Został pochowany na Cmentarzu Katolickim w Łodzi przy ul. Ogrodowej⁶⁷.

64 Por. H. Pasierbska, *Ponary. Największe miejsce kaźni koło Wilna (1941–1944)*, Warszawa 1993, s. 23–25, 53, 84.

65 Por. M. M. Blombergowa, *Pół wieku kierunku archeologii klasycznej na Uniwersytecie Łódzkim*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Archeologica” 19 (1995), s. 40–42; J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 37–38; Gostkowski *Rajmund Aleksander (1885–1966)*, w: *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 92.

66 R. Gostkowski, *Pompeje*, Lublin 1954; R. Gostkowski, *Sport w starożytności*, Warszawa 1959.

67 Por. M. M. Blombergowa, *Pół wieku kierunku archeologii klasycznej na Uniwersytecie Łódzkim*, s. 40–42; *Rajmund Gostkowski (1885–1966)*, <https://stowarzyszeniehistorykowstarozytnosci.edu.pl/portfolio/rajmund-gostkowski-1885-1966/>

Wnioski

Archeolog klasyczny Rajmund Gostkowski podjął w 1929 roku pracę na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, mając za sobą studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, uniwersytetach w Wiedniu i Berlinie oraz w Instytucie Francuskim w Atenach. Dysponował również znacznym doświadczeniem pedagogicznym i badawczo-naukowym.

W latach 1929–1939, pracując kolejno jako zastępca profesora, a następnie profesor nadzwyczajny USB, stworzył solidne podstawy dydaktyczne archeologii klasycznej w Wilnie. Jego wykłady wprowadzały studentów w realia życia, kultury i sztuki starożytnej, a on sam cieszył się dużym uznaniem zarówno wśród współpracowników, jak i studentów.

Gostkowski jako kurator Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB wspierał inicjatywy studenckie, dbał o wysoki poziom merytoryczny działalności Koła i przyczyniał się do jego rozwoju.

Wniósł również znaczący wkład w działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Był współzałożycielem Sekcji Historii Sztuki i aktywnie uczestniczył w jej pracach organizacyjnych oraz naukowych.

W Wilnie opublikował kilka ważnych prac, m.in. artykuł poświęcony kobietom u Wergiliusza oraz książkę *Kapłani i kapłanki w sztuce kreteńsko-mykeńskiej i greckiej*, która spotkała się z pozytywnymi recenzjami.

Bibliografia

- Abramowicz Z., *Katedry filologii obcych na Uniwersytecie Stefana Batorego*, w: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. naukowa L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996, s. 83–89.
- Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*, ed. V. B. Pšibilskis, Vilnius 2016.
- Blombergowa M. M., *Pół wieku kierunku archeologii w Uniwersytecie Łódzkim*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archeologica” 19 (1995) s. 7–43.
- Curriculum vitae [Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego], Kraków, 21.09.1933, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 1.
- Demargne P. Charles Picard (1883–1965), „Revue archéologique” 2 (1965), s. 110–119.

- Do Jego Magnificencji Pana Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Podanie członków organizującego się Koła Archeologicznego Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 18.03.1935, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 38.
- Demargne P., *Charles Picard (1883–1965)*, „Revue archéologique” 2 (1965), s. 110–119, <https://www.jstor.org/stable/41755520>.
- Dziekan Wydziału Humanistycznego USB w Wilnie do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego [w sprawie przeniesienia prawa wykładania w zakresie archeologii klasycznej uzyskanego przez Gostkowskiego w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie], Wilno, 31.05.1935, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 166.
- Emil Reisch*, https://en.wikipedia.org/wiki/Emil_Reisch
- Étienne R., *L'École française d'Athènes. 1846–1996*, Paris 1996.
- Gostkowski R., *Bacchants Romains sur un sarcophage de Krzeszowice*, „Eos. Czasopismo Filologiczne Organ Polskiego Towarzystwa Filologicznego” 31 (1928) z. 1, s. 321–334.
- Gostkowski R., *Kapłani i kapłanki w sztuce kretańsko-mykeńskiej i greckiej (z 126 reprodukcjami). Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 1, Wilno 1936 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).
- Gostkowski R., *Kobiety u Wergiliusza na tle epoki*, w: *Księga Wergiljuszowa: w dwutysięczną rocznicę urodzin poety*, red. J. Rybicki, Wilno 1930, s. 88–116 (Alma Mater Vilnensis. Biblioteka, 1).
- Gostkowski R., *Pompeje*, Lublin 1954.
- Gostkowski R., *Siedem cudów świata*, „Kwartalnik Klasyczny” 2 (1928) nr 4, s. 391–440.
- Gostkowski R., *Sport w starożytności*, Warszawa 1959.
- Gostkowski R., *Wychowanie fizyczne w starożytności*, Kraków 1928.
- Gostkowski R., *Wykopaliska w Pompei przy Via dell' Abbondanza w latach 1911–1927*, „Kwartalnik Klasyczny” 1 (1927) nr 4, s. 99–132.
- Gostkowski *Rajmund Aleksander (1885–1966)*, w: *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 92.
- Kazimierz Franciszek Dzierżykraj-Morawski*, w: *Biogramy uczonych polskich*, część I: *Nauki społeczne*, zeszyt 1: *A–J*, Wrocław 1983, s. 316–318.

- Kita J., Stobiecki R., *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000, s. 37–38.
- Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Jego Magnificencji Ks. Rektora [o składzie zarządu Koła], Wilno, 11.03.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 34, k. 31.
- Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Jego Magnificencji Pana Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o składzie Zarządu i Komisji Rewizyjnej, wybranych na zebraniu walnym 25.06.1935], Wilno, 27.06.1935, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 36.
- Koło Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Jego Magnificencji Rektora [o składzie zarządu Koła Archeologii Klasycznej Studentów USB wybranym na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym w dniu 17.03.1937], Wilno 20.03.1937, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 22.
- Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, zebrał i wstępem opatrzył P. Łossowski, Warszawa 1991.
- Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie z 25.06.1935, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 37.
- Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie według stanu z 1.02.1936, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 33–34.
- Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na dzień 1.01.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 17.
- Lista członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na dzień 31.01.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 6.
- Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985.
- Mała encyklopedia kultury antycznej: A–Z*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1983.
- Odpis dyplomu doktora filozofii, wydanego Rajmundowi Aleksandrowi Gostkowskiemu na podstawie pracy „Kapłaństwo rzymskie” na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, 14.10.1925, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 13.

Odpis pisma ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego W. Jędrzejewicza do Pana Dra Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego, zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie z 19.05.1934, mocą której został Gostkowski habilitowany jako docent archeologii klasycznej na tymże wydziale], Warszawa, 6.12.1934, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 87.

Odpis pisma ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego W. Świętosławskiego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego, profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [określenie obowiązków Gostkowskiego na Wydziale Humanistycznym USB w zakresie nauczania na co najmniej pięć godzin wykładów i dwie godziny ćwiczeń tygodniowo w ciągu całego roku akademickiego], Warszawa, 22.12.1936, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 21.

Odpis pisma Prezydenta Rzeczypospolitej I. Mościckiego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego, zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [o mianowaniu Gostkowskiego profesorem nadzwyczajnym archeologii klasycznej na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie], Warszawa, 15.12.1936, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 2, k. 2.

Odpis świadectwa dojrzałości Rajmunda Aleksandra Gostkowskiego, ur. 30.08.1885 w Dobczycach w Galicji wydany przez Komisję Egzaminacyjną C.K. Gimnazjum Św. Jacka w Krakowie 16.06.1903, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 11.

Odpis świadectwa egzaminu nauczycielskiego, wydanego Rajmundowi Gostkowskiemu przez Komisję egzaminacyjną dla kandydatów na nauczyciela w gimnazjach i szkołach realnych, Kraków, 10.06.1910, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 12.

Odpowiedź na ankietę w sprawie obsadzenia katedry archeologii klasycznej w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 110–116.

Pasierbska H., *Ponary. Największe miejsce kaźni koło Wilna (1941–1944)*, Warszawa 1993.

Piotr Bienkowski, <https://stowarzyszeniehistorykowstarozytnosci.edu.pl/portfolio/piotr-bienkowski-1865-1925/>

Piotr Ignacy Bienkowski, w: *Biogramy uczonych polskich, część I: Nauki społeczne, zeszyt 1: A–J*, Wrocław 1983, s. 112–115.

- Preliminarz budżetowy Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na rok 1939, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 4.
- Prof. dr Stanisław Zyndram-Kościałkowski, w: S. Portalski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 371–373.
- Prof. Dr. Kazimierz Morawski, „Nowości Ilustrowane” 29.08.1925, nr 35, s. 2.
- Rajmund Gostkowski (1885–1966), <https://stowarzyszeniehistorykowstarozytnosci.edu.pl/portfolio/rajmund-gostkowski-1885-1966/>
- Referat w sprawie obsadzenia katedry archeologii klasycznej w Uniwersytecie Stefana Batorego, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I) Bb, b. 720, t. 1, k. 101–109.
- Reisch Emil, w: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, t. 9, Wien 1988, s. 58–59.
- Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Referat do Spraw Młodzieży do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego [pismo Eugeniusza Gulczyńskiego, referenta do spraw młodzieży w sprawie członków Koła], Wilno, 24.01.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 17.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r. o stowarzyszeniach akademickich, Dz. U. 1933 nr 30, poz. 259.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 października 1937 r. o stowarzyszeniach akademickich, Dz. U. 1937 nr 78, poz. 572.
- Senat i Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Dra Rajmunda Gostkowskiego w Wilnie. Na ręce Dziekanatu Wydziału Humanistycznego [Zawiadomienie, że Ministerstwo WR i OP rozporządzeniem z 4.10.1929 powierzyło Gostkowskiemu zastępstwo na katedrę archeologii klasycznej w pełnym wymiarze obowiązków profesorskich], Wilno, 7.10.1929, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 1(I)Bb, b. 720, t. 1, k. 30.
- Skład Zarządu Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno, 11.02.1939, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 11.
- Spis członków Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie według stanu z 1.02.1937, Wilno, 16.03.1937, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 26.

- Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1936, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 30.
- Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1937, Wilno, 31.01.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 13.
- Sprawozdanie kasowe Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 5.
- Sprawozdanie ogólne z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok 1935/1936, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 31, 35.
- Sprawozdanie ogólne z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok kalendarzowy 1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 2–3.
- Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1936/1937, Wilno, 16.03.1937, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 24.
- Sprawozdanie z działalności Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie za rok sprawozdawczy 1937/1938, Wilno, 31.01.1938, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 88, k. 14–15.
- Sprawozdanie z działalności naukowej Sekcji Historii Sztuki Wydziału I TPN w Wilnie za czas od początku jej powstania w styczniu 1931 r. do marca 1935 r.*, w: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 2, z. 2, red. M. Morelowski, Wilno 1935, s. 243–315 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).
- Sprawozdanie z posiedzeń Sekcji Historii Sztuki TPN w Wilnie za czas od marca 1935 roku do czerwca 1938 roku*, w: *Prace i materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki*, t. 3, red. M. Morelowski, Wilno 1938/1939, s. 257–317 (Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1935*, Wilno 1936.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1936*, Wilno 1937.

- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*, Wilno 1938.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*, Wilno 1939.
- Stanisław Kościałkowski *pamięci przywrócony*, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2016.
- Statut Koła Archeologii Klasycznej Studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, sygn. F. 175, ap. 15, b. 31, k. 152–166.
- Śliwa J., *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz – nauczyciel akademicki – organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997*, Kraków 1998, s. 41–58.
- Tomkiewicz M., *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa 2008.
- Ulrich Wilcken, https://en.wikipedia.org/wiki/Ulrich_Wilcken.
- Valenti J. Ch., *L'École française d'Athènes au XXe siècle*, Paris 2006.
- Wardzyńska M., *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy, czerwiec 1941–lipiec 1944*, Warszawa 1993.
- Z działalności Sekcji Historii Sztuki Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk, „Ateneum Wileńskie” 11 (1936)*, s. 800.

Textus et Studia

volume 12 • issue 1 • 2026 • pages 137–144

Marek Herma

 <https://orcid.org/0000-0003-0919-8132>

 marek.herma@uken.krakow.pl

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://ror.org/030mz2444>

Na szlaku do Cuszimy

 <https://doi.org/10.15633/tes.12106>

Recenzja książki Włodzimierza Siemionowicza Krawczenki, „Przez trzy oceany. Wspomnienia lekarza o marszu przez oceany podczas wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905 r.”, tłum. z j. rosyjskiego Ryszard Jędrusik, Fundacja Historia.pl, Gdańsk 2024, ss. 300

Article history • Received: 20 Dec 2025 • Accepted: 20 Dec 2025 • Published: 31 Mar 2026

ISSN 2300-3839 (print) • ISSN 3072-3388 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

W 2024 roku nakładem Fundacji Historia.pl ukazało się pierwsze polskie wydanie wspomnień Włodzimierza Siemionowicza Krawczenki, uczestnika wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905), podczas której pełnił funkcję lekarza okrętowego na krążowniku II rangi „Izumrud”, a następnie na krążowniku I rangi „Awrora”, wchodzących w skład II Eskadry Oceanu Spokojnego. Wspomnienia Krawczenki są unikatowym źródłem pozwalającym na przybliżenie stosunków panujących w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej oraz trudów ówczesnej służby morskiej widzianych oczami lekarza okrętowego, bezpośredniego uczestnika opisywanych wydarzeń. Umożliwiają także odtworzenie, niemalże dzień po dniu, przebiegu wielomiesięcznego rejsu II Eskadry Oceanu Spokojnego z Bałtyku na akweny dalekowschodnie. Ów manewr strategiczny – podczas którego eskadra dowodzona przez wiceadmirała Zinowija Rożestwienckiego pokonała tysiące mil morskich, odbywając rejs po wewnętrznych oraz przybrzeżnych morzach Eurazji wchodzących w skład systemu oceanicznego Atlantyku, Oceanu Indyjskiego oraz Pacyfiku – miał na celu odwrócenie niekorzystnego dla Rosji przebiegu wojny z Japonią poprzez znaczące zwiększenie sił morskich Cesarstwa Rosyjskiego na Dalekowschodnim Teatrze Działań Wojennych. Ryzykowne posunięcie rosyjskiej admiralicji nie przyniosło spodziewanych efektów, gdyż II Eskadra Oceanu Spokojnego poniosła druzgocącą klęskę w bitwie z japońską Połączoną Flotą na wodach Cieśniny Cuszimskiej w dniach 27–28 maja 1905 roku.

Inicjatywę Fundacji Historia.pl na rzecz udostępnienia bibliofilom polskojęzycznej edycji wspomnień Krawczenki uważam za trafną i celową. Do tej pory bowiem czytelnicy zainteresowani przebiegiem działań na morzu podczas wojny rosyjsko-japońskiej dysponowali tylko jednym źródłem narracyjnym opublikowanym w języku polskim. Jest nim powieść *Cuszima* autorstwa Aleksieja Nowikowa-Pruboja, rosyjskiego marynarza służącego na pancerniku

„Orioł”, uczestnika bitwy pod Cuszimą, a następnie pisarza-marynisty, który oparł swoją narrację na osobistych wspomnieniach¹.

Autor recenzowanych wspomnień Włodzimierz Siemionowicz Krawczenko urodził się 21 czerwca/3 lipca² 1873 roku w guberni chersońskiej w rodzinie radcy stanu. W 1897 roku ukończył z wyróżnieniem Cesarską Wojskową Akademię Medyczną w Sankt Petersburgu.

W Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej służył od 28 grudnia 1897 roku/9 stycznia 1898 roku. Pierwszy przydział służbowy w marynarce wojennej otrzymał 3/15 stycznia 1898 roku, gdy oddelegowano go do Nikołajewskiego Szpitala Morskiego w Kronsztadzie. W latach 1898–1899 odbył obowiązkową praktykę morską na okrętach szkolnych Floty Bałtyckiej – „Kniaź Pożarskij” oraz „Dniepr”. W 1899 roku zdał pomyślnie egzamin na stopień doktora nauk medycznych w Cesarskiej Wojskowej Akademii Medycznej. 24 kwietnia/6 maja 1900 roku otrzymał przydział do Eskadry Oceanu Spokojnego. W latach 1900–1902 służył na pancerniku „Sisój Wielikij”, pełniąc funkcję młodszego lekarza okrętowego. Pierwszy raz uczestniczył w działaniach bojowych podczas pacyfikacji powstania bokserów w Chinach. W październiku 1900 roku wziął udział w desancie taktycznym wysadzonym z krążownika „Riurik”, który opanował stację kolejową w ogarniętym powstaniem Szanghaju. W marcu 1903 roku Krawczenko został zaliczony do 18. Ekipaży Floty³ i delegowany do Sankt Petersburgskiego Szpitala Morskiego. Po wybuchu wojny z Japonią otrzymał przydział na stanowisko lekarza okrętowego na krążowniku II rangi „Izumrud”, który został włączony w skład tzw. Zespołu Uzupełniającego II Eskadry Oceanu Spokojnego. Znalazły się w nim okręty, które nie mogły wyruszyć na Daleki Wschód z siłami głównymi z uwagi na nieukończenie

1 Oryginalne wydanie książki w języku rosyjskim ukazało się w Moskwie w 1932 roku. Zob. А. Новиков-Прибой, *Цусима*, т. 1–2, Москва 1932. Książka przyniosła autorowi wielki rozgłos w Związku Sowieckim i była wielokrotnie wznawiana. Pierwsze polskie wydanie pojawiło się w okresie międzywojennym. Zob. A. Nowikow-Priboj, *Cuszima*, т. 1–3, przeł. W. Broniewski, Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, Warszawa 1934. Pierwsze wydanie powojenne: A. Nowikow-Priboj, *Cuszima*, księga 1–2, przeł. W. Broniewski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1951.

2 W polskojęzycznej edycji wspomnień Krawczenki daty dzienne występujące w tekście podano według starego stylu, o czym Redakcja Wydawnictwa niestety zapomniała poinformować czytelnika. Tytułem przypomnienia pragnę nadmienić, iż różnice między kalendarzem juliańskim (st. st.), a gregoriańskim (n. st.) wynoszą in plus – 12 dni dla XIX wieku oraz 13 – dla XX stulecia. W Rosji kalendarz gregoriański wprowadzono dopiero na przełomie stycznia i lutego 1918 roku. W recenzji podaję daty dzienne według starego i nowego stylu, oddzielając je ukośnikiem.

3 Ekipaż Floty – skoszarowane załogi okrętów.

prac wyposażeniowych i remontowych. Zespół Uzupelniający pod dowództwem kapitana 1. rangi Leonida Dobrotworskiego opuścił Libawę (aktualnie łot. Liepāja) 3/16 listopada 1904 roku. Na pokładzie krążownika II rangi „Izumrud” Krawczenko odbył rejs z Bałtyku na Madagaskar. Podczas trwającego 90 dni rejsu Zespół Uzupelniający przemierzył wody Morza Bałtyckiego, Morza Północnego, kanału La Manche, Zatoki Biskajskiej, Morza Śródziemnego i przez Kanał Sueski przeszedł na Ocean Indyjski. Na podejściach do wyspy Nosy Be, przy północno-zachodnim wybrzeżu Madagaskaru, dołączył do sił głównych II Eskadry Oceanu Spokojnego. W lutym 1905 roku, rozkazem wiceadmirała Rożestwienskigo, Krawczenko dostał przydział na krążownik I rangi „Awrorą”. Zastąpił starszego lekarza okrętowego Michaiła Michajłowicza Bielowa, któremu choroba uniemożliwiła dalsze wykonywanie obowiązków. Służąc na krążowniku „Awrorą”, wziął udział w bitwie z japońską Połączoną Flotą na wodach Cieśniny Cuszimskiej. Po rozgromieniu sił głównych eskadry rosyjskiej krążownik „Awrorą”, wraz z krążownikami „Żemczug” i „Oleg”, obrał kurs na Filipiny, gdzie został internowany w amerykańskiej bazie morskiej w Manili. Po podpisaniu traktatu w Portsmouth kończącego wojnę rosyjsko-japońską (23 sierpnia/5 września 1905 roku) Krawczenko powrócił w lutym 1906 roku na pokładzie krążownika „Awrorą” do Libawy.

Z uwagi na załamanie nerwowe został odwołany z pełnionej funkcji i hospitalizowany. Po wyjściu ze szpitala, wraz z kilkoma oficerami z krążownika „Awrorą”, był przesłuchiwany przez specjalną komisję śledczą powołaną w celu ustalenia przyczyn klęski cuszimskiej. Żadnej jego winy nie stwierdzono. W 1906 roku Krawczenko został odznaczony przez cara Mikołaja II medalem „Za Męstwo”, nadawanym posiadaczom niższych stopni za czyny męstwa i odwagi wykazane w boju. W listopadzie 1910 roku Krawczenkę zaliczono do 2. Bałtyckiego Ekipażu Floty i wyznaczono na stanowisko starszego lekarza. W 1912 roku otrzymał rangę radcy stanu, będącą odpowiednikiem kapitana 1. rangi w korpusie oficerów morskich lub pułkownika w korpusie oficerów lądowych. 7/20 września 1914 roku został wyznaczony konsultantem w dziedzinie chirurgii w Tymczasowym Piotrogrodzkim Szpitalu Morskim nr 2. Włodzimierz Siemionowicz Krawczenko zmarł w 1927 roku. Został pochowany na Cmentarzu Nowodziewiczym w Leningradzie (aktualnie Sankt Petersburg)⁴.

4 Dane biograficzne i przebieg służby Krawczenki w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej zob. *Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений Морского Ведомства*, Петроград 1916, s. 1114, 1199; В. С. Кравченко, *Крейсер „Аврора” в Цусимском*

Krawczenko opublikował swoje wspomnienia wojenne w 1910 roku w Sankt Petersburgu. Zatytułował je *Через три океана. Воспоминания врача о морском походе в русско-японскую войну 1904–1905 гг.* Za podstawę posłużył mu dziennik, który prowadził w latach 1904–1905, gdy pełnił funkcję lekarza okrętowego na krążowniku II rangi „Izumrud”, a następnie na krążowniku I rangi „Awrora”.

Polska edycja wspomnień Krawczenki została przygotowana na podstawie rosyjskiego wydania z 1910 roku. Tekst zasadniczy został poprzedzony słowem wstępnym Andrzeja Ryby, znanego polskiego historyka i wydawcy książek o tematyce wojennomorskiej. Wydawca zamieścił ponadto notę biograficzną autora opracowaną przez Leonida Aleksiejewicza Kuzniecowa, redaktora naczelnego rosyjskiego czasopisma wojskowo-historycznego „Gangut”, wydawanego w Sankt Petersburgu. W wykazie na końcu książki dołączono spis nazwisk osób wspomnianych w tekście, dwa nienumerowane załączniki przedstawiające klasyfikację okrętów i wykaz stopni oficerskich w carskiej marynarce wojennej (wraz z ich polskimi odpowiednikami) oraz wkładkę ze zdjęciami prezentującymi autora wspomnień w różnych okresach służby w marynarce wojennej Cesarstwa Rosyjskiego, a także okręty II Eskadry Oceanu Spokojnego, na których odbył rejs na Daleki Wschód. Na podkreślenie zasługuje fakt, że niniejsza edycja wspomnień Krawczenki została przygotowana bez ingerencji w styl autora.

Wspomnienia Krawczenki zawierają pokaźny zasób informacji na temat przebiegu rejsu z Bałtyku na morza dalekowschodnie, który autor odbył na pokładzie krążownika II rangi „Izumrud”, a następnie krążownika I rangi „Awrora”. Czytelnik znajduje w nich interesujące szczegóły związane m.in. z codzienną służbą marynarzy podczas wielomiesięcznego rejsu oraz opisy warunków bytowania załóg krążowników II Eskadry Oceanu Spokojnego podczas pochodu przez „trzy oceany”. Uwagę przyciągają informacje dotyczące organizacji, obsady personalnej i funkcjonowania działu medycznego na krążownikach, na których służył autor. Krawczenko podaje ponadto szczegółowe dane nt. wyposażenia bojowego punktu opatrunkowego i okrętowej apteki. Informuje także, na jakie choroby zapadali marynarze podczas rejsu, oraz pisze o leczeniu urazów, których doznawali podczas bunkrowania węgla lub wskutek złych warunków pogodowych. Frapujący dla czytelnika jest opis

---

бою, w: „Гангут”. Научно-популярный сборник статей по истории флота и судостроения, ред. Л. А. Кузнецов, вып. 47, Санкт-Петербург 2008, s. 34–35.

bitwy pod Cuszimą prezentowany przez jej uczestnika pełniącego funkcję lekarza okrętowego. Krawczenko przedstawił funkcjonowanie bojowego punktu opatrunkowego na krążowniku I rangi „Awrora” zarówno podczas batalii na wodach Cieśniny Cuszimskiej, jak i podczas odwrotu, a *de facto* ucieczki przed pościgiem okrętów japońskich. Personel medyczny, którym kierował, stanął wówczas wobec konieczności udzielenia pomocy dziesiątkom rannych marynarzy. Wspomnienia zamyka epilog *Vae Victis*, w którym autor odniósł się do ataków prasy rosyjskiej domagającej się ukarania winnych klęski pod Cuszimą.

Wspomnienia Włodzimierza Siemionowicza Krawczenki zostały starannie przygotowane pod względem redakcyjnym i edytorskim. Tym niemniej redakcja wydawnictwa nie ustrzegła się pewnych błędów i niedociągnięć. Moją uwagę zwróciła niekonsekwencja w podawaniu nazw okrętów. Przytaczane są one na ogół w polskim tłumaczeniu, ale także w języku rosyjskim, np. „pancernik *Orzeł*” (s. 87), „pancernik *Orieł*” (s. 116), „pancernik *Aleksandr III*” (s. 199), „statek szpitalny *Orieł*” (s. 87, 95, 119, 123). Notabene ostatnia z wymienionych jednostek powinna zostać zaklasyfikowana jako okręt szpitalny. Chciałbym ponadto podkreślić, że w polskiej terminologii wojennomorskiej funkcjonuje termin okręt podwodny, a nie „łódź podwodna” (s. 134).

Niewątpliwie trafnym rozwiązaniem przyjętym przez redakcję wydawnictwa było uzupełnienie tekstu wspomnień załącznikami mającymi ułatwić czytelnikowi percepcję tekstu. Pierwszy z nich nosi tytuł „Podział klasyfikacji okrętów carskiej floty” (s. 298). W mojej opinii tytuł ten jest jednak nieprecyzyjny, gdyż nie zawiera ram chronologicznych. Warto byłoby zaznaczyć, że podczas wojny rosyjsko-japońskiej w Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej wciąż obowiązywała klasyfikacja okrętów z 1892 roku. Notabene klasyfikacja ta została uzupełniona w 1906 roku o dwie nowe klasy okrętów – okręty podwodne oraz okręty łącznikowe. W 1907 roku rosyjskie Ministerstwo Marynarki Wojennej wprowadziło nową klasyfikację okrętów, która została zatwierdzona przez cara Mikołaja II. Błędy zawiera także załącznik drugi pt. „Stopnie oficerskie carskiej floty i polskie odpowiedniki”. Pragnę wyjaśnić, że w omawianym okresie odpowiednikiem stopnia miczman w rosyjskiej marynarce wojennej jest stopień porucznika marynarki w polskiej Marynarce Wojennej, a nie chorążego, jak błędnie podano na s. 298. Odpowiednikiem lejtnanta w marynarce rosyjskiej jest stopień kapitana marynarki w polskiej Marynarce Wojennej, a nie porucznika (s. 298). Stopień starszy lejtnant został wprowadzony w 1909 roku w miejsce dotychczas obowiązującego kapitan-lejtnant. Jego odpowiednikiem w polskiej Marynarce Wojennej jest komandor podporucznik, a nie kapitan (s. 298).

Reasumując, drobne błędy, które wskazałem z racji obowiązków recenzenta, nie zmieniają mojej jednoznacznie pozytywnej oceny książki. Wspomnienia Włodzimierza Siemionowicza Krawczenki są warte polecenia zarówno specjalistom, jak i czytelnikom zainteresowanym dziejami marynarki wojennej Cesarstwa Rosyjskiego.

Bibliografia

- Кравченко В. С., *Крейсер „Аврора” в Цусимском бою*, w: „Гангут”. *Научно-популярный сборник статей по истории флота и судостроения*, ред. Л. А. Кузнецов, вып. 47, Санкт-Петербург 2008, s. 34–35.
- Новиков-Прибой А., *Цусима*, т. 1–2, Москва 1932.
- Nowikow-Príboj A., *Cuszima*, t. 1–3, przeł. W. Broniewski, Warszawa 1934.
- Nowikow-Príboj A., *Cuszima*, księga 1–2, przeł. W. Broniewski, Warszawa 1951.
- Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений Морского Ведомства*, Петроград 1916.

The Pontifical University
of John Paul II
in Krakow

